

KARADENİZ TEKNİK ÜNİVERSİTESİ * SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TARİH ANABİLİM DALI
TEZLİ YÜKSEK LİSANS PROGRAMI

OSMANLI KAYNAKLARINA GÖRE JAPONYA’DA SOSYAL HAYAT

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Nebahat KILIÇLIOĞLU

EYLÜL - 2022

TRABZON

KARADENİZ TEKNİK ÜNİVERSİTESİ * SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TARİH ANABİLİM DALI

TEZLİ YÜKSEK LİSANS PROGRAMI

OSMANLI KAYNAKLARINA GÖRE JAPONYA'DA SOSYAL HAYAT

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Nebahat KILIÇLIOĞLU

Tez Danışmanı: Doç. Dr. Ahmet KARAÇAVUŞ

EYLÜL - 2022

TRABZON

ONAY

Nebahat KILIÇLIOĞLU tarafından hazırlanan “Osmanlı Kaynaklarına Göre Japonya’da Sosyal Hayat” adlı bu Çalışma 25.10.2022 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda oybirliği/oyçokluğu ile başarılı bulunarak jürimiz tarafından Tarih Anabilim Dalı Tezli Yüksek Lisans Programı’nda **yüksek lisans tezi** olarak kabul edilmiştir.

Jüri Üyesi		Karar		İmza
Unvanı - Adı ve Soyadı	Görevi	Kabul	Ret	
Prof. Dr. Sezai BALCI	Başkan	☐	☐	
Doç. Dr. Ahmet KARAÇAVUŞ	Üye	☐	☐	
Doç. Dr. Ahmet KÖKSAL	Üye	☐	☐	

Yukarıdaki imzaların, adı geçen öğretim üyelerine ait olduklarını onaylarım.

Prof. Dr. Tülay İLHAN NAS
Enstitü Müdürü

BİLDİRİM

Tez içindeki bütün bilgilerin etik davranış ve akademik kurallar çerçevesinde elde edilerek sunulduğunu, ayrıca KTÜ-Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Yazım Kılavuzu'na uygun olarak hazırlanan bu Çalışmada bana ait olmayan her türlü ifade ve bilginin kaynağına eksiksiz atıf yapıldığını aksinin ortaya çıkması durumunda her tür yasal sonucu kabul ettiğimi beyan ediyorum.

Nebahat KILIÇLIOĞLU

16.09.2022

ÖNSÖZ

Çalışmanın konusu, Japonya’da sosyal hayatın Osmanlı kaynaklarına nasıl yansıdığıdır. Çalışma, “Siyasi Tarih”, “Din Anlayışı ve Sosyal Örgütlenme”, “Osmanlı ve Japonya Arasındaki İlişkilerin Genel Seyri”, “Osmanlı Kaynaklarında Japon Sosyal Hayatı” ve “Kültür Değişimleri Kapsamında Osmanlı Kaynakları” olmak üzere beş bölümden oluşmaktadır.

“Siyasi Tarih” kısmında Japonya’nın erken devirlerinden başlayarak Meiji dönemine kadar yaşadığı gelişmeler üzerine durulmuştur. Tarihsel süreç içinde yaşanan güç mücadeleleri, toplumsal düzeni sağlamak adına atılan adımlar, dinlerin siyaset ile ilişkisi, içeride ve dışarıda ticaret eksenli yaşanan olaylar ve bunların yarattığı dönüşümler söz konusu bölüme konu olmuştur. “Din Anlayışı ve Sosyal Örgütlenme” adlı bölümde, Japonya’ya özgü inanç ve düşünüş biçimi olan ve sosyal örgütlenmeyle iç içe gelişen atalar kültü üzerinde durulmuş, tarihsel süreç içinde bunu etkileyen kaynaklar ve ortaya çıkan inanç biçimleri ve bunun sosyal ve siyasi yaşama etkisi anlatılmaya çalışılmıştır.

“Osmanlı Kaynaklarında Japon Sosyal Hayatı” adlı bölümde kaynaklardan kısaca bahsedilmiş ve kadın, çocuk, din, eğitim gibi alanlarda Japonya’ya dair bunlarda geçen anlatımlar ışığında bilgi verilmiştir. Son bölümde kültür değişimleri hakkında genel bir çerçeve çizilmiş, buna göre Osmanlı ve Japonya’nın modernleşme sürecine değinilmiş ve bu konunun kaynaklara nasıl yansıdığı ele alınmıştır. Tezin bu alanda yapılacak diğer çalışmalara yararlı olması amaçlanmıştır.

Çalışmanın her aşamasında değerli bilgi ve tecrübelerini benden esirgemeyen danışman hocam Doç. Dr. Ahmet KARAÇAVUŞ’a ve canım aileme teşekkürü bir borç bilirim. Ayrıca Prof. Dr. Sezai BALCI ve Doç. Dr. Ahmet KÖKSAL’a katkılarından dolayı teşekkür ederim.

Eylül, 2022

Nebahat KILIÇLIOĞLU

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ.....	IV
İÇİNDEKİLER	V
ÖZET.....	VII
ABSTRACT	VIII
GİRİŞ	1-3

BİRİNCİ BÖLÜM

1. JAPONYA’NIN SİYASİ TARİHİ	4-23
1.1. Ashikaga/Muromachi Bakufu (1336-1573)	7
1.2. Tokugawa Bakufu (1603-1868)	9
1.3. Meiji Dönemi (1868-1912)	15

İKİNCİ BÖLÜM

2. JAPONYA’DA DİN ANLAYIŞI VE SOSYAL ÖRGÜTLENME	24-44
2.1. İlkel Dönemden Feodalizme Dönemin Din Anlayışı ve Sosyal Örgütlenme Biçimi.....	24
2.1.1. Aile ve Aile Kültü	24
2.1.2. Klan ve Klan Kültü	28
2.1.3. Ulusal Kült ve Örgütlenme Çabaları.....	31
2.2. Feodal Dönemin Din Anlayışı ve Sosyal Örgütlenme Biçimi	33
2.2.1. Buşido	33
2.2.2. Toplumsal Örgütlenme	39
2.3. Tokugawa Dönemi’nden Meiji Dönemi’ne Miras ve Meiji Dönemi: “Vatanseverlik” ve “Japonluk”	40

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3. OSMANLI VE JAPONYA ARASINDAKİ İLİŞKİLERİN GENEL SEYRİ	45-66
3.1. Osmanlı-Japon İlişkilerinin Başlaması ve Ertuğrul Faciası	51
3.2. Çin-Japon Savaşı ve Osmanlı’nın Japonya’ya İlgisi	61

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

4. OSMANLI KAYNAKLARINDA JAPON SOSYAL HAYATI	67-90
4.1. Fizyolojik Özellikler	67
4.2. Kadın.....	68
4.3. Çocuk ve Çocuk Bakımı	74
4.4. Giysi	78
4.5. Mekânın Kullanımı: Evler ve Bahçeler.....	82
4.6. Yemek	84
4.7. Din.....	85
4.8. Okul ve Eğitim	88

BEŞİNCİ BÖLÜM

5. KÜLTÜR DEĞİŞMELERİ KAPSAMINDA OSMANLI KAYNAKLARI.....	91-116
SONUÇ ve ÖNERİLER.....	117
KAYNAKÇA	120
ÖZGEÇMİŞ.....	123

ÖZET

19. yüzyılda, Düvel-i Muazzama karşısındaki *Hasta Adam* yine kendi gibi *Doğulu* bir milletin bu büyük devletler karşısındaki yükselişine tanıklık etmiştir. Japonya'nın bu durumu Osmanlı çevrelerinde derin yankılar uyandırmış, uzun zamana yayılan modernleşme hareketlerine bir ışık olması açısından Japonya ve Japon modernleşmesi Osmanlı aydınları tarafından incelenmiştir.

Dönemin konjonktürü her iki devleti de Batı karşısında müttefik aramaya itmiş, böylece aydınlar arasında süren ilgi siyasi alanda da kendisini göstermiştir. II. Abdülhamid'in şehzadelik döneminde başlayan Japonya ilgisi Sultan olduğunda daha yoğun bir hâl almıştır. 93 Harbi'nin şafağında tahta çıkan II. Abdülhamid, Ruslara karşı Japonlarla daha önceden bir ittifak yapılmayışına hayıflanmış ve bundan sonra Japonya ile ilişkiler bu amaç üzerine inşa edilmiştir. Ancak bu süreçte Rusya çekincesi padişahı her daim etkilemiştir. İkili ilişkilerin gelişiminde Ertuğrul Faciası bir dönüm noktası olmuştur.

Osmanlı aydınları gerek Batılı kaynaklardan hareketle oluşturdukları telif eserler, gerek çeviriler gerek de yerinde gidip gördüklerini anlatan eserler vermiştir. Kaynaklar, coğrafyası, tarihi, dini, kadın-erkek ilişkileri, giysisi, yemek kültürü gibi gündelik hayata dair pek çok alanda dönemin Japonyası hakkında bize aydınlatıcı bilgiler sunmaktadır. Bunların çoğu Japon modernleşmesinin dinamiklerini irdeleyerek Osmanlı'ya bu konuda örnek olmasını umdukları belli başlı noktalara dikkat çekmiştir.

Anahtar Kelimeler: Ertuğrul Faciası, Japonya, Atalar Kültü, Modernleşme, Abdürreşid İbrahim

ABSTRACT

In the 19th century, ‘Sick Man’ against the Düvel-i Muazzam witnessed the rise against these great states of an ‘Eastern’ like himself. This situation of Japan had deep repercussions in Ottoman circles, Japan and Japanese modernization were examined by Ottoman intellectuals in terms of being a light on the modernization movements that spread extended time and lack consistency.

The conjuncture of the period pushed both states to seek allies against the West, so the continuing interest among the intellectuals showed itself in the political field as well. The interest in Japan started during the reign of Abdulhamid II became more intense when he became the Sultan. Abdulhamid ascended the throne at the dawn of the 93 War regretted that there was no previous alliance with the Japanese against the Russians and after that, relations with Japan were built on this purpose. However, while this was being done, reservation against the Russian always affected the sultan. Ertuğrul Frigate Disaster has been a turning point in the development of bilateral relations.

Ottoman intellectuals produced both copyrighted works obtained from Western sources and translations and works describing what they saw on the spot. Resources; It provides us with enlightening information about the Japan of the period in many areas of daily life such as geography, history, religion, male-female relations, clothing, and food culture. As most of them examined the dynamics of Japanese modernization, they drew attention to certain points hoped to set an example for the Ottoman Empire.

Keywords: Ertuğrul Disaster, Japan, Ancestors Cult, Modernization, Abdürreşid İbrahim

GİRİŞ

Toplum ortak bir amaç için bir araya gelmiş insanlar tarafından oluşur. İnsanın en temel özelliği ise ihtiyaç duyan bir varlık olmasıdır. İnsanların ihtiyaçlarını gidermek için yaptığı faaliyetlere de üretim denir. Toplumu oluşturan ilişkiler üretim etrafında biçimlenir. Üretimin biçimi, kullanılan araçlar, bu araçlara sahip olma ya da olmama gibi durumlar etrafında şekillenen insan-doğa ve insan-insan ilişkileri ile toplum oluşur. Zamanla insanların ihtiyaçlarını gidermek için kullandığı doğal kaynaklar, üretim araçları ve işbölümü daha karmaşık bir hâl almış buna bağlı olarak da giderek karmaşık kurum ve yapılar ortaya çıkmış, süreç avcı-toplayıcı, tarım ve sanayiye dayalı ihtiyaç giderme biçimlerini izlemiştir. İnsanların ihtiyaçlarını karşılamak için yöneldiği kaynaklar ve bunlarla tanımlanan toplumlar “dayandığı bir geçim biçimi”, kendine has bir “yaşam biçimi” ve buna uygun bir “düşün biçimi” ortaya koyar.¹

Ticaret ve sanayi ile birlikte öncekilere göre daha fazla sağlanan artı ürün, kendisini değerlendirecek ayrı bir alan yaratmış ve “piyasa” oluşmuştur. Böylece tarım etrafında oluşan ve “hane halkı” ve ev ekonomisiyle tanımlanan feodal toplum yapısından piyasa ile tanımlanan kapitalist toplumlara geçilmiştir. Polanyi’ye göre bu ikisi arasındaki temel fark erken dönem toplumlarında ekonominin “toplum içine gömülü” olmasıyken kapitalist toplumlarda ekonominin toplumsal ilişkilerden ayrı bir alan olarak ortaya çıkmasıdır. 19. yüzyılda meydana gelen bu ayrı bir alan olarak ortaya çıkış özellikle hükümet yapılarından ayrılık biçimindedir. Piyasa, fiyatların oluşumu ile kendi kendini düzenleyen, “açlık korkusuyla kazanç umutlarının” şekillendirdiği bir alandır. Bu alanda ekonomik ilişkiler soy, statü ya da sosyolojik konum tanımlamaktadır. Bu yeni yapıda ilişkiler özel girişimcilik ve ücret sistemi gibi kendine özgü kurumlar tarafından tanımlanmaktadır.² Böylece sosyal yapılarda dönüşüm başlamıştır. Japonya’da da bu çizgiyi takip eden gelişmelerde Meiji restorasyonu önemli bir eşiktir. Bunu gerek savaş sahasında gerek de masa başında kazanılan zaferler izlemiştir.

Osmanlı’da modernleşme ihtiyacı çok daha erken dönemlerde hissedilip bu konuda adımlar atılsa da Japonya’nın kat ettiği aşamaya ulaşılamamıştır. Ortak düşman Rusya karşısında Japonya’nın zaferi ile Osmanlı’nın bu millet üzerindeki ilgisi daha da yoğunlaşmıştır. Bir tarafta II. Abdülhamid diğer tarafta Mikado iki ülke arasındaki ilişkilere dostane bir zemin hazırlamaya çalışmıştır. Bu konuda Ertuğrul Faciası ayrı bir yere sahiptir. Diğer yandan, özellikle II. Abdülhamid

¹ Fuat Ercan, **Toplumlar ve Ekonomiler**, Bağlam Yayınları, İstanbul, 2018, s. 41-52.

² A.g.e., s. 184-185.

söz konusu olduğunda ilişkilerde bir Rus çekincesinin gölgesi hissedilmektedir. İttihad ve Terakki ile devam eden süreç Türkiye Cumhuriyetine kadar uzanır.

Bu süreç içinde Osmanlı aydınları konuyla ilgili çeşitli türlerde eserler vermiştir. Tezde kullandığımız başlıca kaynaklar, Abdürreşid İbrahim, Samizâde Süreyya ve Pierre Loti'nin Japonya gezilerine dair aktardıkları bilgilere dayanan eserleri; Satı Bey başta olmak üzere Kadri, Yusuf Osman, Mehmed Tevfik ve Mehmed Zeki'nin telif eserleridir.

Çalışmada, önce Japonya'nın siyasi tarihi ele alınmış ve ilkel devirlerden Meiji dönemine kadar geçen siyasi süreç işlenmiştir. Bunu sosyal yapının incelenmesi izler. Burada Japonya'yı Japonya yapan “düşün biçimi”, zaman içinde onu etkileyen din ve felsefeler, sosyal örgütlenme ve bu ikisi arasındaki ilişkiden bahsedilmiştir. Ardından Osmanlı ve Japonya arasındaki ilişkilerin seyri ele alınmış, Osmanlı'nın Japonya'dan ilk ne zaman ve nasıl haberdar olduğu, ikili ilişkilerin nasıl başlayıp hangi atmosferde sürdüğü anlatılmıştır. Sonraki bölümde Osmanlı kaynaklarında geçtiği ölçüde Japon sosyal hayatı kadın-erkek ilişkileri, çocuk bakımı, eğitim, din, giysi, yemek gibi belli başlı noktalardan ele alınmıştır. Son bölümde de iki ülkenin Batı ile teması, kültürel ictibaslarda izledikleri yol hakkında karşılaştırmalı bilgi verilmiş ve bu sürecin kaynaklara nasıl yansıdığı irdelenmiştir.

Bu tezde yararlanılan kaynakların çoğu telif eser olup Abdürreşid İbrahim'in, Samizâde Süreyya'nın ve Pierre Loti'nin eserleri geziye, Ziya Şakir'in ise İstanbul'da görüp duyduklarına, gazetelerden okuyup öğrendiklerine dayanmaktadır. Mehmed Zeki'nin 1892/1893 (1308)'de Mahmud Bey Matbaası'nda basılan *Japonya'nın Mazisi, Hali, İstikbali* adlı eseri Japonya'nın tarihi, coğrafyası, kültürü ve Avrupalı devletlerle olan ilişkileri hakkında bilgi vermektedir. Muharrir Kadri'nin eseri *Kore Çin ve Japonya'da Kadınlar* 1896/1897 (1312)'de İstanbul'da basılmıştır. Eserin adında geçtiği üzere üç ülkenin kadınlarını karşılaştırmalı olarak ele alan Kadri Bey, Japon kadınının yaşantısına dair detaylı bilgiler sunar. Genç kızların, evli kadınların, annelerin yaşantısı aktarılmış; kadın-erkek ilişkileri, giyim, ev içi görevler ve evlilik hakkında önemli bilgiler verilmiştir. Satı Bey'in *Büyük Milletlerden Japonlar, Almanlar* adlı eseri 1913/1914 (1329)'te Kader Matbaası tarafından İstanbul'da basılmıştır. Satı Bey'in konferansta verdiği bilgilerden oluşan “Japonlar” kısmında Japonya coğrafi ve ırksal yönüyle ele alınmıştır. Buradan hareketle Japonya'ya ruhunu veren temel dinamikler irdelemiş, Batı karşısında Osmanlı ve Japonya'nın tutumları, kültür unsurlarının ictibasında takınılan tutumları karşılaştırılmıştır. Elde ettiği sonuçlar üzerinden modernleşme yolunda Osmanlı'ya önerilerde bulunmuştur. Mehmed Tevfik'in *Aksâ-yı Şark Hükümetleri ve Japonya Kore Mançurya Ahvali Techîzât-ı Askeriyeye Terk Olunmuştur* adlı eseri 1906/1907 (1322)'de Matbaa-i Kütüphane-i Cihan'da basılmıştır. Japon tarihi, coğrafyası; tarım, hayvancılık, madencilik, ticaret ve sanayi gibi başlıca iktisadi uğraşları; ilim, sosyal hayat, eğitim konusunda bilgi verir. Yusuf Osman'ın *Japonya Ahval-i Hazıra ve Suret-i Tekâmülü* adlı eseri, 1910/1911 (1326)'de Selanik'te Zaman Matbaası tarafından basılmıştır. Japonya'da işçilerin

durumunu konu edinen bu eserde Japon kadınının gerek sosyal hayat gerekse iş hayatındaki durumuna ve feminizmin Japonya'daki gelişimine dair bilgi vermektedir.

Ziya Şakir, Osmanlı – Japon ilişkilerinin nasıl geliştiğini, İstanbul halkının ve padişahın bu konudaki eğilimlerini, ülkeye gelen Japonları anlatmıştır.

Pierre Loti'nin *Japoneries d'automne* adlı eseri M. Saffet tarafından *Japonya Seyahatnamesi* adıyla Türkçe'ye çevrilmiştir. Kitap Japon sosyal hayatına Batılı bir seyyahın gözünden bakma imkânını sunar. Burada, Japon mabetleri, dini törenleri, gece davetleri hakkında bilgi verilmektedir. Japonya'ya giden Samizâde Süreyya Bey, *Day Nippon-Büyük Japonya* adlı eserinde ülkenin tarihi, dini ve özellikle Buşido ile samuray ailelerine mensup kadınlar hakkında önemli bilgiler vermiştir.

Abdürreşid İbrahim'in *Alem-i İslam* adlı eserinde de Japon sosyal hayatına dair önemli bilgiler verilmekle birlikte bunlar birtakım siyasi amaçlara hizmet edecek biçimde seçilmiş ve sıralanmıştır. Söz konusu kaynaklar çerçevesinde Japon sosyal hayatı belli başlı maddeler altında ele alınmıştır.

BİRİNCİ BÖLÜM

1. JAPONYA’NIN SİYASİ TARİHİ

Jomon, Yayoi ve Kofun dönemlerinde ada Çin etkisine açıktır. Anakitadan yapılan göçler içeride tohum, tarım aletleri ve madeni eşyalar gibi unsurlarla bu üç dönemin biçimlenmesini sağlamıştır. Yalnız o da değil Konfüçyüsçülük ve Budizm³ de bu dönemde adaya gelmiştir. Klanlar oluşmuş, göçlerle gelenler bu toplumsal yapıya uyum sağlamıştır.⁴

Asuka dönemi (538-710), Soga ve Nakatomi başta olmak üzere klanların güç mücadelesi ile geçmiştir. Bunlar Budizm ile tanrı soylu imparatorlara karşı iktidarda etkili olmanın yolunu bulmuştur. Bu bakımdan 12 Seviyeli Unvan Sistemi ile 17 maddelik Anayasa dikkat çeker. Denilebilir ki klanlar Budizm ile hanedan üzerinde etkili olmuş, oluşturulan yeni sisteme halkın uyum sağlaması için Konfüçyüsçülüğü kullanmıştır. Dönemin sonuna doğru, büyük bir taht mücadelesinden sonra Tenmu imparator olmuştur. O, klanların hanedan üzerindeki etkisini kırmak istemiş bunun için veraset sistemi oluşturmaya çalışmıştır. Bu veraset sistemini meşrulaştıracak bir söylem yaratmak için Kojiki’yi yazdırmıştır.⁵ Onun oğlu Monmu, Nakatomi klanından bir kız ile evlenerek babasının izlediği yoldan ayrılmıştır. Bu dönemde Çin’de yayılcı bir politika izleyen Tang Hanedanı egemendir. Japonya’da merkezileşme ihtiyacı görüldüğünden Tang Hanedanı’nın merkezi yönetim sistemi örnek alınarak Taiho Ritsuryo kanunları yapılmıştır. Böylece Tang’a damgasını vuran Konfüçyüsçülük ve Çin devlet felsefesi Japon kanunlarını etkilemiş ve bu doğrultuda oluşturulan merkezi hükümet sonraki 1.300 yıl boyunca etkili olmuştur.⁶

³ Budizm ortaya ilk çıktığında Hindistan’da Brahmanizm hâkimdir. Toplum dört sınıflı bir yapıda olup en tepede Brahman rahipleri vardır. Bunlar meşruluğunu tanrı ile toplum arasında aracılık yapmaktan almıştır. Halk ibadet ve kurban için tapınaklara bağlı yapmış ve zamanla tapınaklar oldukça zenginleşmiştir. Siddhartha Gotama, halkın sorunlarının çözümü için Hinduizm ve Brahmanizm’deki öğreti ve uygulamalara karşı çıkmıştır. Mevcut sistemin insanın acılarına çare olmadığını ileri sürmüş ve buna çözüm olarak temelinde insana yer verdiği “8 dilimli yol” felsefesini oluşturmuştur. Sonraları Buda olarak anılacak olan Siddhartha, Brahman rahiplerin dayanağı olan tanrı fikrini görmezden gelmiştir. Sogaların da bir zamanlar hanedanın yönetme hakkını meşrulaştıran aile-klan-ulusal kült karşısında Budizm’den faydalandığı nokta budur. Bkz. Murat Kaya, “Budizm’in Misyon Anlayışının Temelleri”, **IBAD Sosyal Bilimler Dergisi**, S. 10, 2021, s. 28-30. Ayrıca Bkz. Günay Tümer, “Budizm”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, c. 6, İstanbul: TDV Yayınları, 1992, s. 352.

⁴James Huffman, **Japonya Tarihi**, çev. Cengiz Yücel, İnkılâp Kitabevi, İstanbul 2020, s. 18-29.

⁵ Nelly Naumann, **Japon Mitolojisi**, çev. Akın Kanat, İlya İzmir Yayınevi, İzmir 2005, s.298-302.

⁶ K. Ali Akkemik, **Japonya’nın İktisadi ve Sosyal Tarihi**, c.1, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2019, s. 5-9.

Nara döneminde (710-794), klanların yeniden hanedan üzerinde etkili olduğu görülür. Nakatomi klanı Fujiwara adıyla sahnededir. Dönemin en önemli gelişmesi Shomu'nun tahta çıkışıdır. Devlet Çin usullerine göre düzenlenirken Budizm ve Şinto "Ryobu Şinto" (İkili Şinto) adıyla bir potada eritilmiş, Ritsuryo Sistemi adlı bir sistem oluşturulmuştur.⁷ Dönemin sonuna doğru Dokyo adlı bir rahibin varlığıyla Budizm, neredeyse tahtı ele geçirecek kadar güçlenmiştir.⁸ Japonlar İslam kaynaklarına ve Kaşgarlı Mahmud'un *Divan-ı Lügati-t Türk*'üne bu dönemde girmiştir.⁹

Heian döneminde (794-1185), başkent Heian'a taşınmış, içeride Kore ve Çin etkisi azalmıştır. Bu dönemde dışarıdan alınan unsurlar içeride özümşenerek yerli ürünler vermeye başlanmıştır. Kana alfabesi bu dönemde oluşturulmuştur. Başta saray kadınlarının yazdıkları olmak üzere bu dönemde çeşitli edebiyat ve sanatsal ürünler verilmiştir. Tahtta Yamato Hanedanı olmasına rağmen danışmanlık kurumlarıyla yönetimde etkin olan Fujiwara Klanı'dır. Bunlar kızlarını prenslerle evlendirerek yönetimde güçlenmiştir. Ayrıca Fujiwaralar Ritsuryo sistemini kendi çıkarlarına kullanmış, böylece siyasi gücünü ekonomik açıdan tamamlamıştır. Shoen sistemi ile özel mülkiyetin önü açılmış, arazilerdeki yerel yönetimler yaygınlaşmıştır. Üstelik bunlar, merkezi hükümete değil tapınaklara ve ya soylu kesime bağlanmıştır. Bir yandan merkez ile çevrenin arası açılırken bir yandan da tapınak ve mabetler ticari faaliyetlere girişmiş, zengin çiftçilerden oluşan bir tefeci sınıfı ortaya çıkmıştır.¹⁰

11. yüzyılın sonlarına doğru Fujiwara hanedanından olmayan ilk veliaht Gosanjo 1068'de tahta çıkmış ve özel mülkiyetin imparatorun eline geçmesi için çalışmıştır. Bu doğrultuda Insei Sistemi geliştirilmiştir. Bu uygulama, bir imparatorun tahttan çekilip yerini yeni imparatora bırakması biçimindedir. Emekli olan imparatorlar yönetimini perde arkasından devam ettirmiş, böylece klanlara karşı bir denge sağlanmıştır. Bu sistem ile pek çok özel mülk hanedana geçmiştir. Gosanjo'nun ardından gelen üç imparator da bu sistemi izlemiştir. Fujiwaraların temelleri Insei Sistemi ile sarsılrsa da tamamıyla etkisiz hâle getirilememiştir. İmparatorların ellerinde güçlü bir ordunun olmayışı da bu sonuçta etkili olmuştur. Bu açık, askerî ailelerle iş birliği yapılarak giderilmeye çalışılmıştır. Bu arada Shoen sistemi ile güçlenen Budist tapınak ve mabetler arazi mülkiyeti, rahiplik gibi konularda kavgaya girişmiş ve silahlı çatışmalar yaşanmıştır. Ayrıca bu dini kurumlar hükümetten ayrıcalık alabilmek için Heian'a silahlı keşişler göndermiştir. Tüm bu sorunlar Insei Sistemi'nin çalışmasını ve imparatorların bundan verim almasını güçleştirmiştir. İmparatorun

⁷ Huffman, a.g.e., s. 35-36.

⁸ Wolfram Eberhard, **En Eski Devirlerden Günümüze Kadar Uzak Doğu Tarihi**, TTK, Ankara, 2019, s. 45-46.

⁹ Zeki Velidi Togan, **Asya Tarihi 1968-1969 Yılları Dersleri**, haz. İsenbike Togan, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2021, s. 90.

¹⁰ Huffman, a.g.e., s. 41-49.

soylulara karşı askerî ailelerle iş birliği yapması hanedan-soylular çekişmesine askerleri de eklemiştir.¹¹

Emekli imparatorlar Fujiwaralara karşı Taira ve Minamotolar ile yakınlaşmıştır. Fujiwara Klanı'nı birlikte etkisizleştiren bu aileler ondan kalan yere geçmek için birbirleriyle savaşmıştır. İlk olarak 1160'da Tairalar egemen olmuş, klan lideri Kiyomori, önemli kurumları ele geçirip kızlarını stratejik evliliklerde kullanmış ve Fujiwaraları aratmamıştır. Minamoto Yoritomo, Kiyomori tarafından Kamakura'ya sürgüne gönderilmiştir. Yoritomo daha sonra güçlenip diğer askerî aileleri etrafına toplayarak Tairaları yenmiş ve gücü ele geçirmiştir. Hükümet, sivil işlerle ilgilenen Kyoto merkezli imparatorluk ailesi ile askerî/siyasi işlerle ilgilenen Kamakura merkezli askerî klanlar biçiminde ikiye bölünmüştür. Askerî ailelerin güçlenmesiyle "samuray/Buşi" adlı savaşçı sınıfı yükselişe geçmiştir. İkili yönetim başlı başına bir sorun iken güç çatışmasının asker kökenli klanlar arasına taşınması sorunların çözümünde şiddetin artmasına neden olmuştur. Böylece ilk şogunluk olan Kamakura Bakufu kurulmuştur. Bakufu "çadır hükümeti" demektir. Minamoto Yoritomo "Şogun"¹² unvanını almıştır. Ritsuryo sistemi yeni hükümetin karakterine uygun bir çerçevede yeniden düzenlenmiştir. İmparatorlara güç veren İnsei Sistemi ise daha Kiyomori döneminde kaldırılmıştır. Bunun yerine kontrolü sağlamak için kendi sistemini geliştirmiştir. Buna göre her eyalete "suçluları cezalandırmak adına" "Shugo" adlı yüksek görevliler atamış, bunun yanında "mülk hizmetlisi" olarak "Jito" adlı bir uygulama başlatılmıştır. Jito bu dönemin temel dayanağıdır. Ülkenin her yerinde kadın erkek ayrılmadan verilen ve ömür boyu süren bu görevde Jitolar, ellerindeki araziye yönetmiş, vergileri toplamış ve mülk seviyesinde geçerli olan kuralları uygulamıştır. Böylece askerî yönetim soyluların özel mülkiyet sistemine meydan okumuştur. Ancak Minamotolar zamanla zayıfladıkça Jitolar merkezden uzaklaşarak bağımsız hareket etmeye başlamıştır.¹³

Minamoto ve ardından Kamakura Bakufu'yu yöneten Hojo Klanı zamanla güçten düşmüş ve Kamakura Bakufu zayıflamıştır. Bunu fırsat bilen İmparator Godaigo, Ashikaga Klanı ile iş birliği yaparak Kamakura Bakufu'ya son vermiştir. İmparator Godaigo'nun çabaları ilk kez sonuç vermiş ve Tenmu'dan beri ilk kez sivil egemenlik ile siyasi egemenlik imparatorun elinde toplanmıştır. Ancak bu durum uzun sürmez. Godaigo, ganimet ve toprak dağıtımında soylu ailelere öncelik vermiştir. Askerî klanların yeniden güçlenmesini engellemeye yönelik olan bu hareket, başta küçük birlikleri olan klanlar olmak üzere askerî klanları memnun etmemiştir. Önce Kamakura Bakufu'ya karşı imparatorun yanında yer alan Ashikaga Klanı bu durumda imparatora karşı savaşmıştır. Savaşı kazanan Ashikaga Takauji, şogun olarak Muromachi Bakufu'yu kurmuştur. Böylece İmparatorun

¹¹ A.g.e, s. 49-50.

¹² Şogun, Japonya'da "General" anlamına gelen eski bir askeri rütbedir.

¹³ A.g.e., s. 50-55.

başlattığı “Kemma Restorasyonu” sona ermiştir.¹⁴ Askerî yönetim Kyoto’ya taşınmış, Takauji tahta kendini destekleyen bir imparator çıkarmıştır. Böylece imparatorluk Kuzey ve Güney olmak üzere ikiye bölünmüştür. Ashikagalar, Minamoto yoluyla kendilerini İmparator Seiwa’ya dayandırıp Kyoto’da şogunluk üzerinde; İmparator Daigo da Yoshino’da kendini imparator ilan edip yönetimde hak iddia etmiştir. Ashikagalar bünyelerindeki iç karışıklıklar nedeniyle Daigo’ya müdahale edemediğinden bu ikili yapı 1392’ye kadar sürmüştür.¹⁵

1.1. Ashikaga/Muromachi Bakufu (1336-1573)

Ashikagalar, siyasi güçlerini pekiştirmek için Kamakura Bakufu’nun dayanağı olan Jitoların aleyhine olacak bir biçimde shugolara geniş imtiyazlar vermiştir. Zamanla bu grup siyasi karmaşadan da yararlanarak gittikçe daha da güçlenmiş, shugo daimyo/daimyo adıyla idarede etkin olmuştur. Öyle ki Ashikagaların kurduğu “Kanrei” sistemi bunların oluşturduğu federasyondan örnek alınarak kurulmuştur. İçeride bunlar olurken dış ilişkilerde ticaret ile Çin güdümüne girilmiş ve bu içerideki toplumsal düzenin bozulma sürecini başlatmıştır. Güçlenen shugo daimyolar yerlerine Shugodai adlı memurlar göndermiş ancak istikrarsızlık ortamı bunların shugo daimyolar aleyhine güçlenmesine neden olmuştur. Shugodailer, sengoku daimyo olarak dönemin güçlü beyliklerine dönüşmüştür. Merkezi otoritenin olmayışı ve bunların bitmeyen çıkar mücadelesi ülkeyi uzun bir iç savaşa sürüklemiştir. Bu dönemde ilk kez 1543’te Portekizlilerle birlikte Avrupalılar ateşli silahlarıyla çıkagelmiş ve Savaşan Devletler Dönemi’nin bitmesinde etkili olmuştur.¹⁶

İç karışıklıklarla birlikte birtakım gelişmeler de kaydedilmiştir. Tarımdaki gelişmelerle üretimde verim artmış ve bu dönemde köyler meydana gelmiştir. Bu köyler “So” adlı bir çeşit belediye olan bir kurum oluşturmuştur. Bunlar tapınaklar etrafında biçimlenen özerk kurumlardır. Pek çok oba siyasi karmaşanın da etkisiyle bir araya gelmiş, düşük rütbeli savaşçılar ve çiftçiler bu gruplara önderlik etmiştir. Obaların toplandığı birlikler “Ikki” (ligler) ya da “Sokoku” (bölge komünleri) olarak adlandırılmıştır. En büyük lig “Ikko Saf Ülke Budistleri” ile Budistlerindir. Bu gruplar özerkliklerini korumak ve maddi yüklerin altında ezilmemek adına silahlı birlikler kurmuş ve kendi anayasalarını oluşturmuştur. Böyle köylerin ortaya çıkmasıyla Shoen yöneticilerine sözleşmeyle bağlı serf konumundaki köylülük sona ermiştir. Ancak yaşam yine de bu gruplar için ağırdır. Sengoku döneminin karmaşasına rağmen ekonomide de birtakım gelişmeler yaşanmış, “Za” adlı ticaret loncaları kurulmuş, Budist tapınaklar da gittikçe güçlenmiştir.¹⁷

¹⁴ A.g.e., s. 55-57.

¹⁵ Akkemik, a.g.e., s. 34.

¹⁶ A.g.e., s. 34-44.

¹⁷ Huffman, a.g.e., s. 61-63.

Bir sengoku daimyo olan Oda Nobunaga, 1573'te Ashikaga şogununu Kyoto'dan sürerek bu bakufuya son vermiştir. Japon Denizi'ndeki Ikko ligini ve Hiei Dağı'ndaki güçlü Budist tapınağını etkisiz hale getirmiştir.¹⁸ Bunlar Budist tarikatlar çevresinde örgütlenen ve ticarete dayanan özerk şehirlerdir. En önemli merkezi Osaka'nın Sakai şehridir. Nobunaga bunları etkisiz hale getirmekle iç ticareti kontrol altına almıştır. Onun halefi olan Hideyoshi de iç ticaretin dışa açılan kapısı olan Kyushu'da giderek kendisini daha çok hissettiren misyoner Avrupalılarla mücadele etmiştir. İç ve dış ticareti ele geçiren Japonya, Doğu Asya'da Çin'den sonra en güçlü devlettir.¹⁹ Avrupalıların varlığının Japon çıkarlarını ve güvenliğini tehdit edecek ölçüde artması, Çin'in giderek zayıflayıp bu duruma engel olamaması, zaten Çin güdümünden kurtulmak isteyen Hideyoshi'yi harekete geçirmiş ve Kore özelinde Çin seferine çıkmıştır. Ancak Hideyoshi'nin ömrü yetmemiş, sefer de başarısızlıkla sonuçlanmıştır.²⁰

Ashikaga döneminde ticaret yoluyla Çin güdümüne girilen bu süreçten Hideyoshi'nin seferi ile çıkılmak istenmiş ancak başarılı olunamamıştır. Ayrıca Avrupalı misyonerlerin kolonilerinin Japonya'nın yakınında konuşlanarak ülkeyi tehdit etmesi ile kökü derinlerde yatan bir refleks yeniden harekete geçmiştir. “Merkezileşmek” ve “düşmanı güçlü kılan silahları edinmek” bu doğrultuda Hideyoshi'nin uyguladığı siyasette karşımıza çıkar. Çin'in işgali, içeride dengeyi sağlayan Japonya'nın tehlike unsurlarına verdiği bir cevaptır. Tıpkı bir zamanlar Shotoku Taishi'nin mektubuyla yaptığı gibi.²¹ Ayrıca bu seferin bir başka yönü de asırlarca medeniyet kaynağı olarak görülen Çin'e bakışın artık değişmesidir. Hideyoshi'nin Çin seferi ile son vermek istediği Çin

¹⁸ A.g.e., s. 70.

¹⁹ Eberhard, a.g.e., s. 139.

²⁰ Akkemik, a.g.e., s. 47-51.

²¹ Shotoku 607'de Çine giden elçiyle Sui imparatoruna “Güneşin doğduğu ülkedeki Tanrı'nın Oğlu'ndan... güneşin battığı ülkedeki Tanrı'nın Oğlu'na” biçiminde bir mesaj göndermiştir. Bu mesaj bize görüldüğünden çok daha fazla şey anlatmaktadır. Ada üzerinde güçlü bir Çin etkisi söz konusudur. Köklü medeniyeti ve devlet yapısıyla Çin, suya atılan taşın yarattığı dalgalar misali yaşadığı gelişmelerle tüm Doğu Asya'yı etkilemiştir. Erken dönemlerden itibaren siyasi bakımdan oldukça hareketli bir yapıya sahip olan bu coğrafya zaman zaman yayılmacı politikalar izleyen imparatorluklar altında birleşmiştir. Bu devletlerin yürüttükleri fetih hareketleri, yaşanan savaşlar planlı ya da plansız göçlere neden olmuş Kore ve Japonya güzergâhını izleyen bu göçler gittikleri yerlerde birtakım yenilik ve gelişmeleri tetiklemiştir. Emperyal politikalar güden bu devletlerin zamanla daha sık aralıklarla kurulması, daha geniş coğrafyalara yayılması civar ülkeler için işgal tehlikesi yaratmıştır. Oluşan güvenlik tehlikesi göçlerin yarattığı etkilerle kurulan zayıf devletlerin merkezileşerek güçlü bir yapı kazanması sürecini hızlandırmıştır. Yamato liderleri de karşılaştıkları bu tehlike karşısında çareyi en az düşman kadar güçlenmekte bulmuş bunun için de merkezileşmek adına reformlar yapmıştır. Reformların kaynağını yine Çin oluşturmuş ancak Yamato liderleri alacakları unsurlarda kendi çıkarları doğrultusunda seçici davranmayı bilmiştir. Bu dönemde Budizm'in benimsenmesi, Çin kaynaklı yasa ve devlet idare sistemi hep bunun bir aracıdır. Kurulan yapı ile içeride denge sağlandığı anda tehlikenin kaynağına gereken cevabın verilmesinde geç kalınmaz. Shotoku'nun Sui imparatoruna gönderdiği mesaj bunun bir örneğidir. Bkz. Huffman, a.g.e., s. 29. Ayrıca Çin'deki emperyal devletler ve bunların yayılmacı hareketleri ile bunların etkisiyle Kore ve Japonya'da meydana gelen merkezileşme hareketleriyle ve yine söz konusu mektupla ilgili Bkz. Charles Holcombe, **Doğu Asya Tarihi Çin Japonya Kore Medeniyetin Köklerinden 21. Yüzyıla Kadar**, çev. Muhammed Murtaza Özeren, Dergâh Yayınları, İstanbul, 2019, s. 118-155, 145-146.

güdümünde bir ekonomi sürecinden Tokugawa döneminde tam tersi bir yolla, içe kapanma politikasıyla çıkılacaktır.²²

1.2. Tokugawa Bakufu (1603-1868)

Hideyoshi'nin ardından ülke ikiye bölünmüştür. Ülkenin batı bölgesindeki hanlar Ishida Mitsunari liderliğinde, doğu bölgesindeki hanlar Tokugawa Ieyasu liderliğinde toplanmış, oluşan Batı ve Doğu ordularının Sekigahara'da yaptığı savaşı Tokugawa Ieyasu kazanmıştır. Ieyasu'ya yakın hanlara "Fudai", batılı hanlara "Tozama" adı verilmiştir. Önemli kurumlara Fudai daimyolar getirilirken Choshu, Satsuma ve Tosa gibi Batılı hanların gücü kırılmıştır. Tokugawa Bakufu döneminde Çin güdümünde ticari sistemden çıkılmak için "Sakoku" -içe kapanma- politikası izlenmiş, ticaret bakufu kontrolünde yapılmıştır.²³ Ekonomik olarak bölgede belirleyici unsur olmak isteyen Japonya, Çin'den kalma yere onun araçlarıyla geçecektir. Bunun için iki araç kullanmıştır: içe kapanma politikası ve vergi. İçe kapanma politikası ile yabancıların hareket alanları sınırlandırılarak bunların içerideki etkisi kırılmaya çalışılmıştır. Ayrıca belli başlı bölgeler vergiye bağlanarak Japon ticaret kuralları dayatılmıştır. Daha önceleri ithal edilen ürünler içeride üretilmeye başlanmış ve Çin'e benzemeye çalışılmıştır.²⁴

Ülke içinde nüfus artışı, tarım tekniklerinde yaşanan iyileşmeler, deniz ve kara ulaşımının gelişerek iç pazarın birbirine bağlanması gibi gelişmeleri ekonominin para esasına göre ayarlanması, banka ve vadeli işlemler gibi kurum ve uygulamalar izlemiştir. Osaka'da pirinç piyasası kurulmuş²⁵, zamanla imalat, ticareti geçmeye başlamıştır. Özellikle batılı hanlar ticaret ve imalat sektörüyle öteden beri ilgili olup bunlar, bakufunun değişen şartlar karşısında gelir sağlamak adına sırtlarına yüklediği ağır vergi yükünün altından kalkabilmek için dönemine göre modern imalathaneler oluşturmuş ve zenginleşmiştir. Bakufu zenginliği merkeze aktaramadıkça günden güne zayıflamış ve çözüm için bir dizi reforma girişmiştir. Önce tüccarların loncaları resmi olarak tanınmış sonra bunlar devletin bir organı gibi kullanılmış ve böylece kurumsal değişim başlamıştır. Ancak uzun bir sürece yayılan bu reformların hiçbiri çöken bakufu sistemine yarar sağlamamıştır. Bu arada dış ilişkiler giderek daha tehlikeli bir hal alırken içeride batı hanları da Batılı bilgiyle ve modern teknolojiyle giderek güçlenmiştir.²⁶

Görülüyor ki modernleşmenin dinamikleri feodal kavgaların içinden çıkmıştır. Öyle ki özü feodal ekonomiden piyasa ekonomisine geçiş olan bu süreç Japonya'da Batı-Doğu çekişmesi

²² Buluş, *a.g.m.*, s. 143-144.

²³ A.g.e., s. 51-52, 57, 62.

²⁴ Buluş, *a.g.m.*, s. 143, 144..

²⁵ Akkemik, *a.g.e.*, s. 68-72.

²⁶ A.g.e., s. 76-79, 117-130.

çerçevesinde biçimlenmiştir. Osaka, batı hanlarının, piyasa ekonomisinin, modern üretim araçları ve modern kurumların, tüccarların şehri iken Edo, doğunun, tarım ekonomisinin, feodal üretim biçimi ve geleneksel kurumların, şogunun ve samurayların şehridir. Modernleşme, dinamiklerini içinde barındıran eski kurumların zaman içinde kendiliğinden geçirdiği dönüşüm ile kesintisiz bir biçimde gerçekleşmiştir. Aslında tarihlerinin ilk devirlerinden beri yaşadıkları güç mücadeleleri ile el değiştiren egemenlik, yeniden oluşturulan idari, mali, toplumsal yapı ve toplumun bunlara uyum sağlaması için geliştirilen din ve felsefe temelli ideolojik araçlarla Japonlar, bu kesintisiz geçişlere alışkındır.

Bu reform sürecinde içeride bunlar yaşanırken dış dünya Japonlar için gittikçe daha tehlikeli bir hâl alır. Doğu Avrupa'nın yükselen gücü Rusya, Sibirya özelinde Asya'da genişleme politikası izlemeye başlamıştır. Bunun Japonya'daki ilk yansımaları Tanuma Reformları döneminde görülmüştür. Bir Rus gemisinin ticaret amacıyla kuzeydeki Ezochi'ye yaklaşması üzerine samuray Mogami Tokunai keşif için bölgeye gönderilmiş, 1785-1786 arasında Ezochi ve kuzeyindeki Chishima (Kuril) Adaları'nın haritası çıkarılmıştır. 1791'de ise askerî stratejist Hayashi Shihei'nin "Denizci Ulusun Askerî Meseleleri Üzerine Düşünceler"inin yer aldığı "Kaikoku Hieidan" adlı kitabı yayınlamıştır. Kuzeyden gelebilecek tehlikenin farkına varan Hayashi, Batı'nın askeri tekniklerinin benimsenip ordunun modernize edilmesi gerektiğini ifade etmiştir. Bakufu buna kitabı toplatmakla karşılık vermiştir.²⁷

1792'de Çariçe II. Katerina tarafından Ezochi'ye yollanan Teğmen Adam Laxman istemeye istemeye kabul edilmiştir. Ticaret anlaşması yapma niyetinde olan teğmene bakufu iki ülke arasındaki ticaretin, yılda yalnız bir gemiyle sınırlı olmak koşuluyla sadece Nagasaki'de yapılabileceğini bildirmiştir. Uzun zamandan beri güdülen Sakoku politikası kapsamında ilk kez Çin ve Hollandalı tüccarlar dışında başka bir ülkeye ticaret izni verilmiştir. Laxman'ın 1795'teki dönüşünü 1804'teki elçi Nikolai Rezanov'un gelişi izlemiş ancak bunun da ticaret talebi reddedilmiştir. Bu olaydan sonra bakufu, yabancı gemilerin yakıt ve yiyecek ikmali yaptıktan sonra ülkeyi terk etmelerini söyleyen bir emir yayınlamıştır. Ezochi'ye yine bir keşif kolu göndermiş daha sonra bu bölge "kuzey deniz yolu" anlamında Hokkaido adıyla bakufuya bağlanmıştır. Rusya'yla ilişkiler gerilmeye devam ederken Çin ile ticaret yapan Avrupalı gemicilerle de sorunlar yaşanmıştır. 1808'de Hollanda bayrağı çeken bir İngiliz gemisi Nagasaki limanına girmiş ve Hollandalı ticaret temsilcilerini esir alarak Japonların kıyı savunma hattını bombalamıştır. Buna karşın Nagasaki'deki savunma hattı yetersiz kalmış ve gönderilen savunma kuvvetleri zamanında gelememiştir. Geminin adıyla "Phateon Olayı" olarak anılan bu olay Japonya'nın ordu ve deniz savunmasında ne kadar yetersiz olduğunu gözler önüne sermiştir. İngilizlerin 1824'te Japon sularında gezinmeye devam etmesi üzerine ertesi yıl bakufu "Ikokusen Uchiharai-rei" adlı bir kanunla Japon karasularında

²⁷ A.g.e., s. 74-76.

dolaşan tüm gemilerin kovulmasını, karşı koyan gemilerin imhasını emretmiştir. Buna karşı çıkan Batılı bilimlerle uğraşan bazı aydınlar bakufunun tutumunu eleştirmiş, hükümetin ise buna cevabı hapis ve sürgün olmuştur.²⁸

Diğer yandan milli kültüre yönelme başlamıştır. 17. yüzyılda, Nihongi ve Kojiki filolojik olarak incelenmeye başlamıştır. 18. yüzyılda Motoori Norinaga, bu araştırmalara yeni bir yön vererek “Milli Ekol”ün kurulmasını sağlamıştır.²⁹ Onun bu iki eser üzerine yaptığı çalışmaları “Kokugaku” olarak adlandırılan bilimsel bir akıma öncülük etmiştir. Ayrıca Avrupalılarla kültürel etkileşim meydana gelmiştir. Hollanda aracılığıyla pek çok Batılı bilgi Japonya’ya aktarılmıştır. Bu kapsamda öğrenilenlere “Rangaku” adı verilmiştir. Bu ad daha sonra Batı’dan öğrenilen teknolojik yenilikler için de kullanılacaktır. 1774’te “Kaitai Shinsho” adlı bir anatomi kitabı basılmış, 1786’da “Shirando” adıyla Edo’da; 1824’te bir Alman tarafından “Narutaki Juku” adıyla Nagasaki’de Batı tarzında eğitim veren iki okul açılmıştır. Bunu 1838’de Osaka’da kurulan “Teji Juku” ve 1855’te Choshu’da kurulan “Shokason Juku” izlemiştir. Bu özel teşebbüslere karşı bakufu 1811’de “Barbarların Kitaplarının Tercüme”si için “Bansho Wage Goyo” adıyla bir çeviri bürosu kurmuştur. Bunları “Banko” ve “Kodokan” adlı devlet okulları izlemiştir. Sıradan halk için “terakoya” adlı tapınak okulları açılmış ve buralarda Budizm dışında tıp ve matematik başta olmak üzere pozitif bilimler öğretilmiştir. Zaten yüksek olan okuma yazma oranı Rangoku ile ilgili çabalara hız vermiş ve büyük bir eğitim seferberliği başlamıştır. Yabancı bilim adamları içeride eğitim vermiş ve “Rangoku Juku” adıyla özel okullar açmıştır. Bakufu da Edo’da bir akademi kurmuş ve 1788’den sonra sınavla memur alımlarına başlamıştır. Akademinin görevi reformları tasarlamak ve yürütmektir. Buradan çıkan bürokratlar Konfüçyüsçülüğü benimsemiş ve Konfüçyüsçülük millileştirilmiştir.³⁰

1839’da İngiltere Çin’e savaş açmış, Afyon Savaşı olarak bilinen ve 1842’de sona eren bu savaş İngiltere kazanmıştır. Tüm Doğu Asya’da olduğu gibi Japonya üzerinde de tarihin ilk devirlerinden beri büyük etkileri bulunan, köklü bir devlet ve büyük bir medeniyet olan Çin’in çok uzaklardan gelen Avrupalılara yenilgisi Japonlar üzerinde büyük bir etki yapmıştır. Batı’dan kaynaklanan büyük bir tehlike söz konusudur ve içeride buna karşı alınacak önlemlerin karakterini belirlemeye dair farklı görüşler ortaya çıkmıştır.³¹ Gelenekçiler, samuraylar, bazı daimyolar, Rangaku eğitiminden geçenler, bakufu, Konfüçyüsçü âlimler; her biri bir fikri destekleyerek bir diğerini suçlamıştır. Gelenekçiler, samurayların “kadın gibi” davranmalarını ve egemen sınıfta meydana gelen ahlaki çöküntüyü; samuraylar, devlet adamlarının liyakatsiz tutumlarını eleştirmiştir. Bakufu, bazı daimyoların gittikçe artan bağımsız tutumlarından; Rangoku eğitiminden geçenler, Batı

²⁸ A.g.e., s. 76-78.

²⁹ Naumann, a.g.e., s. 33-34.

³⁰ Akkemik, a.g.e., s. 80-82.

³¹ A.g.e., s. 83.

tarzı orduya sahip olma ve Batı ile daha fazla ilişki kurma konusunda hükümetin ketum tavırlarından; Konfüçyüsçüler, ticaret ve finansta daha fazla yeniliğe ihtiyaç duyulmasından şikâyet etmiştir.³²

Aynı tehlike paydasında birleşen bu grupların birbirlerine zıt da olsa ortaya koyduğu fikirler kimi çevrelere göre Japonya’da milliyetçiliğin ilk örnekleridir. Bu durum örneklerini vermekte gecikmemiştir. Konfüçyüsçüler evrensel öğretiler yerine Japon milletine has özellikleri, Rangoku eğitiminden geçenler ulusal zorunlulukları dile getirirken Kokugaku âlimleri imparatorun tanrıya dayanan kökenini, kendi uluslarını ötekilerden ayıran bir özellik olarak yorumlayıp Tokugawa egemenliğini sorgulamıştır. Milliyetçi düşünür Aizava Seishisai, 1825’te Japon milliyetçiliğinin temelini oluşturan ve Japon milletini diğer uluslardan üstün tutan “New Theses” adlı eserini yayımlamıştır.³³ Ancak bakufu ve batı hanları derin fikir ayrımına düşmüştür. Bakufu gelenekçilikten yana olurken batı hanları askeri ve teknik olarak güçlenmenin gerekliliğine inanmış ve bu konuda Hollandalılardan yardım alarak modern tesisler kurmuş ve ateşli silah üretimine başlamıştır. Rangoku eğitiminden geçen aydınlardan bakufuyu eleştirenler sert bir biçimde cezalandırılmıştır.³⁴

İçeride ne yapılacağı tartışılırken Amerikalı Tuğamiral Matthew Calbraight Perry Japonya’nın kapısına dayanmıştır. Perry, 1853’de Japonya’ya gelip gemileriyle gözdağı vermesinin ardından isteklerini şoguna iletmeyi başarmıştır. Bu olay üzerine bakufu, tarihinde ilk kez imparator ve daimyolara durum danışmıştır. Perry, 1854’te geri geldiğinde imparator ve şoguna rağmen Roju Başkanı Abe Masahiro ile Kanagawa Anlaşması olarak bilinen Japonya-Amerika Barış ve Dostluk Anlaşması’nı imzalamıştır. Böylece iki yüzyılı aşkındır süren Sakoku politikası resmen sona ermiştir. Bu anlaşmaya göre Nagasaki dışında Shimoda ve Hakodate limanları Amerika’ya açılmış ve bunlara ülke içinde bir konsolosluk açma hakkı tanınmıştır. Bu anlaşmayı 1854 ve 1855 arası İngiltere, Rusya ve Hollanda ile yapılan anlaşmalar izlemiştir. Bunlardan daha ağırı 1858’de Townsend Harris’le yapılan görüşmeler sonucu imzalanmıştır. Bu anlaşmayla yeni limanlar Amerika’ya açılırken yalnızca Amerika’ya uluslararası bir kurulun belirlediği sabit gümrük vergisi oranıyla Japonya’da ticaret yapma olanağı verilmiştir. Bu maddeyle Japonya, kendi dış ticaretinde kontrol sahibi olamamaktadır. Buna ek olarak Amerikalılara Japonya’da yerleşme ve kendi konsolosluklarında yargılanma hakkı tanınmıştır. Ayrıca iki ülke arasında para değişim oranı belirlenmediğinden bu anlaşma Japonya’dan altın çıkışına neden olmuştur. Bunu 1858’de İngiltere, Fransa, Rusya ve Hollanda ile 1861’de Prusya’yla imzalanan kapitülasyonlar izlemiştir.³⁵

Bu gelişmeler sonucunda izlenmesi gereken yol herkes için belirginleşmiş, Batı’nın üstünlüğü kabul edilmiş ve tüm çevrelerce modernleşme gerekliliği idrak edilmiştir. Bundan sonra kavg,

³² Huffman, a.g.e., s. 85.

³³ gös. yer.

³⁴ Akkemik, gös. yer.

³⁵ A.g.e., s. 84-85.

bunun kimin tarafından gerçekleştirileceği üzerine dönecektir. Çünkü modernleşmeyi güdümüne alan yeni düzende gücün sahibi olacaktır. Bakufu, hem varlığını korumak hem de bu süreci kendi denetiminde yürütmek için ülkenin dışı açılmasına yönelik politikalar yürütmüştür. Buna karşın Satsuma ve Choshu başta olmak üzere bazı batı hanları ile bakufunun ülkeyi yabancılara açtığı anlaşmalardan sonra milliyetçi Mito-han da yabancılardan kovulmasına, bunun için de bakufunun devrilmesi gerektiğine inanmıştır. Siyasi durum böyle karışıkken 1858'de 13. Şogun Tokugawa Iesada aniden ölmüş ve sıradaki şogunun kim olacağı meselesi bu ana sorunun sahnesi hâline gelmiştir. Her iki tarafın da kendince kukla bir şogun adayı vardır. Batı hanlarının adayı Hitatsubashi Yoshinobu, bakufunun şogun adayı 12 yaşındaki Tokugawa Yoshitomi'dir. Aslında bir bakıma bu tozama daimyolar için iki asır öncesinin rövanşını alma fırsatı demektir. Ancak Bakufunun kontrol merkezi olan Roju'nun başkanı Li Naosuke, Yoshitomi'nin şogun olmasını sağlamıştır. Kazanan bakufu ve onun ülkeyi yabancılara açma siyaseti olmuştur.³⁶

Devam eden yıllar daha çok Batılının ülkeye girişi ile sonuçlanmış bu milliyetçilik akımı "Sonno Joi"nin tetiklediği yabancı karşıtlığına neden olmuştur. Milliyetçi Mito-han mensupları 1860'da Li'yi ardından gelen iki sene içinde de bazı yabancılara öldürmüştür. Satsuma-han ve Choshu-han yabancılara karşı artan saldırılar nedeniyle milliyetçiliğin merkezi konumuna gelmiştir. Yabancılardan buna tepkisi sert olmuş ve 1862'de bir İngiliz'in öldürülmesiyle başlayan süreç 1863'te Satsuma-han'ın merkezinin bombalanması ve bu hanlığın İngiltere'ye tazminat ödemesiyle devam etmiştir. Bu olaydan sonra Satsuma-han ve Choshu-han yıkılması elzem bir engel olarak gördükleri bakufuya karşı ittifak yapmıştır. Artan yabancı baskısı ve tepkiler karşısında daha fazla sessiz kalamayan İmparator Komei, 1863'te yabancılardan ülkeden kovulmasına yönelik bir ferman çıkarmıştır.³⁷

Choshu-han, Satsuma-han ve Mito-han imparatorun emrine uyararak yabancılardan bölgelerinden kovmak istemiş ancak buna 1863'te İngiliz ve Fransız gemilerinin saldırılarıyla cevap verilmiştir. Bunun üzerine Satsuma-han, İngiltere'ye öğrenci göndermiş, Choshu-han ile ordularını modernleştirmiştir. Ancak devam eden yılı Mito-han ve Choshu-han'da çıkan ayaklanmalar izlemiş, hanların kendi içinde girdiği güç mücadelesi de bu kargaşaya eklenmiştir. Satsuma-han'ın aracılığıyla bakufu ve Choshu-han arasındaki çatışma 1864'te son bulsa da Avrupa ve Amerika'dan gelen gemiler milliyetçi hareketin yuvası olarak bilinen Choshu-han üzerine saldırmıştır. 1865'te Avrupalıların bakufudan yeni imtiyazlar talep etmesi ve bakufunun da buna karşı koyamaması söz konusu milliyetçi tavırları artırmış ve hanların modernleşme çabalarını hızlandırmıştır. Özellikle Choshu-han'ın çabaları sonuç vermiş ve 1866'da bakufu ile girdiği savaşı kazanmıştır. Bu süreçte sürekli itibar kaybeden bakufunun, 14. Şogun Tokugawa Iemochi'nin imparatorun kız kardeşi ile

³⁶ A.g.e., s. 91.

³⁷ A.g.e., s. 92-95.

evlenmesiyle saygınlık kazanmasına çalışılmıştır. “Kobu Gattai” olarak adlandırılan bu siyaset hanedana damat olan bu şogunun ölmesiyle sona ermiştir.³⁸

Yeni şogun Tokugawa Yoshinobu, Kobu Gattai siyasetinin sona ermesiyle imparator ile arası açılan bakufunun varlığını koruma derdine düşmüştür. O, bunun için bakufunun modernleşmesine ağırlık vermiş, Batı’ya öğrenci göndermiş ve ordunun modernize edilmesi için Fransa’dan destek almıştır. Yoshinobu, bu adımlarla bakufuyu eski gücüne kavuşturamayacağını farkındadır. Onun yapmak istediği bakufuyu yeni düzende de var edebilmektir. Bunun için siyasi güç ve otoritesini imparatora devretmek istemiştir. Bakufuyu imparatorun baş danışma kurulu yaparak bu kurumu imparatorun sonraki en önemli makama getirmeyi tasarlamıştır. Şogun Yoshinobu bu fırsatı 1867’de babasının ölümü üzerine İmparator Meiji’nin tahta geçmesi ile yakalamıştır. Bazı hanları da yanına çekerek tüm yetkilerini imparatora devretmiştir.³⁹

Yoshinobu’nun herkesi memnun edeceğini düşündüğü bu politika yalnızca bakufuyu kurtarmaya yöneliktir ve Japonya’nın pençesinde kıvrandığı dertlere gerçek çareler üretmekten çok uzaktır. Çünkü tasarlanan sistem, bakufu öncesi sivil soyluların egemenliği dönemindeki naiplik makamına denk gelmektedir. Bu da yalnızca imparatorun egemenliğine dayanan merkezi otorite beklentilerini karşılamamaktadır. Ayrıca merkezi otoriteyi tek başına ele geçiren tek imparator 673’te tahta geçen Tenmu’dur. Buna bir de Kamakura Bakufu’ya karşı Hiei Dağı rahipleri, yönetimden memnun olmayan samuraylar ve Ashikaga Klanı’nın desteğiyle 1319’da otoriteyi ele geçiren 2. Daigo eklenmektedir. Ancak bu da uzun süreli olmamış, Ashikaga Bakufu’nun kurulmasıyla son bulmuştur. Kısacası çok uzun bir süredir imparatorlar ülkeyi yönetmekten uzak, dolayısıyla bu konuda deneyimsizdir. Geçmişteki merkezi otoriteye egemen imparatorluk denemelerini yıkan naiplik ve danışmanlık kurumlarının bu durumdan yararlanarak yeniden güç kazanması işten bile değildir. Ayrıca bakufu bir yerde en büyük topraklara sahip olan daimyonun egemenliği demektir. Siyasi yetkilerini devretmek ve danışman kurumuna dönüşmek Tokugawa Klanı’nın en geniş topraklara sahip klan olduğu gerçeğini değiştirmeyecektir. Üstelik ticaret ve sanayi hâlâ tarımsal üretkenlikle desteklenmektedir. Dolayısıyla toprak sahibi olmak artık zenginliğin birinci koşulu olmasa da söz konusu nedenlerden dolayı eski önemini hâlâ korumaktadır. Bu yüzden ittifak yapan Satsuma-han ve Choshu-han bu durumdan rahatsızdır. Bu iki han, bakufuyu ortadan kaldırmak ve Tokugawa Klanı’nın etkisini tamamen kırmak için Sonno Joi hareketinden de yararlanmıştır.⁴⁰

³⁸ A.g.e., s. 95-97.

³⁹ gös. yer.

⁴⁰ A.g.e., s. 97-98.

Bu milliyetçilik hareketi temelini, Tenmu'nun yazdırdığı “imparatorun güneş soyu mirası sırasına” dayanan *Kojiki*'den almaktadır. Tenmu'nun hanedan merkezli bir otorite için başlattığı çalışmalar⁴¹ Nihongi gibi tarih yazımlarıyla gücü ele geçirmede klanlar tarafından kullanılmıştı.⁴² Bu dönemde ise klanlar aynı çalışmaları imparatoru yeniden merkezi otoritenin başına geçirmek için kullanmaktadır. Batı hanlarının kalkıştığı bu harekete Meiji'de destek vermiş bu beyliklerle gizli bir anlaşma yapmıştır. Bunun üzerine bu hanların orduları imparatorun başkenti Kyoto'ya girmiş, burada Satsuma, Choshu ve Tosa-han ileri gelenleriyle bir toplantı yapılmıştır. Bu toplantı sonucunda Tosa-han'ın itirazlarına rağmen Satsuma-Choshu ittifakı 1867'de Sessho, Kanpaku, Şogun unvanlarının kaldırıldığını ilan etmiştir. İmparator da bunu “İmparatorun Egemenliğinin Restorasyonu” anlamında “Osei Fukko no Daigo-rei” fermanını çıkararak onaylamıştır. Tokugawa Yoshinobu'nun silahlı muhalefeti biraz güçlük çıkarsa da Satsuma ve Choshu hanlarının modern kuvvetleri bu sorunu ortadan kaldırmada zorlanmamıştır. Böylece Tokugawa/Edo Bakufu sona ererken Edo, Tokyo adını almış ve imparator Kyoto'dan buraya gelmiştir.⁴³

1.3. Meiji Dönemi (1868-1912)

Yeni yönetimin ilk elde yaptığı şey bakufu yönetiminin yerine devrimi yapan hanların ileri gelenlerinden geçici bir kurul oluşturmaktır. Bu hanlar nüfusun az bir bölümünü oluştursa da

⁴¹ Tenmu'nun *Kojiki* 'yi yazdırma nedeni hanedanı egemen kılmak ve bunu sürekli hâle getirmektir. O, bu eserde mitolojiyi, egemenliğin tanrıdan oğluna (Susa no Wo'dan oğlu Ohonamuji / Ohokuni-nushi) aktarılan bir biçimde kurgulamıştır. Böylece egemenliğin (Ohokuni-nushi'den) Tanrısal Toruna aktarılması gerektiğini ortaya koymuş ve hanedanın yönetme hakkını meşrulaştırmıştır. *Kojiki* 'de, Tanrısal Torun'a sızlık ülkenin orta topraklarına egemen olma görevini ve ayna, kılıç ile eğri mücevherleri veren Amaterasu ile yaratılışın başlangıcını oluşturan üç tanrıdan ve “özel gök tanrılarında biri” olan Takamimusubi / Takagi'dir. Gök Tanrısı olan Takamimusubi'nin sembolü Dünya Ağacı'dır. Güneş Tanrıçasının sembolü olan ayna, Dünya Ağacı'na asılıdır. Böylece Tanrıça Amaterasu'nun gökteki egemenliği, kaynağını Takamimusubi'den alır. Ayrıca Takamimusubi, egemen olması için torununu yeryüzüne göndermiş, hatta bu göreve onu atamış ve onun egemen olması için gereken tüm şartları hazırlamıştır. Bu Gök Tanrısı diğerlerine nazaran daha çok saygı görmüştür. Görüldüğü gibi egemenlikle ilgili her türlü hak Takamimusubi'den kaynaklanmaktadır. Tanrısal Torun'un, imparatorun ve hanedanın “egemen olma görevi”nin kaynağı Amaterasu değil, Takamimusubi'dir. Zira Amaterasu da gökteki egemenliğin yasallığını ona borçludur. Tenmu'nun Çin kaynaklı efsaneleri yerel efsanelerle harmanladığı bu anlatımda mitolojik unsurlar iki nokta etrafında toplanır: Güneş Tanrıçası Amaterasu ve Takamimusubi. Bunlardan ilki “güney” ikincisi “kuzey” kültür çevresinin ürünüdür. Tarihsel olarak, tarımın ve metal aletlerin Japonya'ya girdiği ve anakıta ile ilişkilerin arttığı döneme yani Yayoi'ye denk gelmektedir. İmparatorluk soyunun dayandığı “egemenlik” ve “yasallık”, “kuzeyli mitolojik gelenek” üzerinden kurgulanmıştır. Ancak çeltik tarımı etrafında biçimlenen Güneş Tanrıçası kültürünü içeren “güneyli mitolojik gelenek” de dışlanmamış, bir daha çözülmeyecek, üstelik iktidarı güçlendirecek bir biçimde mitolojiye alınmıştır. Takamimusubi'nin kuzeyli, Amaterasu'nun güneyli geleneği Tanrısal Torunun şahsında bir bütün olmuştur. Bkz. Naumann, a.g.e., s. 298-302. Tarif edilen dönem dikkate alındığında, egemenliğin ve meşruiyetin dayandırıldığı “kuzeyli mitolojik gelenek” Jomon döneminde oluşturulmuştur. Jomon kültürünü oluşturan topluluk ise Ainulardır. Güneyden tarımın gelişi ile Yayoi dönemi ile arasında bir geçiş devresi oluşmuş ardından Yayoi dönemi gelmiştir. Bkz. Eberhard, a.g.e., s. 15.; Huffman, a.g.e., 21.; Holcombe, a.g.e., s. 112. Ainuların, Ural-Altay milletlerinden olup Asya kıtasının farklı bölgelerinden adaya gelen erken Kafkas kavimlerinden olduğu söylenir. Hatta bu fikre göre Yayoi kültürünü oluşturan topluluklar da Jomon kültürünü oluşturan unsurlar gibi Kore yoluyla Kuzey Asya kıtasından gelmiştir. Bkz. Mehmet Bayraktar, *Japonlar ve Türkler-Kökenler ve Benzerlikler*, Minima Yayıncılık, Ankara 2007, s. 33-35, 88-89. Ayrıca *Kojiki* milli ruhun temelini oluşturan bir kaynak olarak Meiji dönemi başta olmak üzere yakın tarihte de başvurulan bir kaynak olmuştur. 1945'te teslim olma, manevi temelini *Kojiki* 'de geçen “Taşınmaz taşımak, dayanılmaz dayanamak günü” ifadesinde bulmuştur. *Kojiki* Japonya'nın girdiği değişim döneminde değişmeyen “Japon Ruhu”nu temsil etmektedir. Bkz. Bozkurt Güvenç, *Japon Kültürü Nihon Bunka*, Boyut Yayıncılık, İstanbul, 2010, s. 111.

⁴² Naumann, a.g.e., s. 19-21.

⁴³ Akkemik, a.g.e., s. 98-100.

hükümetteki yöneticilik makamlarının %30'u ve diğer yüksek mevkilerin de hemen hemen yarısını elinde tutmaktadır. Hedef “bizzat imparatorun yönetimi” olsa da güç imparatorun adına tecrübeli devlet adamlarının elindedir. Yaklaşık yirmi kişinin oluşturduğu oligarşik bir grup, Japonya'yı güçlü bir merkezi otorite altında birleştirip modern bir ulus devlet hâline getirmek amacıyla 20. yüzyıla kadar ülkeyi idare etmiştir.⁴⁴

Bu dönemde yenilikçilerin karşılaştığı zorluklar kadar yüksek okur-yazar oranı, ticarete ve sanayide alt yapı, büyük kentler, aydın insan kaynağı, Edo Bakufu'dan Meiji dönemine miras kalmıştır. Oluşturulan kurul, barbarlardan kurtulmak adına “Japonya'nın Batı'yla kendi şartlarında rekabet etmesini” savunmuştur. Bu nedenle 6 Nisan 1868'de yeni rejimin ilkelerini anlatan bir “sözleşme yemini” çıkarılmıştır. Buna göre, tüm dünyada bilginin peşinden koşulacak; devlet işlerinde kamusal tartışmalarla hareket edilecek; üst ve alt sınıflar birleştirilecektir. Bu sözleşmenin ilânı resmî bir Şinto töreniyle yapılmıştır.⁴⁵ Yine aynı yıl devletin kurumsal yapısıyla ilgili “Seitaisho” adlı bir belge ilân edilmiştir. Buna göre kurumsal yapılanmada temeli Asuka devrinde atılan ve Heian devrinin de merkezi devlet örgütlenmesinin temeli olan Taiho Ritsuryo sistemi ile ABD'nin anayasası dikkate alınmıştır. Parlamenter sistem, seçme ve seçilme hakkı, kuvvetler ayrılığı şimdilik usulen de olsa bu belgeyle kabul edilmiştir.⁴⁶

Eski kurumların yerini yenilerinin aldığı bu dönemde han sistemine de el atılmıştır. Bu sistemin bir parçası olarak özerk ordu ve vergi sistemine sahip, sayıları yüzlerle ifade edilen yerel hükümetlerin yarattığı yükün ülke omuzlarından kaldırılması adına bunların yönetimlerinin imparatora devredilmesi ve daimyo unvanlarının kaldırılması sağlanmıştır. Sonuç olarak 261 derebeylik önce 302 valiliğe, sonra da 72 valilik ve 3 kentsel bölgeye dönüştürülmüştür. El atılan bir başka kurum samuraylardır. Edo döneminde maaşlarını devletten alan ve sayıları yaklaşık iki milyonu bulan bu grup, hükümetin bütçesine yük olmakla beraber sınıf sistemini devam ettirmesiyle de “alt ve üst sınıflar birleşecektir” ilkesine ters düşmektedir. Buna çözüm olarak 1869'da sınıf sistemi “soylular, samuraylar ve sıradanlar” biçiminde yenilenmiştir.⁴⁷ Önceleri yalnızca samuraylara verilen soyadı alma hakkı 1870'de sıradan halka da verilmiştir. Bunu at sürme, istediği yere gitme, samurayla evlenme hakları izlemiştir. 1873'te sıradan halktan da askere alımlar başlamış, önceleri silah taşıması yasak olan bu grup artık silah edinebilmiştir. 1876'da samurayların iki kılıç taşıma hakkına son verilmiş ve devletin bunlara ödediği maaş kaldırılmıştır.⁴⁸

⁴⁴ Holcombe, a.g.e., s. 259.

⁴⁵ Huffman, a.g.e., s. 90-91.

⁴⁶ Akkemik, a.g.e., s. 139.

⁴⁷ Huffman, a.g.e., s. 91-92.

⁴⁸ Holcombe, a.g.e., s. 260.

Eskiden yönetime karşı ayaklanma, iktidardan düşürülen klanın mal varlığının pay edilmesiyle sonuçlanmaktaydı. Şimdiyse Tokugawa Bakufu'nunkiler de dâhil tüm topraklar imparatorun eline geçmiş, devrimi yapan daimyo ve samuraylar ise değil pay almak var olan konumlarını da aşama aşama kaybetmiştir. Bu gibi nedenlerle 1874'te Saga, 1876'da Choshu, 1877'de Satsuma'da samuray ayaklanmaları çıkmıştır. Özellikle Saigo Takamori liderliğindeki geleneksel samuray ordusu modern ordu tarafından yenilmiş, samuray sınıfı Saigo Takamori ile tarihe karışmıştır.⁴⁹ Bu arada devlet örgütlenmesinde izlenecek yöntemin belirlenmesi için 1871'de Iwakura Tomomi, oluşturulan bir heyet ile Batılı devletlerdeki gelişmeleri yakından izleyebilmek için Kıta Avrupası ve Amerika'ya gönderilmiştir. Bu heyetin araştırmaları içerideki politikaların oluşturulmasında etkili olmuştur. 1885'te Asuka dönemindeki Taiho kanunlarına dayanan "Dajokan" adlı "Devlet Konseyi" kabine sistemine dek uygulanacak hükümet biçimi olarak belirlenmiştir.⁵⁰ Merkezi otoriteyi güçlendirecek ve ülkeyi modernleştirecek yeni kurumlar oluşturulmaya devam edilmiş, demiryolları, telgraf hatları döşenip fabrikalar açılmıştır. Batı takvimine geçilmiş, posta sistemi geliştirilmiş, basın oluşumu desteklenmiştir. İdarenin en uç bölgelerde bile hissedilebileceği bir sistem oluşturulmuş, ekonomideki kötü gidişatı durdurmak için uğraşılmıştır.⁵¹

1870'lerde başlayan Batılılaşma furyası kapsamında Batı'dan farklı alanlarda pek çok uzman getirilmiş aynı zamanda yetenekli kız ve erkek öğrenciler eğitim için Batı'ya gönderilmiştir. Iwakura heyeti de yanında öğrenci götürmüştür.⁵² 1872 Yasası'yla dört yıllık eğitim tüm kız ve erkek öğrencilere zorunlu kılınmıştır. Buna ek olarak 1873'te gelir sistemini bir düzene oturtmak adına %3'lük bir arazi vergisi uygulanmıştır. Ayrıca 20 yaşındaki erkeklerin 3 yıl muvazzaf ve 4 yıl ihtiyatlı askerlik yapması kuralı getirilmiştir. Çoğu Batı tarzı uygulamalar olan bu yeniliklere, "Bunmei Kaika" adı verilmiştir. Bu dönemde üzerinde en çok zaman harcanan konu anayasaya dayanan bir sistem yaratmaktır. 1874 Saigo taraftarları "görevi hükümete vergilerini ödemek olan insanların hükümet işlerini de paylaşmaları haklarıdır" diyen bir yazı yazmıştır. Bu yazı, büyük tepki toplasa da "jiyu minken" denen özgürlük ve insan hakları hareketine zemin hazırlamıştır. 1881'de bir yolsuzluk üzerine "jiyu minken" taraftarları anayasa ya da yasama sistemi olmaksızın hükümetin meşru olmayacağını dile getirmiştir.⁵³

1881 aynı zamanda Japonya'da ilk siyasi partilerin oluşmaya başladığı yıldır. Hükümet, liberallerin beklentileri daha da şiddetlenmeden temelde muhafazakârlığı koruyup makbul oranda modern bir anayasa yapılmasını tasarlamıştır. 1882'de İto Hirobumi modern anayasa modellerini

⁴⁹ A.g.e., s. 260-261.

⁵⁰ Akkemik, a.g.e., s. 140-142.

⁵¹ Huffman, a.g.e., s. 92.

⁵² Akkemik, a.g.e., s. 141.

⁵³ Huffman, a.g.e., s. 93-95.

araştırmak için Avrupa'ya gitmiş en çok Almanya'da vakit geçirmiştir. Alman modeline duyulan bu ilginin nedeni Almanya'nın, anayasal sistemi emperyal gücünü kaybetmeden yapmış olmasıdır. Yurtdışından dönen Hirobumi'den yeni anayasayı hazırlaması istenmiştir.⁵⁴ Hirobumi, önce anayasal bir sisteme geçişi kolaylaştıracak kurumların oluşturulmasıyla işe başlamıştır. Bir bakanlar kurulu, halkın seçtiği Diet meclisi ve bir asiller sınıfı bu kapsamda oluşturulan kurumlardır.⁵⁵ Özellikle asiller sınıfının oluşturulmasında Alman etkisi sezilmektedir. Doğu Asya gelenekleri ile birleşen bu etki, liberal Anglo-Amerikan demokratik akıma karşı dengeleyici bir unsur olmuştur. Diet meclisini dengelemek adına oluşturulan "Üst Kurul Meclisi" bu etkinin bir ürünüdür. Feodal dönemin daimyolarının oluşturduğu bu kurulun üyelerine verilen unvanlar Zhou Hanedanlığı döneminin Çin Klasikleri'nden seçilmiştir. İto Hirobumi ilk başbakan olarak göreve başlamıştır. Yine Hirobumi liderliğinde, bir Alman danışman desteğiyle anayasa taslağı oluşturulmuş ve nihayet 11 Şubat 1889'da Meiji Anayasası yürürlüğe girmiştir. İmparatorun halkına bir hediyesi olarak ilan edilen bu anayasa, Alman etkisiyle Batılı bir yöne sahip olsa da imparatorun erişilmez konumunu korumasıyla bir o kadar da yerlidir.⁵⁶ Yeni anayasaya göre egemen olan imparatordur. O, bakanlar kurulunu atama yetkisini ve bütçe dışındaki her alanda yasama gücünü elinde toplamıştır. Aynı zamanda bağımsız bir yargı oluşturulmuş, bütçeyi veto etmek gibi önemli bir hakka sahip olan ve halkın seçimine dayanan Diet, bir yasama organı görevi görmüştür.⁵⁷ 1890'da Diet'in yeni Avam Meclisi'nin ilk seçimleri gerçekleşmiştir. Oy kullanma hakkına sahip olmak belirli bir zenginlik istediğinden nüfusun yalnızca %1'i oy kullanabilmiştir. Batı hanları kendilerine engel olan feodaliteyi yenmiş, imparator adına ülke yönetimini devralmıştır. Ticaret, sanayi ve piyasa ekonomisi kazanmış, "her ne kadar emperyalizmin hizmetine sunulacak muhafazakâr bir hükümet olsa da" modern bir devlet kurulmuştur.⁵⁸

Japonya'nın 19. yüzyılda modernleşme konusunda gösterdiği başarının temel nedenlerinden biri dönemin yöneticilerinin içinde bulunduğu durumu hızlı ve iyi analiz edip yapılması gerekenleri aynı hızda gerçekleştirmesidir. Bu dönemde görünürdeki en temel sorun ise güvenliktir. Batı'nın askerî gücü karşısında Japonya'nın eli kolu bağlanmıştır. Güvenliği temin edecek en temel araçların ekonomik ve teknolojik güç olduğu ise daha Iwakura zamanından bilinmektedir.⁵⁹ Hükümet ekonomiyi güçlendirmek için önce samurayların maaşını kesmiştir. 1871-1872 arasında "Yen" adıyla standart para birimi belirlenmiş, Amerika örnek alınarak modern bir bankacılık sistemi

⁵⁴ Holcombe, a.g.e., s. 261.

⁵⁵ Huffman, a.g.e., s. 96.

⁵⁶ Holcombe, a.g.e., s. 262.

⁵⁷ Huffman, gös, yer.

⁵⁸ Holcombe, gös. yer.

⁵⁹ Akkemik, a.g.e., s. 141.

kurulmuş ve 1882’de Japon Merkez Bankası açılmıştır.⁶⁰ Önceleri ekonomik gücün ana kaynağının ticaret olduğu düşünülürken zamanla bunu sağlayanın makineleşmiş sanayi olduğu anlaşılmıştır. 1870’lerde yaşanan bu fikir değişiminin temeli yine İwakura’nın Batı ziyaretleridir.⁶¹ Bu geziyle dünyada meydana gelen gelişmeleri, dünya ekonomisinin koşulları ve Japonya’nın burada hangi konumda yer aldığı görülmüş ve ülkenin bu alanda nasıl güvenli bir yer edinebileceğinin yolu çizilmiştir. Buna göre Meiji aristokratları yalnızca askeri alanda yapılması gereken üretim için değil aynı zamanda sanayileşmiş ülkelere hammadde sağlayan fakir bir ülke konumundan kurtulmak için de sanayileşmenin gerekliliğine inanmış ve bunun için özel yatırımı teşvik etmiştir. Ancak Meiji hükümetinin bu konuda aşması gereken önemli sorunlar bulunmaktadır. Bunların belki de en önemlisi kapitülasyonlardır. Japonya, kendi gümrük vergilerini kendisinin belirleyemediği bir duruma düşmüştür. Ayrıca sanayileşmek masraflı bir iş olduğundan sağlam bir bütçeye de ihtiyaç duymuştur. Öte yandan eski ticaret loncaları yeni ve riskli atılımlardan çekinmiştir. Bu gibi nedenlerle hükümet yerel yatırımı destekleme kararı almıştır. Sanayileşme atılımları ilk aşamada askeriye yöneliktir. Hükümet silah sanayisini denetimine almış ve tekstil sanayisi güçlenip ön plana çıkana kadar dış ticaret için gereken parayı buradan elde etmiştir. Hatta askerî sanayi tekstil başta olmak üzere diğer sanayilerin temeli olmuştur.⁶²

1870’lerde hâlâ devletin asıl gelirini %90’la tarım oluşturmaktayken 1880’lerde kemer sıkma politikası yürütülmüş ve bunun sonucunda 1880’lerin ortalarından itibaren devlet borçlarını ödeyebilecek hâle gelmiştir. Bunun üzerine bazı fabrikaları özelleştirmeye başlamıştır. Tomioka’daki ipek fabrikası Mitsui şirketine satılırken gemicilik sanayiinde Mitsubishi şirketi desteklenmiştir. Bu destek söz konusu şirketin Batı’dan muhasebe tekniklerini öğrenmesini tetiklemiştir. Uzun bir süredir Batı gemiciliğine bağımlı olan Japon dış ticareti Mitsubishi’nin, 1874’te Tayvan savaşında sağladığı ulaştırma ile Batı’yla olan rekabette sağladığı hizmetlerle Japonya Batı güdümünden çıkmaya başlamıştır. Söz konusu olan bu iki şirket “zaibatsu” adı verilen ve kökleri Edo dönemine kadar uzanan⁶³ Japonya’ya özgü şirketlerden birkaçıdır. Meiji döneminden II. Dünya Savaşı’na kadar Japon ekonomisinin en önemli unsurlarından olan zaibatsuların sayısı yaklaşık olarak yirmiyi bulmakla birlikte bunların en büyükleri Mitsubishi, Mitsui, Yasuda, Sumitomo’dur. Büyük aile şirketleri olan bu yapılar devletle ilişkilerini geliştirerek önemli ölçüde sermaye birikimi sağlamış, sanayide gitgide güçlenerek farklı alanlarda iş yapan şirket gruplarına⁶⁴ dönüşmüştür. Bunu tekeller, sendikalar, tröstler ve karteller izlemiştir. Genelin aksine zaibatsular tekelleşmek yerine ticaret, imalat, bankacılık gibi farklı alanlarda birbirleriyle rekabet etmiştir.

⁶⁰ Holcombe, a.g.e., s. 263.

⁶¹ Akkemik, a.g.e., s. 142.

⁶² Holcombe, a.g.e., s. 264.

⁶³ Akkemik, a.g.e., s. 277.

⁶⁴ A.g.e., s. 278.

Ekonomide önemli adımlar atılsa da bunların meyvesini vermesi uzun bir sürece yayılmıştır. 1880’lerde Japonya’nın dünya ticareti Çin’in dörtte birine denk gelmekte, geleneksel işletmeler varlığını koruyarak iç pazar için üretime devam etmekte ve 1898’de dahi nüfusun %82’si köylerde yaşamaktadır. İlk tren hattı 1872’de Tokyo-Yokohama arasında açılırken elektrik aydınlatma sisteminin gelişi 1887’yi bulmuştur. Ancak aynı tarihlerde ordu gittikçe güçlenmektedir. Askerî sanayiye verilen önem meyvesini vermiş Japonya yerli modern tüfeğini 1880’de üretir hâle gelmiştir.⁶⁵

Bu arada dış politikada önemli gelişmeler yaşanmıştır. Dış politikada ordu ve eğitim iki temel unsur olarak yer almış, hatta bunlar birbirini etkileyen iki unsur hâlini almıştır. “Japon halkına yurt sever bir ruh aşılımadıkça ulus güçlü olmaz” anlayışı ile “Eğitim Üzerine İmparatorluk Fermanı” yayınlanmıştır. Bu fermanla birlikte imparatora sadakat ve aileye saygı eğitimin temeli olarak gösterilmiştir. Ulus yaratma çabasının dış kaynaklarını ise yabancılara karşı gelişen karşıt düşünceler oluşturmaktadır. Bu düşüncelerin belki de en önemli kaynağı kapitülasyonlardır. Ayrıca 1890’da bir öğretmen, bir Batılının kendi ülkesinden gurur duyarken aynı konuda Japonların tam tersi bir duyguyla hareket ettiğini belirtmiş ve “Bir (Japon) yabancılarla iş yaparken, sabah karanlık deliğinden aydınlığa çekinerek çıkmakta olan bir fare gibidir.” diyerek kendi halkının “doğululuğundan” şikâyet etmiştir. Komşularla olan ilişkiler de ulus olma yolunda etkili olmuş ve vatanseverlik kavramını pekiştirmiştir. Bu bağlamda, 1869’da Hokkaido’da bir sömürge ofisi açılmış ve önemli miktarda para harcanarak bölgeye “ana-kıtalı” iki milyon kişi yerleştirilmiştir. 1879’da Ryukyu Adaları zorla Okinawa valiliğine dönüştürülmüştür. 1876’da Japonya, tıpkı bir zamanlar Perry’nin kendisine yaptığı gibi Kore’yi bir ticaret anlaşması yapmaya zorlamıştır. Çinliler bu ülkeyle olan tarihi bağlarını, Japonlar ise bu ülkeyi “uygarlaştırma” isteklerini öne sürmektedir. 1880’lerde Kore, içeride yaşanan bir ayaklanmayı bastırmak için askerî yardım istemiş ve Çin de buna olumlu yanıt vermiştir. Bunun üzerine Japonya ile Çin savaşın eşiğine gelmiş, gergin ilişkiler 1 Ağustos 1894’te savaşa dönüşmüştür. Savaş 17 Nisan 1895’te Japonya’nın beklenmedik zaferiyle sonuçlanmıştır. İki ülke arasında yapılan anlaşma ile Japonya, Tayvan ile Mançurya’nın Liadong Yarımadası ve önemli miktarda bir savaş tazminatıyla Çin’de pek çok ticarî hak elde etmiştir.⁶⁶ Japonlar tarihsel süreçte, imparator merkezli otorite-ordu-ulus üçgenini kapitalist ekonomi ekseninde sağlayabilmiştir. Hideyoshi’nin yapamadığını Meiji dönemi siyasetçileri yapmıştır. Çin karşısında kazanılan bu zafer gittikçe kabaran Japon milliyetçiliğinin taşmasına neden olmuş, askerî gücüne güvenen Japonlar daha fazla toprak istemeye başlamıştır. Üçlü müdahale ile Rusya, Almanya ve Fransa’nın baskısı sonucu Liadong’un Çin’e verilmesi Japonya’da büyük tepkilere neden olmuştur. Diğer yandan Çin’den alınan tazminat ekonomiyeye yaptığı 350 milyon yenlik katkı ile endüstriyel gelişime ve istihdam fırsatlarının artmasını tetiklemiştir. Bunun bir sonucu olarak da kentlerin

⁶⁵ Holcombe, a.g.e., s. 265-266.

⁶⁶ Huffman, a.g.e., s. 99-101.

nüfusunda artış yaşanmıştır. 1890’da “ihracat üçe, ithalat ikiye ve fabrikalar beşe” katlanmıştır. İşçi sayısı da ikiye katlanarak bir milyonu bulmuş ve bunun içinde kadın oranı 3/5’e ulaşmıştır.⁶⁷

Emek-yoğun biçimde gerçekleşen sanayi üretiminin en dikkat çekeni tekstil sanayisidir. İplik eğirme fabrikalarında sayıca artış yaşanmış ve buralarda çok sayıda işçi çalıştırılmıştır. Meiji döneminde sanayi işçilerinin önemli bir kısmını tekstil işçileri oluşturmuştur. Bunların çalışma koşulları ise oldukça ağırdır. Günde 14 saat çalışmaya yalnızca 15 dakika ara verilen bu fabrikalarda koşullar özellikle kadınlar için ağırdır. 1890-1900 arası yıl içinde çalışılan gün sayısı 292 günden 313’e çıkarılmıştır. Köyden kente göç eden kadın işçiler fabrikalarda düşük ücretlere uzun saatler çalıştırılmış, fabrika yanındaki kirli yurtlarda kalmıştır. Çoğu daha onlu yaşlarının başlarında olan kadın işçiler arasında firar ve intihar yaygındır.⁶⁸ Tekstil sanayisinde fabrikalardaki tezgâh işçilerinin ücreti çok düşüktür. Hele işçiler kadın ise bu ücret normalin yarısı kadardır. Bu nedenle fabrikalarda daha çok kadınlar istihdam edilmiştir. 1909’da işçilerin %62’si kadındır. Bunlar en çok kibrit ve tekstil üretiminde yoğunlaşmıştır. İşçi kadınların büyük bir bölümü şehirli nüfusun alt tabakalarından gelmektedir. Tekstil üretimi artıkça daha çok iş gücüne ihtiyaç duyulmuş ve bu ihtiyaç köylerdeki kadınların işe alınmasıyla karşılanmıştır. Pamuk, ipek ve dokuma sanayisinde kadın işçilerin sayısı 1902-1940 arasında toplam işçi sayısının %70-90’ına denk gelmektedir. Kömür sektöründe çalışan kadın sayısı 1914’te toplam işgücünün ortalama dörtte birini oluşturmuştur. Gıda, kimya ve ipek sektöründe de çok sayıda kadın işçi istihdam edilmiştir. Buralarda verilen ücretler tarım işçilerine verilen ücretleri geçmemiştir.⁶⁹ Bunun yanı sıra orta sınıf kadınının yaşam alanı da giderek daralmıştır. Devlet yöneticileri kadınları “İyi eşler ve bilge anneler” söylemiyle evliliğe yöneltmiş ve kadının daha çok evde, özel alanda kalmasını sağlayacak bir sistem geliştirmeye çalışmıştır. Bunu 1890’dan sonra kadınların siyasete katılımının yasaklanması izler. Böylece kadınlar resmen kamusal alandan dışlanmışlardır.⁷⁰

Meiji hükümeti sanayideki eğitim sistemiyle desteklemiştir. Bu sistem bireycilik ve faydacılığa dayanmaktadır. Devlete ait sanayi kuruluşlarında işçiler üretimi artırmak amacıyla bir araya gelmiş ve tıpkı Edo döneminde üretkenlik artışını destekleyen kendine özgü köy örgütlenmesi gibi farklı bir örgütlenme biçimiyle fabrikalarda çalışmıştır. Eğitim sistemi çoğunluğu köyden gelen bu işçilerin söz konusu örgütlenme içinde uyumlu ve disiplinli bir çalışma alışkanlığı edinebilmesi için gerekmiştir. İş disiplini ve zaman yönetimi ile üretkenlik artışı meydana gelmiştir.⁷¹

⁶⁷ A.g.e., s. 101.

⁶⁸ A.g.e., s. 96.

⁶⁹ Akkemik, a.g.e., s. 286-288.

⁷⁰ Huffman, a.g.e., s. 97.

⁷¹ Akkemik, a.g.e., s. 288.

Ancak bu ağır şartlar işçi ve işveren arasında birtakım sorunlara neden olmuştur. Bir tarafın hak öbür tarafın kâr mücadelesi verdiği bu alanda sorunlar hızla tırmanınca 1911’de “Fabrika Kanunu” çıkarılmıştır. Buna göre en küçük çalışma yaşı 12 olarak belirlenmiş, 15 yaşından küçük kadın işçiler için çalışma saati 12’ye indirilmiş ve bunlara gece vardiyası yasaklanmıştır. 1916’dan itibaren uygulanan bu kanun bazı istisnalara izin vermiştir. Buna göre tekstil fabrikalarında değişen bir şey olmamış, uzun çalışma saatleri ve gece vardiyaları devam etmiştir. Ekonomik kalkınma için sermayedardan yana duran hükümet işçi hareketlerine karşı tavır almış, işçi ve işveren arasındaki çekişmeli konuların karşılıklı görüşmelerle çözülmesini teşvik etmiştir. İlk işçi sendikası “Rodo Kumiai Kiseikai” adıyla 1897’de kurulmuş ancak geniş çaplı bir örgütlenme hâline gelememiştir. 1900’de başlayan sıkı kontroller 1902’de sendikanın kapatılmasıyla sonuçlanmıştır. Buna karşın ülke genelinde küçük ölçekli işçi sendikaları kurulmuş ve bunlar 1912’de Suzuki Bunji’nin çabalarıyla “Yuaikai” adı altında birleştirilmiştir.⁷²

Çin zaferinin tetiklediği bu iç gelişmelerin yanı sıra dış politikada yine önemli gelişmeler meydana gelmiştir. 1899’da⁷³ İngiltere ile yapılan bir anlaşma ile Japonya, İngiltere’nin Çin üzerindeki; İngiltere de Japonya’nın Kore üzerindeki egemenliğini tanımıştır. Rusya’nın doğuya inmesini engellemeye yönelik olan bu anlaşma Doğu ile Batı’nın eşit şartlarda yaptığı ilk anlaşmadır. Yeni elde edilen sömürgeler sorunları da beraberinde getirmiştir. Tayvan’daki isyanların bastırılmasında beş bine yakın Japon askeri ölmüş ve 1890’larda sömürgelerin işletme giderleri Tokyo ekonomisini zayıflatmıştır. Ayrıca Seul’de Koreli yöneticiler Japonya’ya karşı direnmiş ve Rusya’dan destek istemiştir. Bu Japonya ve Rusya arasındaki ilişkilerin gerilmesine neden olmuştur. Süreç 8 Şubat 1904’te Japonya’nın Liadong limanındaki Rus gemilerinin bombalamasıyla savaş hâlini almıştır. Batılı bir güce karşı olması ve uzun sürmesi açısından Çin ile yapılandan farklı olan bu savaş, Japonya’nın Rus donanmasına karşı 1905’te Tsushima Boğazı’nda kazandığı zaferle sonuçlanmıştır. ABD başkanı Theodore Roosevelt’in arabuluculuğuyla imzalanan barış anlaşması sonucu Rusya, Japonya’nın Kore’deki çıkarlarını tanımış, elindeki Maçurya topraklarını Japonya bırakmıştır. Böylece Japonya dünya liderleri arasına girmiştir. Ancak herhangi bir tazminat ya da büyük bir genişleme olanağı kazanamamıştır. Bu nedenle anlaşma içerideki milliyetçilerin hoşnutsuzluğu ile karşılaşmıştır.⁷⁴

1900’den itibaren toplum işçiler, orta sınıf ve zenginler olarak üç farklı yaşam biçiminden oluşmaktadır. İşçiler, diğer sınıflar tarafından insan sayılmamalarına neden olacak kadar kötü koşullarda yaşamaktadır. Bunlar, sıkış tepiş yaşam alanlarına, kirli ve yetersiz koşullara karşı eylem düzenlemiş, insan ve hatta vatandaş sayılmak için mücadele etmiştir. Diğer yandan bu sınıf

⁷² A.g.e., s. 288-289.

⁷³ Holcombe, a.g.e., s. 266.

⁷⁴ Huffman, a.g.e., s. 103-105.

çocuklarını, zengin çocukları ile birlikte şehir okullarına göndermiştir. Orta sınıf sinema, gazete ve gramafon gibi fakir kesimden daha iyi olanaklara ulaşabilmiştir. Zengin sınıf ise evinde elektrik, su ve telefona sahiptir. Bunlar daha kaliteli gazeteler okuyup son moda mağazalarda veya bira salonlarında vakit geçirebilmiştir. Çiçek bayramı gibi bazı ortak kutlanan günler bu gruplar arasında kaynaşmayı sağlamıştır.⁷⁵

1910'lu yıllarda Japon halkı vergi, fiyat ve yolsuzluk konularında “bilgi isteyen vatandaşlar” hâline gelmiştir. Diğer yandan hükümet de polis aracılığıyla kontrolü sağlamaya çalışmıştır. Temmuz 1912'de Meiji ölmüş ve yerine oğlu Taisho geçmiştir. 1926'ya kadar sürecek imparatorluk döneminde “rekabette ve enerjilerin çatışmasında patlama yaşanmıştır.” Bu en çok şehirlerde kendisini hissettirmiştir. Tokyo'da yaşayanların 1/5'i kendisini orta sınıf olarak nitelendirmiş, Batı tarzı alış-veriş merkezleri yaygınlaşmış ve bu yaşam tarzı kendi kültürünü de beraberinde getirmiştir. Dönemin gazetelerince bu kültür, “ero guro nansensui” (erotik, saçma, anlamsız) olarak adlandırılmıştır. Bunun da merkezinde “mubo” denen modern oğlan ve “moga” denen modern kız yerleştirilmiştir. Taisho kent kültürü her bölgeden ve sınıftan insanı bir araya getirmiştir. Basın da bu olayı kolaylaştırmış, kentin kültür yazın hayatını etkilemiştir. Kadın dergileri çıkarılmış ve bunlarda kadının toplumdaki yerini sorgulayan yazılar yazılmıştır. 1911'de çıkan “Seito” adlı bir dergide kadınların başlangıçta bir güneş olduğu ancak varılan noktada doğumu için başkasına ihtiyaç duyan ve yalnızca başkalarının ışığıyla parlayan bir hâle geldiklerinden dem vurulmuştur. “İyi eş/bilge anne” anlayışını savunan muhafazakârlar ile eşitlik ve cinsel özgürlük isteyen ilericiler arasındaki tartışmalar kadın dergilerinde yer almıştır. Diğer yandan Taisho dönemi ekonomisi oldukça güçlüdür. Yurtiçi hâsıla 1910-1920 arası %60 artmış, endüstriyel üretim beş katına çıkarak yaklaşık 7 milyar yeni bulmuştur. Ancak bu iyi tablo I. Dünya Savaşı ve 1923'teki Büyük Kanto Depremi ile zor sınavlardan geçmiştir. Ayrıca Taisho dönemi ekonomideki olumlu gelişmeler dengesiz bir yön izlemiş ve küçük endüstriyel sektörler ve buralardaki işçiler zarar görmüştür. İşçilerin maruz kaldığı zor koşullar eylemleri de beraberinde getirmiştir. Bunu işçi örgütlenmeleri izlemiştir. Eylemler ile siyasi sistemin vatandaşlığın değişen yapısına uyum sağlaması ve bunun nasıl yapılacağı geniş çevrelerce tartışılmış hatta halka dayanan demokrasi sistemi düşüncesi ile imparatorun, devletin organlarından yalnızca biri olduğu görüşü savunulmuştur.⁷⁶

⁷⁵ A.g.e., s. 102, 105.

⁷⁶ A.g.e., s. 107-111.

İKİNCİ BÖLÜM

2. JAPONYA’DA DİN ANLAYIŞI VE SOSYAL ÖRGÜTLENME

2.1. İlkel Dönemden Feodalizme Dönemin Din Anlayışı ve Sosyal Örgütlenme Biçimi

2.1.1. Aile ve Aile Kültü

8. yüzyılda Çin etkisiyle daha da belirginleşecek Şinto ritlerinden biri olan aile içi dininin temelleri Kofun döneminde⁷⁷ atılmıştır. Dönemin Japon ailesi, yüz ya da bin kişiyi kapsayan ataerkil bir yapıdır. Tarih öncesi dönemde aile içi ataya tapınma henüz görülmemekle birlikte her ailenin kendisine özgü olup kökenini cenaze törenlerinden alan ritler vardır. Aile içi ata kültü söz konusu ritlerin gelişmesiyle ortaya çıkmıştır.⁷⁸ Aynı kandan insanları bir araya getirdiğinden söz konusu yüz ya da bin kişilik Japon ailesi Uji dediğimiz klanlar olmalıdır. Öyle ki, ataların ruhlarının insanları koruduğuna dair inanın güçlenmesi ile klanların ortak atalara sahip bir topluluk olduğu inancının ortaya çıkması aynı döneme rastlar. Böylece klan liderlerinin merkezde olduğu örgütlenmeler ile Japon sosyal yapısı şekillenmeye başlamıştır.⁷⁹

Hearn, yukarıdaki düşünciyi doğrular. Klan ya da soyadı olarak verilen “uji” aynı zamanda eskiden Japon ailelerine verilen addır. “İçerisi” ya da “ocak” anlamına gelen bu ifadenin “o-uji” ve “ko-uji” olmak üzere iki çeşidi vardır. Bunlar sırasıyla “büyük aile” ve “daha az kalabalık aile” anlamına gelmektedir. Bunlar birbirleriyle akraba olan ve ortak bir atalar kültürüne sahip grupları tanımlamaktadır. Ko-ujiler, o-ujilere bağlıdır. Bunlar ilkel dönemlerde köy ya da kent nüfusunun tamamını oluşturabilmektedir. İlerleyen dönemlerde yerleşiklik özellikleri arttıkça bu geniş yapı daha küçük gruplara bölünmüş ancak örgütlenme biçimi aynı kalmıştır. Zamanla dağılan bu büyük ujilerin üyeleri ortak ataya tapınma geleneğini sürdürmüştür. Bu ortak ataya “Uji-no-kami” denmiş ve zamanla buna ait mezar/“hayalet ev” Şinto tapınaklarına, ataların ruhları da koruyucu tanrılara dönüşmüştür. Hearn, aileyi dine evi de mabede benzetmekte haksız sayılmaz.⁸⁰

⁷⁷ Yoshikazu Matsui, **Japon Kültür Tarihinin Satır Başları**, çev. Ali Volkan Erdemir, JİKAD, İzmir, 2015, s. 8.

⁷⁸ Lafcadio Hearn, **Japonya**, çev. Oğuz Adanır, Doğubatı Yayınları, Ankara 2016, s. 24-25.

⁷⁹ Matsui, a.g.e., s. 8.

⁸⁰ Hearn, a.g.e., s. 42,46,48-49.

Himiko⁸¹ örneğinde olduğu gibi önceleri aile kültürünü devam ettirenler kadınlardır. Anaerkil yapıda olan toplum tarımın gelişmesi ve gündelik hayat üzerindeki etkisini artırmasıyla ataerkil bir hâl almıştır. Dolayısıyla toplumun lideri, ailenin reisi ve aile kültürünü devam ettirecek olanlar artık erkeklerdir.

Oluşan bu ataerkil toplum için en önemli konu atalar kültürünün devam etmesidir. Ailenin ölmüşleri kutsal kabul edildiğinden hayattakiler için en önemli şey kendileri için bir kültür oluşturmaktır. Bir kültür oluşturmada göçüp gitmek büyük bir tehlike olarak görülmüştür. Dolayısıyla bir Japon erkeği için en önemli sorun arkasında ritlerin ve adakların devamını sağlayacak bir erkek varis bırakmadan ölmektir. Japon inancında yaratıcılık erkeğe özgü bir özellik olarak kabul edilmiş dolayısıyla çocuğa hayat verenin babası olduğu düşünülmüştür. Bu nedenle de atalar kültürünün erkek bir varis tarafından sürdürülmesi gerektiğine inanılmıştır. Bundan dolayı en büyük oğulun bir erkek evlada sahip olmayışı atalara karşı işlenen bir suç olarak algılanmış ve bu “suçun” telafisi için birtakım uygulamalar geliştirilmiştir. Eğer bir kadın çocuk sahibi olamıyorsa erkek onu boşayabilmiş ya da kuma alabilmiştir. Evlatlık edinme de bir yöntemdir. Zaman zaman ailesine uygun davranışlarda bulunmayan bir erkek, evlatlıktan reddedilebilmiş ve yerine bir evlatlık alınmıştır. Bu ataerkil sistemde hâliyle kadınlar kültürün devamında birer mirasçı olamamıştır. Ancak bir baba, oğlu yoksa en büyük kızın kocasını evlat edinebilmiştir. Kadının erkeğe karşı ikinci planda kalan bu konumu yalnızca kültür mirası konusunda değildir. Kadınlar evlendiklerinde kocalarının evine gitmiştir. Japon kadını, kocasının dini ve atalar kültürünü benimsemek zorundadır. Kadın eğer kocası, “gerçek bir oğul olarak kabul edilirse” evlilik sonrası kendi ailesine bağlı olarak yaşayabilmiştir. Ancak bu durumda bile konumu erkekten sonra gelir çünkü kocası aile kültürünün rahibidir.⁸²

Bu ataerkil yapıda aile reisi mutlak iktidar sahibidir ve herkes ona boyun eğmekle yükümlüdür. Bu yapı içinde kadınlar erkeklere, eşler kocalarına, küçükler büyüklere itaat etmek zorundadır. Ailenin en büyük erkek üyesi yasal olarak ailenin tek lideridir. Bu lider, büyükbaba, baba ya da büyük oğuldur. Yaşlanan liderin işleri sıradaki varise bırakması âdeti de söz konusudur. Bu yapılanmada erkek lider hem rahip hem de yönetici olarak mutlak ve sınırsız bir yetkiye sahiptir. Ayrıca bu yapıda aileyi oluşturan tek bağ evlilik değildir. Ailenin dini yönü nedeniyle bir kişinin aileye kabul edilmesi aynı zamanda kişinin dini olarak da topluluğa kabul edilip edilmemesi meselesidir. Aileye gelen gelin ya da evlatlık edinilen damat, kendisini her an kovma yetkisine sahip evin liderine ki genelde en yaşlılarına, boyun eğmek zorundadır. Hatta gelin, edinilmiş evlat statüsündedir. Evlilik törenleri tapınaklarda değil evde yapılmış ve bu aile dininin bir ritüeli olarak kabul edilmiştir. Evli çiftler bir kupadan şarap içer ve böylece kadının, kocasının ailesi ve atalarının ruhları tarafından gelin olarak kabul edildiğine inanılmıştır. Bu andan itibaren kadının, kocasının atalarının

⁸¹ Bilinen ilk Japon devleti olan Yamatai’yi yöneten kadındır. “Himiko” bazı kaynaklarda bu kadının adı olarak geçerken bazıları ise bu bir unvandır. Bkz. Holcombe, a.g.e., s. 112. Ayrıca bkz. Eberhard, a.g.e., s. 27.

⁸² A.g.e., s. 46-48.

kutsallığına inanması ve onları kendi ataları olarak kabul etmesi gerekmiştir. Buna karşın kızın kendi atalar kültürüne bağlılık göstermesi beklenmez. Bu durumu yansıtacak bir biçimde, kızın ailesi onun arkasından odaların törensel bir şekilde süpürülüp eşik önünde atalara özgü ateşin yakılması gibi uygulamaları içeren sembolik bir cenaze töreni yapar. Böylece kızın kendi ailesinden yani dininden kopuşu tamamlanır. İlkel dönemlerde kadın ve erkekler arasında çok eşlilik bulunmakla birlikte bu uygulama aile dinine geçildikten sonra özellikle yönetici sınıfta devam etmiştir. Ancak atalar dininin önünü açması, dini ve ahlaki değerlerin gelişmesi gibi nedenlerle insanlar tek eşliliğe yönelmiştir.⁸³

Bu hâliyle evlilik, atalar kültürünün genelleşmesiyle, soyun ve kültürün devamı olarak algılanmış dolayısıyla böyle önemli bir iş tecrübesiz gençlerin iradesine bırakılmamıştır. Özellikle öldükten sonra birer tanrı olacak olan ve bunun için de arkasından kültür işlerinin devam ettirilmesi gereken yaşlılar ruh olup göçmeden önce aileyi, evi ve evliliği düzenleme ihtiyacı hissetmiştir. Bunun için oğulları yoksa evlat edinmiş, varsa evleneceği kızı seçmiştir. Çünkü aile din, ev mabettir. Böyle bir yapıda aile, samimi ilişkilerin yaşandığı özel bir alan değil adeta ilişkilerin resmi bir biçimde yürütüldüğü dini bir kurumdur. Aile dininin kuralları herkesin itaatini sağlarken bu dine bağlılığı engelleyecek durumlar dinsizlik olarak nitelendirilmiş ve birtakım yaptırımlar uygulanmıştır. Kocanın karısına çok bağlandığı bir durumda gelin evden gönderilirken aynı durum evlatlık edinilen kocanın başına geldiyse evden gönderilen kocadır. Bu durumda kültürü devam ettirecek olanlar, zaten bunun için üretilen çocuklardır. Çocuklar aileye aittir ve gelin ve ya evlat edinilen damadın kovulması ya da aile kültürü ile ilgilemeyen oğulun evlatlıktan reddedilmesi durumunda ailede kalır. “Genç anne-babaların hakları evin sahip olduğu dinî haklardan sonra gelmektedir.”⁸⁴

Baba evi kişi için görece daha rahat bir yer olmakla birlikte “Eski Japon ailesi” hiçbir üyesi için özgürce hareket edebilecekleri bir yer değildir. En küçüğünden en büyüğüne kadar herkes bir başkasına itaat etmek zorundadır. Evin reisi olan erkek bile bu durumdan nasibini almıştır. Hatta belki de o daha ağır bir sorumluluk altındadır. Çünkü o, ailenin ruhani lideri olarak diğer herkesten sorumludur ve daha dikkatli olmalıdır. Ancak bu sorumluluk ona aile içi mutlak bir hâkimiyet de vermiştir. İlkel dönemlerden modernleşmeye kadar özellikle de yönetici kesimde ailenin yaşlı lideri aile üyelerinin yaşama ya da ölmesine karar verebilmiştir. Temelde Japon ailesinin babası, o ailenin yöneticisi, rahibi ve efendisidir. Zamanla avam tabakada aile babasının yetkilerine birtakım sınırlamalar getirilmekle birlikte askeri/yönetici sınıfta herhangi bir kısıtlama söz konusu değildir. Bu yetiyle evin babası, yaşatma ya da öldürme, eş ve iş seçimi gibi konularda müdahale etme hakkına sahiptir.⁸⁵

⁸³ A.g.e., s. 49-53.

⁸⁴ A.g.e., s. 53.

⁸⁵ A.g.e., s. 53-54.

Koşulsuz itaati gerektiren bu yapıda aile üyeleri kültün devamı için kendini feda etmeye hazırdır. Esas olan aile kültünün sonsuza dek devam etmesidir ve bu konuda her üye üzerine düşeni yapmaya hazırdır. Bu doğrultuda (samuray olmayan) bir baba oğlunu ya da kızını satabilmiştir. Aile içinde herkes birbirinin hareketinden sorumludur ve birinin yaptığı hata diğerlerini de bağlar. Askeri özelliklerin ön plana çıktığı bir dönemde bir oğulun işlediği suç ailenin diğer üyelerini de tehlikeye atmıştır. Bu, en temel hedef olan aile kültünün sonsuza kadar sürdürülmesi amacını tehlikeye düşürdüğünden bir baba, gerektiğinde oğlunu öldürebilmiştir. Ataerkil yapı gereği, bir tür mabet olan baba evi, bir rahip olarak aile kültünü devam ettirecek olan büyük oğula miras bırakılmıştır. Bu, bireysel değil aileyi temsilen bir miras almadır. Kadınlar böyle bir miras edinememiştir.⁸⁶

Modern bakış açısına göre “Eski Japon ailesinde” kadının konumu her bakımdan itaati gerektiren ikincil bir konumdur. Çocukken kendinden büyüklere ve her statüde erkeğe saygı göstermelidir. Abisi, babası, evlenince kocası hatta ondan öte kocasının ailesinin yaşlıları ondan saygı ve hizmet beklemektedir. Baba evindeki konumu görece daha iyidir. Evlendiğinde babasından ve abisinden gördüğü sınırlı özen de ortadan kalkmaktadır. Kocasını aile kültünü devam ettiren bir rahip olması nedeniyle ona bağlılığını gösteremez. Aksi halde kadın evden gönderilir. Kadın yeni evinde kocasından çok yaşlıların iradesine bağlıdır ve ancak belli bir yaşa geldiğinde saygı görmüştür. O da eğer aile kültünü devam ettirecek bir oğul veriyse. Böyle olduğunda bir kayınvalide olarak oğlunun evliliği üzerinde söz sahibi olmuş ve gelini üzerinde otorite kurabilmiştir.⁸⁷ Onun bir dini bile yoktur. Baba evinde kendi ailesinin kültüne bağlıyken evlenince kocasının aile kültüne bağlanır. Hatta ömrü ailenin ölmüşleri ve yaşlılarınca kabul edilme çabası ile kovulma korkusu arasında geçmektedir. Kendisine ait bir kültü, dolayısıyla da inancı olamaz. Bu bakımdan kocasına bağımlıdır. Üstelik bu koşullar aristokrat ailelerde daha da serttir. Hatırlanacağı üzere avam tabakada ataerkil yapı bazı noktalardan törpülense de yönetici kesimde aile reisi olan erkeğin yetkileri hiçbir kısıtlamaya tabi tutulmamıştı. Dolayısıyla aristokrat bir aileye gelin giden kadınları daha çetin koşullar beklemektedir.⁸⁸

Hearn, tüm bu ataerkil yapı ve aile dini uygulamalarının çizdiği katı şartlara rağmen hayatın daha ılımlı geçtiğini ifade eder. Aile reisi, sahip olduğu mutlak otoriteyi ve karar alma hakkını ailesine danışmadan kullanmamıştır. Bu dönemde birey söz konusu olmamakla birlikte yasa tarafından tanınan en temel birim ailedir. Aile reisi yasaya karşı tüm ailenin temsilcisidir. Bu ona mutlak bir otorite vermekle birlikte ciddi bir sorumluluk da yüklemektedir. Örneğin aile reisi söz konusu otoritesine dayanarak karısını boşayabilir ya da yaşlı bir lider oğlunu karısından ayrılmaya

⁸⁶ A.g.e., s. 54-55. Kültün dışında mal paylaşımını da kasteden Hearn bu âdetin sınıf, yer ve döneme göre değiştiğini ve kendisinin de bir genelleme yaptığını söyler. Bakıldığında kadınlar altı yaşından büyük olmak koşuluyla arazi alabilmiş hatta “Jito” görevi kadınlara da verilmiş böylece kadınlar da bir birime liderlik yapmıştır. Ayrıca bk. Huffman, a.g.e., s. 37, 54.

⁸⁷ Ruth Benedict, **Krizantem ve Kılıç**, çev. Türkân Turgut, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2019, s. 223.

⁸⁸ Hearn, a.g.e., s. 55-56.

zorlayabilir ancak her durumda geçerli bir nedene ihtiyaç duyulur ve bu neden kovulan kişinin ailesine açıklanmak zorundadır. Aile reisi, ailenin mal varlığını ve gelirini kendi tasarrufunda bulundurmakla birlikte bunu iyi idare etmekle görevlidir. Aksi takdirde diğer aile bireyleri ailenin liderini aldıkları ortak bir kararla bu mevkiden edebilmiştir. Esas olan ailenin düzeni ve devamıdır. Bu konuda ne kadar ailenin dini ve idari lideri de olsa erkekler de belli kural ve adetlere bağlıdır. Kimseye karşı sorumluluk duymadıkları bir yetki alanı söz konusu değildir. Ayrıca evlilik, boşanma, evlat edinme, evlatlıktan reddetme gibi aileyi yakından ilgilendiren durumlarda kararlar genellikle topluca alınır. Bu örgütlenmede bireye ve onun özgürlüğüne yer yoktur. Herkes bir üst kurum ve amaç için kendisini feda etmeye hazırdır. Ancak bu bir yerde topluluk içinde yardımlaşma ve dayanışmayı da beraberinde getirdiğinden kişiye birtakım yararlar da sağlamıştır. Aile üyeleri birbirinden sorumlu olur, birbirlerini korur ve birbirleriyle yardımlaşırlar. Katı kuralların egemen olduğu bu aile yapısında gündelik hayat nezaket ve kibarlık ekseninde akıp gitmiştir.⁸⁹

Aile üyelerinden biri de hizmetlilerdir. Bunlar doğrudan aile kültürüne kabul edilmemekle birlikte üyesi oldukları aileye yaşamları dâhil her konuda fedakâr bir biçimde bağlı olduklarından bu bağlılık biçimi de bir yerde dini bir bağlılık sayılmıştır. Bu hizmetliler bir köle ya da serf statüsünde olsa da söz konusu aile örgütlenmesi ve ilişki biçimlerinde bunlara dostça yaklaşılmış ve bu hizmetliler ailenin birer üyesi gibi kabul görmüştür. Hizmetlilerden aile reisine kadar herkes ailenin birliği ve aile kültürünün devamı için çabalamış ve her bir üye bir üst kurum ve konuma kendisini adamıştır. Üstelik bu yapı bununla da kalmamış, aynı soydan ailelerin oluşturduğu klan birliği ve kültürü ile bu birliği oluşturan her bir ailenin kültürü, bu yapının üzerinde yer almış ve bu daha ağır bir sorumluluk olarak aileleri etkilemiştir.⁹⁰

2.1.2. Klan ve Klan Kültü

İlk dönemlerde Japon toplumu, bu dönemlerin ataerkil aile yapısının genişlemesi ile oluşmuştur. Klanlar, hepsi aynı soydan geldiği düşünülen çok sayıda insanın bir araya gelmesi sonucu oluşan birimlerdir. Her bir aile kendi kültürüne sahip olmakla birlikte klanın “ujigami”sine (atasına) tapmış ve “hayalet ev” olarak adlandırılan ata mezarı zamanla modern Şinto mabedine dönüşmüştür. Klan/uji örgütlenmesi “büyük aile” o-uji, bunlara bağlı “küçük aile” ko-uji ve ujilere bağlı köle loncaları biçimindedir. Böylece ilk olarak toplum, birbirine hiyerarşik bir düzenle bağlı küçük bir ayrıcalıklılar ile kölelerden oluşan iki temel sınıfa bölünmüştür. Başlarda her o-uji ve ko-ujinin kendi tapınağı, liderleri, vassalları, köle ve esirleri vardır. Klan liderinin onurunun kalıtsal olduğuna ve kurucu ilk atadan klan liderine miras kaldığına inanılmıştır. Bu klan lideri kendine bağlı

⁸⁹ A.g.e., s. 56-57.

⁹⁰ A.g.e., s. 58-59.

birimleri yönetme hakkına sahip olup gücünü dini ve askeri olarak ayırt edilemeyen bir otoriteden almıştır.⁹¹

Klanlar, Kobetsu, Şinbetsu ve Bambetsu şeklinde üçe ayrılmıştır. “İmparatorluk Kolu” olarak bilinen Kobetsu, kendini Güneş tanrıçasına dayandıran imparatorluk ailelerini; “Tanrısal Kol” olarak bilinen Şinbetsu ise panteonun diğer tanrılarına dayanan aileleri içerir. Bambetsu, “Yabancılar Kolu” olarak bilinir. Halkı temsil eden bu sınıfın vaktiyle Çin ve Kore’den gelen göçmenleri içerdiği düşünülür. Zamanla toplumsal örgütlenme geliştikçe toplum “atalara göre” üçe ayrılmış ve bunlardan ikisi ayrıcalıklı sınıfları kendi içinde bir hiyerarşiye göre düzenlerken üçüncüsü yabancılar ile sıradanları kapsamıştır.⁹²

Her aile yani ko-uji/ujiko kendi kültürüne sahip olmakla birlikte bir tür üst kuruma, üyesi olduğu o-uji/klanın kültürüne bağlıdır. Dolayısıyla aile dini, kişilerin ev içi yaşamını, ilişkilerini belirlerken bölgenin ya da köyün ve ya Hearn’ün ifadesiyle “kentini dini” olan klan kültürü ise içerdiği ailelerin toplumla kuracağı ilişkileri belirlemiştir. Aile dininde ev nasıl mabet konumunda ise Şintoist mahalle tapınağı da aynı konuma sahiptir. Bu yerel tapınak hem toplumun hem de her ujikonun yaşamında merkezdedir. Bu tapınaklar çeşitli bölgelerde, köy ve kentlerde bulunmakla birlikte her birinin kendine özgü özel gün ve bayramları vardır. Koruyucu tanrı kültürü olarak kabul edilen klan kültürünün devamının sağlanmasında her ujiko, “koruyucu tanrının çocukları” olarak sorumludur.⁹³

Klan kültürünün tanrıları olan Ujigamiler klan liderinin ölmüş atalarıdır. Klanlara liderlik eden bu soylu aileler de kent tapınaklarının yöneticisidir. Bu Şintoist rahiplere “Tanrı Efendi” anlamında “Konuşi” denir. Bunlar sivil anlamda hâkimlik ya da yöneticilik yapmasa da güçlü bir dini otoriteye sahiptir. Aile kültürü nasıl katı ve eksiksiz bir itaat gerektiriyorsa, bunları içine alan bir üst kurum olarak klan kültürü de aynı hatta daha sıkı bir itaati gerektirmiştir. “Yerel koruyucu tanrı kültürü”, Şintoist rahiplere ya da klan liderlerine yasaların onlara tanıdığından daha geniş yetkiler sağlamıştır.⁹⁴ Bu aynı gelenek etrafında birleşen söz konusu birimlerin özerk yapısını pekiştirmiştir.

Ayrıca kent kültürü olarak da nitelendirilen klan kültürü, geçerli olduğu bölge, gelenek ve adetleriyle “yazılı olmayan” ahlak kurallarını oluşturmuştur. Aile kültürüne itaatsizlik nasıl ki hoş görülmemiş ve yaptırımlara tabi tutulmuşsa aynı durum daha ağır bir bağlılık zorunluluğuyla klan kültürü için de geçerlidir. Aile kültürü, üyelerinden mutlak bir bağlılık beklerken, bu ailelerin oluşturduğu klanın kültürü de bir üst kurum olarak üyelerinden tam bir bağlılık beklemiştir. Kent kültürünün daha katı olan kuralları alenin ahlak kuralları ile birleşerek birtakım gelenekler hâlinde

⁹¹ A.g.e., s. 48-49, 152-153, 155-156.

⁹² A.g.e., s. 156.

⁹³ A.g.e., s. 61-62.

⁹⁴ A.g.e., s. 63.

kişilerin aile ve topluluk içindeki yaşayış ve davranışlarını etkilemiştir. Topluluğun kuralları aile kurallarını pekiştirerek kişilerin aile kültürüne bağlılığını daha da artırmıştır. Buna göre kişilerin davranışları yalnızca ailenin kuralları tarafından değil üye oldukları çevre tarafından da belirlenmiş, bu durum ev içi ilişkilere de yansımıştır. Ev içinde yalnız ailenin değil topluluğun kurallarına da uyulması gerekmiştir. Klanın dirliği ve kültürün devamı bir yerde onu oluşturan ailelerin düzeni ve aile kültürünün devamına bağlıdır. Bu nedenle aile kültürünü tehdit edecek her türlü davranış klan için de birer tehlikedir. Bundan dolayı söz konusu davranış klan içerisindekilerce de hoş karşılanmamış ve yargılanmıştır.⁹⁵

Bu yapı içerisinde erkekler daha fazla sorumlu gibi görünmektedir. Onlar ataerkil yapı gereği aile kültürünün rahipleri, evin idarecileridir. Ayrıca yasa tarafından tanınan en küçük birim ailedir ve aile lideri dışarıya karşı aile üyelerinin tamamından sorumludur. Bir erkek okula ya da işe gitmeye başladığından itibaren davranışları çevresi tarafından eleştirilmiş, sıkı bir biçimde denetime tabi tutulmuştur. Ergenlik döneminde evlenmesi gerekmiş, ancak malum nedenden eşini kendisi değil ailesi seçmiştir. Seçilen kadını eş olarak kabul etmezse sorun aile tarafından çözülene kadar beklemek durumunda kalmıştır. Bununla ilgili aksi bir davranış aile ve klan kültürünü tehlikeye atacaktır bir uygulamanın kapısını açacağından böyle bir duruma kesinlikle fırsat verilmemiştir. Aile kültürü yasalarının bağlayıcılığı altına girecek yaşa eriştiğinde klan kültürünün yarattığı çevre baskısına da maruz kalmaya başlamıştır. Ayrıca erkeklerin ileride yalnızca aile kültürünün rahibi olmalarının dışında klanın “yerel koruyucu tanrı kültürü”nün başına geçerek köyün ya da bölgenin reisi olma ihtimalleri de vardır. Konunun yükselmesi sorumlulukları artırırken kişisel hareket olanağını o ölçüde kısıtlamıştır. Çünkü önemli olan topluluktur, onun düzeni ve devamlılığıdır. Lider, sahip olduğu otoriteyi bu durumu korumak ve sürdürmek için kullanmakla yükümlüdür. Zira o, bunun için lider olmuştur.⁹⁶

Klan oluşturan aileler de kendine özgü bir örgütlenme biçimiyle gruplar hâlinde bir araya gelmiş ve bunlar da bir lider tarafından temsil edilmiştir. Bu örgütlenmelere “Kumi” ya da “arkadaş grupları” denmiştir. Bunlar en az beş ailenin/ocağın bir araya gelmesiyle oluşmuştur. Kumileri oluşturan ailelerin liderleri arasından bir kumi reisi seçilmiştir. “Kumigaşira” adı verilen bu reis diğer üyelerden sorumludur. Bunların birtakım yasaları vardır ve “Kumi-şo” adıyla bu yasalar o bölgede yaşayan herkesin uyması gereken kuralları belirlemiştir. Kumi tipi örgütlenme gerek kentte gerek de köyde feodal dönemin sonuna kadar varlığını sürdürmüştür. “Kumi Yasaları” Tokugawa Bakufu döneminde sosyal yaşantının düzenlenmesinde etkili olacaktır.⁹⁷

⁹⁵ A.g.e., s. 63-65.

⁹⁶ A.g.e., s. 65-66.

⁹⁷ gös. yer.

Ayrıca bu köy örgütlenmeleri, tarım ve imalat alanlarında Japonya'ya özgü örgütlenme biçiminin de temelidir. Köylüler beşer hanelik gruplar hâlinde örgütlenmiş, vergi ve angaryalar bireysel değil “kumi” adlı bu gruplar bazında uygulanmıştır. Bu yapı ile söz konusu alanlarda sağlanan üretkenlik artışı ve sermaye birikimi modernleşmenin temel finans kaynağını oluşturacaktır.⁹⁸ Askerî ailelerinki başta olmak üzere aile yasaları, bakufu sisteminin, şogunluk idaresinin, buşidonun temelini oluşturmuştur. Çin'den örnek alınan bu uygulama ile kumiyi oluşturan her aile birbirinden sorumludur. Bunlar hem birbirlerine yardım etmiş hem de birbirlerini kontrol ederek herhangi bir şüpheli durumu hükümete bildirmiştir.⁹⁹ Köylüler oluşturulan sistemin harekete fırsat vermeyeceği bir tarzda idare altına alınmıştır. Buralarda güçlü bir işbirliği ve ahlak anlayışı gelişmiştir. Sıkı bir şekilde gözetilen ahlak ilkelerine karşı en ufak bir ihlal dışlanma ve yaptırımlarla karşılaşmıştır.¹⁰⁰ Ayrıca Bozkurt Güvenç'in bildirdiğine göre bu kumiler hâlâ varlığını sürdürmektedir. Japonya'da altı hanelik komşu birimleri vardır. Bunlar “bizim ev, karşıdaki üç ev ve yanlardaki iki ev” biçiminde örgütlenmiştir. Aile, akrabalar gibi komşular da “uçi” yani “biz”e bağlıdır. Bunlar birbirlerinden sorumlu olduğu gibi birbirleriyle yardımlaşma içindedir.¹⁰¹

2.1.3. Ulusal Kült ve Örgütlenme Çabaları

İlkel dönemlerde en büyük tanrılara tapınmayı zamanla bir grubun tek bir ata ruhuna tapınması izlemiştir. Meslekler, güç, sağlık gibi çok çeşitli kökenden gelen her bölgenin kendisine özgü atalar kültü vardır. Bunlar Çin ve Kore'den izler taşısa da yalnızca Japonya'da devlet dini hâline gelmiştir. Oluşan bu ulusal kült, tanrılarının oğulları olduğunu iddia eden imparatorların atalarına tapmayı içerir. Bu “aile-klan-ulusal kült” zincirinin temelinde, “semavi hükümdarlar”ın aslında bir zamanların güçlü aşiret reisleri olması yatmaktadır. Bu aşiretler zamanla güçlenerek yetki alanlarını genişlettikçe bunların atalar kültü ön plana çıkmış ve diğer kültürleri yok etmeden hepsinin üzerinde bir yere yerleşmiştir. Toplum tarafından benimsenen ve ülkeyi yaratan tanrılarının başındaki Güneş tanrıçası Amaterasu'ya dayanan “Yüce Şef”in soyuna tapınma, atalar kültürünün üçüncü evresi olan ulusal kültü oluşturmuştur.¹⁰²

Tenmu'nun imparator olması ile ulus kültü aile-klan kültü üzerine yerleşmiştir. Aile-klan-ulusal/imparatorluk kültürünün birleşmesi, her bir alanın ayrı ayrı içerdiği atalar kültü ekseninde yaratılan Şintoist geleneklerin de tek bir söylemde birleştirilmesini beraberinde getirmiştir. Bu farklı içerikler, İmparator Tenmu'nun yazdırdığı Kojiki'de tek bir mitolojik anlatı içerisinde birleştirilmiştir. Ailenin reisi, aile kültürünün rahibi; klan reisi, klan kültürünün rahibi; imparator,

⁹⁸ Akkemik, a.g.e., s. 60-61, 133.

⁹⁹ Eberhard, a.g.e., s.84-85, 183.

¹⁰⁰ Akkemik, a.g.e., s. 61.

¹⁰¹ Güvenç, a.g.e., s. 191.

¹⁰² Hearn, a.g.e., s. 76-78.

hanedanın reisi ve ulusal kültün rahibidir. Reislik ve rahiplik kendi birimini yönetme hakkını içerdüğinden iç içe geçmiş bu yapılarda tüm imparatorluğun reisi ve rahibi olarak imparator doğal bir biçimde yönetme hakkının sahibi olur. Ancak Japon tarihi gösterir ki bu, uygulamada hiç de böyle olmamıştır. Klanlar, çeşitli yol ve araçlarla hanedan üzerinde etkili olarak gücü ele geçirmiştir. Bu bakımdan Japon tarihi bir yere kadar hanedan-klan mücadelesidir. Hanedan bu mücadelede ilk kez Tenmu'yla dizginleri ele geçirmiştir. Tenmu, kült birliğinin kendisine verdiği mutlak otoriteyi tek başına ele geçirmiş ve gücün kendi soyunda kalması için veraset sistemi oluşturmak istemiştir. Bunun için kabane adlı klan unvanlarını sekize indirip hanedan üyesi prenslere vermiştir. Kojiki de bu çabanın bir parçasıdır. Bu eserle hanedanın meşruluğunu dayandırdığı söylem oluşturulmuştur.¹⁰³

Aile-klan-ulus kültürüyle tüm ülke tek bir aile, imparator da bu ailenin hem babası hem idarecisi hem de rahibi konumundadır. Aile kültürünün evin erkeğine verdiği görev, yetki ve sorumluluk kocaman bir aile hâlini alan toplumun babası, rahibi ve yöneticisi olan imparatora da yüklenmiştir. Nasıl ki aile dininde aile kültüne bağlılık esastır, herkes buna boyun eğmekle yükümlüdür ve aile kültürünün devamı için çalışır; toplum da bir aile gibi düşünüldüğünden herkes aynı bağlılığı, itaati ve fedakârlığı ulus kültürü için de göstermek zorundadır. Bu durum toplumun en alt tabakasındaki insandan imparatora kadar herkes için geçerlidir. Bu boyun eğiş, aile kültüründe olduğu gibi ulusal kültürte de dine bağlılık, aksi de dinsizlik olarak nitelendirilmiştir. Kült zincirindeki davranışlar onu oluşturan birimlerin kurallarınca belirlenmiştir. Şinto'da atalar kültürü nedeniyle din, ahlâk, âdet, gelenek ve yasalar birbirinin aynısıdır. Kişiler otoriteye boyun eğmek ve kültürlerine duyacakları bağlılığı engellemeyecek bir yaşam biçimi benimsemek zorundadır. Bu, her bir birimin otoriteye uyacak biçimde düzenlenmesini sağlamış, birimlerin dini ve siyasi liderine kendi alanlarını yönetme hakkı vermiştir. Dinden kaynaklanan bu yönetme hakkının kuşkusuz en büyüğü ve güçlüsü ulusal kültürün verdiği yetkiyle imparatorunkidir. Yönetim ve siyasetle bu denli ilgili olduğundan din Japon devlet örgütlenmesinde özel bir isimle kurumlaştırılmıştır.¹⁰⁴

Bu kurum, Tenmu'nun oğlu İmparator Monmu döneminde Taiho Ritsuryo ile oluşturulan devlet örgütlenmesinin iki ana biriminden biri olan "Jingikan"dır.¹⁰⁵ Taiho Ritsuryo'nun hazırlanılmasında önemli ölçüde Çin'den etkilenilse de bizzat bu kurumun varlığı Japonya'yı Çin'den ayırır. Çünkü Çin'de böyle bir kurum yoktur.¹⁰⁶ Bunun nedeni atalar kültürünün, anakıttan gelse de Japonya'da bir ulus kültürü/devlet dini olarak gelişmesidir.¹⁰⁷ Dolayısıyla "din işleri"nin devlet idaresinde temel bir alan oluşturması boşuna değildir.

¹⁰³ A.g.e., s. 78, 156. Hearn, Nihongi'yi de ortak mitolojik öykü olarak nitelendirse de bu tarih, imparatorluk üzerindeki etkilerini meşrulaştıracak bir söylem olarak yine klanlar tarafından yazdırıldığından ulusal kültür/imparatorluk kültürü için Kojiki ile aynı kefeyle konmasa gerekir.

¹⁰⁴ A.g.e., s. 72, 107.

¹⁰⁵ Akkemik, a.g.e., s. 9.

¹⁰⁶ Huffman, a.g.e., s. 37.

¹⁰⁷ Hearn, a.g.e., s. 77.

Kült birliği imparator altında birleşip ona hem dini hem de siyasi yönetme hakkı sağladığı hâlde nasıl oldu da klanlar hanedana etki ederek yönetime ortak oldu? Ulusal kültürün “Semavi Hâkim”i tam anlamıyla bir imparator değildir. O, diğerlerini egemenliğine alan uşilerin en güçlüsüdür ancak en nihayetinde “tek bir” uşinin lideridir. Ulusal kültür diğer kültürleri yıkmadan onların üzerinde yer aldığından farklı kültürler arasında geleneksel bir bağ oluşturmaktan öteye gidememiştir. Toplumsal bağ oluşturan unsur ise sosyal yapılarını ve kültürlerini bozulmadan koruyabilen klanlar ve onların Uşigamileridir. Bundan dolayı ulusal kültürün başındaki bu “Semavi Hâkim” kendi uşisinin dışındaki klanlar tarafından bir kral olarak kabul edilmemiştir. Bununla birlikte bu “Semavi Hâkim”in inkâr edilemez üç ayrıcalığı bulunmaktadır. Bunlar, ortak tanrı ata önünde diğer uşileri temsil etmek; tüm klanlar adına barış ve savaş kararı almak ve klanlar arası anlaşmazlıklarda arabuluculuk yapmaktır. Böylece imparator ruhanilikten arabuluculuğa, askeriden yargıçlığa her türlü yetki alanının başı olarak karşımıza çıkar. Ancak ülke toprakları genişledikçe yetki konusunda zorlanan imparatorun görevleri vekiller arasında paylaştırılmıştır. Dini nüfuzu artan imparatorun siyasi gücü zayıflamıştır.¹⁰⁸ Dini gücün siyasi iktidar ile bu kadar içli dışlı olduğu bir yapıda imparatorların yönetimden uzaklaştırılması dikkat çekicidir. Denilebilir ki imparatorlar siyasi yetkiyi ele geçirip devleti yönetecek güç ve kişilikte değilse bunların alanı din ve rahiplikle sınırlandırılmıştır.

2.2. Feodal Dönemin Din Anlayışı ve Sosyal Örgütlenme Biçimi

2.2.1. Buşido

Feodalizm askeri sınıfı ön plana çıkarmıştır. Japon feodalizminin ortaya çıkardığı askeri sınıf da samuraylardır. Bunlar “savaşçının yolu” anlamına gelen ve bazı erdemleri içinde barındıran bir ahlak sistemi olan Buşido’ya sahiptir. Bu ahlak sistemi temelde samurayların takip ettiği bir yol olsa da sahip olduğu erdemler ile samurayı döneminin ideal insan tipi hâline getirmiştir. Bu nedenle zamanla tüm toplum tarafından benimsenmiştir. Toplum içindeki ilişkileri önemli ölçüde belirleyen bu ahlak sisteminin de etkilendiği birtakım kaynaklar vardır. Bunlar, Buşido, Şinto, Budizm, Konfüçyüsçülük ile Mensiyüs ve Wang Yang Ming gibi düşünürlerin öğretileridir.¹⁰⁹

Şinto bu kaynakların en temelidir. Bunun nedeni yine atalar kültürüdür. “Aile-klan-ulusal” adımlarını izleyen zincirde tek esas, temelden tepeye kültlere bağlılıktır. Askeri iktidarın kültlere boyun eğme biçimi ile bu bağlılığa “görev duygusu” da eklenmiş böylece Hearn’ün “Bağlılık Dini”¹¹⁰ dediği Buşido ortaya çıkmıştır. Bu kültür zincirinde her bir birim bir üsttekinin temeli olduğundan üst birimler bir alttakinin kendi içinde kültle bağlılığını güçlendirmiştir. Ulusal kültür diğerlerinin üzerinde görünse de uygulamada en üst birim klan kültürü olmuştur. Çünkü ulusal kültür,

¹⁰⁸ A.g.e., s. 157, 159.

¹⁰⁹ Inazo Nitobe, **Buşido-Japon Savaş Sanatı**, çev. Doruk Akyüz, Dergâh Yayınları, İstanbul, 2016, s. 16-25, 101-104.

¹¹⁰ Hearn, a.g.e., s. 185.

klanlar arasında “geleneksel nitelikte bir bağ” oluşturmaktan öteye gidememiştir. Budizm bile klanları “uyumlu bir bütüne” dönüştürmede yetersiz kalmıştır. Bu nedenle imparator tanrının kendisi de olsa imparatorluk içinde yer alan klanlar, imparatora “kutsal bir kişi” olarak saygı duymakla birlikte kendi atalar kültünü sürdürmüştür. Klanı oluşturan kabileler, kabileleri oluşturan topluluklar ve bunları oluşturan ailelerin her biri kendi atalar kültünü klan kültü altında devam ettirmiştir. Bu nedenle bağlılık dininin uygulanması her klanın kendi sınırları içindedir. Hearn bu durumu “senyörlük topraklarının dışında ne vatan ne de görev vardı.” diye açıklar.¹¹¹

Klan yalnız aynı kandan gelen aileleri içeren sosyal bir kurum ya da bu aileleri ortak bir kültür etrafında birleştiren dini bir yapı değildir. Klan tüm bu özellikleri içinde barındıran “siyasi” bir yapıdır ve vassal-senyör ilişkisine sahiptir. Bu senyör denen efendi daimyodan başkası değildir. Daimyolar, soyu tanrılara dayanan bir klan lideri olup aynı zamanda klan kültürünün rahibidir. Nasıl ki aile kültüründe kültürün devamlılığı esas tutulup rahibi olan baba/kocaya itaat emrediliyorsa daimyo için de aynısı beklenmiş, aile kültüründe nasıl ki çocuklar atalarının ruhlarını, yatıştırmak için besliyorsa vassallar da efendilerinin ruhunu daha o yaşarken beslemeli ve ona tapınmalıdır.¹¹²

Buşido, toplumsal yapının hiyerarşik düzeni ve mevcut katmanlar arasındaki ilişkileri belirlemede Konfüçyüsçülükten yararlanmıştır. Japon toplumunda beş manevi ilişki ilkesi ile yer bulan bu inanç sistemi Buşido’nun en verimli kaynağını oluşturmuştur.¹¹³ Konfüçyüs’ün öğretilerinde yer alan toplum anlayışı ve toplumu oluşturan unsurlar arasında çizdiği çerçeve ve kadına bakışı önemlidir. Bu konularda Konfüçyüsçülük Şinto ile paralellik gösterir. Konfüçyüs öğretilerini bir tanrı fikrine dayandırmamıştır. O, üyesi olduğu toplumdaki kargaşayı önleyebilmek adına eğitilmiş ve birbirleriyle aralarında makul ilişkiler geliştirebilen kibar insanlar yetiştirmeye yönelik bir ahlâk sistemi geliştirmeye çalışmıştır. Onun öğretilerinde ibadet, gökyüzüne, yeryüzüne ve atalara tapmakla Konfüçyüs adına düzenlenen ayinlere katılmak biçimindedir. Kendine ait bir tanrı ya da tanrıları ve bunun etrafında oluşan dini yapıları olmaması, göğe, yere, atalara tapması bakımından Şinto ile örtüşür. Ayrıca kendinden önceki inançlara saygılı oluşu nedeniyle Şinto ile bağdaşabilmiştir.¹¹⁴

Konfüçyüs, “kişiler iyi eğitilirse aile düzenli olur; aile düzenli olursa devlet hakça yönetilir; devlet hakça yönetilirse herkes barış içinde mutlu yaşar.” biçimindeki görüşüyle aile, toplum ve devlet arasında bir bağ kurar ve bunlar arasındaki ilişki döngüsünün olması gereken biçimini

¹¹¹ A.g.e., s. 159, 166, 194-195.

¹¹² A.g.e., s. 184.

¹¹³ Nitobe, a.g.e., s. 23.

¹¹⁴ Ahmet Güç, “Konfüçyüsçülük”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, c. 26, TDV Yayınları. 2002, s. 168.

açıklar.¹¹⁵ Onun görüşlerinde devlete gücünü veren şey “eğitim, aile, sosyal ilişkiler ve siyaset” alanlarındaki uyumdur. Konfüçyüs bütün bunların temelini “ahlâki prensipleri” koyar. Ona göre, ahlakın temeli “büyük bilgi”dir. Büyük bilgi ise “kendini, ev halkını, milletini yönlendirme, barışı sağlamanın yolunu bulma” anlamına gelir.¹¹⁶ Konfüçyüs “ağır başlılık, cömertlik, samimiyet, doğruluk ve nezaket” ismini verdiği beş ilkenin her alana uygulanabilmesine “mükemmel erdem” der. İyi bir toplum düzeni ve güçlü bir devlet için gereken özellikleri “büyük bilgi” ve “mükemmel erdem” temeline oturtur, bu konuyla ilgili anlatımlarında olumlu ve olumsuz davranışları “büyük insan”-“küçük insan” karşılaştırması ile toplumun bilgisine sunar. Ona göre, “Büyük ve üstün insan erdemi, küçük insan ise rahatı düşünür. Üstün insan kanunlar üzerine kafasını çalıştırır, küçük insan ise kendi rahatını aramaya bakar. Büyük ve üstün insan yalnız doğruluğu, küçük insan ise yalnız faydayı düşünür.”¹¹⁷

Görüldüğü üzere “büyük bilgi”yi elinde tutacak ve bunun gerektirdiği sorumlulukları alacak kişi “mükemmel erdem”in belirlediği “büyük ve üstün insan”dır. Konfüçyüs’ün pek çok sözünde “küçük insan” ,“erdemsiz insan” anlamında kullanılmış ve kadın küçük/erdemsiz insan kefesine konmuştur.¹¹⁸ “Mükemmel erdem” ve “büyük insan” mertebesine kurulan erkek, erdem sahibi, kanunlar üzerine kafa yoran, doğruluktan şaşmayan böylece “büyük bilgi”nin sahibi olarak başta kendisi olmak üzere ev ahalisini, milletini yönlendirecek ya da yönetecek ve barışı sağlayan yolları arayacak kişi olarak karşımıza çıkar. Böylece kadının giremeyeceği alanlar belirlenerek etkinlik alanının sınırları çizilmeye başlanmıştır.

Bu alanlar Konfüçyüs’ün “ Üç yol gösterici ve beş erdem” ile “Üç itaat ve dört ahlak” görüşleriyle açıklanabilir. İlk görüşteki üç yol gösterici, tebaasını yöneten hükümdar, oğlunu yöneten baba ve karısını yöneten kocadır. Beş erdem ise insan sevgisi, dürüstlük, görgü kuralları, sadakat ve bilgeliktir. “Üç itaat dört ahlak” anlayışında üç itaat, kadının evlenmeden önce babasına, evliyken kocasına, kocası ölünce de oğluna itaat etme yükümlülüğüdür. Dört ahlâk kuralında ise kadınların ahlâkı, düzgün konuşması, mütevazı tavırları ve çalışkanlığı ifade edilir.¹¹⁹ Görüldüğü gibi erkek, “mükemmel erdem” ve “büyük insan” olarak sahip olduğu “büyük bilgi” ile üç farklı konumda yönetici, itaat edilen ve her tür erdemin sahibidir. Adı “erdemsiz” ve “küçük insan” olarak anılan kadın, hayatının her döneminde bir erkeğe bağımlı ve itaat edendir.

¹¹⁵ Ümit Meriç, “Japonya’da Sosyoloji”, **İnsan Açısından Felsefe ve Sosyal İlimler Kongresi**, 5-7 Ekim 1983, Erzurum, s. 69.

¹¹⁶ Güç, gös. yer.

¹¹⁷ Meriç, gös yer.

¹¹⁸ Semine İmge Azertürk ve Tuğçe Akman, “Konfüçyüs’ün Kadın Görüşü Üzerine”, **Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilgiler Dergisi**, c. 19, (1), Haziran 2018, s. 11-12.

¹¹⁹ A.g.m., s. 9-10.

Bu felsefe Konfüçyüs'ün “beş manevî ilişki” ilkesi ile sistemleşmiştir. Buşido'nun en verimli kaynağı olan bu ilkeler bütününde hükümdar ile tebaanın, baba ile oğulun, koca ile karısının, büyük kardeş ile küçük kardeşin ve dost ile dostun arasındaki ilişkiler hiyerarşik bir şekilde düzenlenmiştir.¹²⁰ Bu ilişki düzeni aile-klan-ulusal kült yapısındaki kişiler arası ilişki biçimiyle aynıdır. Konfüçyüsçülükte yöneten ile itaat eden ilişkisinin temelini Taoculuktan alınan Yin-Yang düşüncesi oluşturur. Yin ve Yang, bir olan Yüce Tao'dan doğmuştur. Bunlar birbirine zıt fakat tamamlayıcı iki unsurdur. Bu anlayış, Konfüçyüsçülükte doğanın, kadın-erkek ve yöneten-yönetilen ilişkilerinin anlamlandırıldığı temel düşüncedir. Buna göre, Yin yeryüzü olup olumsuz, karanlık, pasif ve dışıdır. Aya bağlıdır ve sonbahar-kış ile temsil edilir. Yang ise gökyüzüdür, aydınlık, olumlu ve erildir. İlkbahar ve yaz ile ilişkilendirilir. “Yang'ın güneşe bağlı doğurucu gücü” bu dönemlerde artar. Taoculuktan etkilenen Yeni Konfüçyüsçülük felsefesinde, “öz” ve “nefes” olmak üzere iki ana esas vardır. Öz her canlının içinde var olan bir parçadır. Nefes ise nefes alıp vermeyle ilişkilendirilir. Bu eylem sürekli sükûnete gidip gelen bir hareketlilik hâlidir. Nefesin bu hareketlilik hâline Yang, sonunda ulaşılan sükûnete ise Yin denir. Aydınlık-karanlık, erkek-kadın, yöneten-yönetilen arasında üstünlük atfedilenler hareketlilikle ilişkilendirilerek Yang'la, itaat atfedilenler ise pasiflikle ilişkilendirilerek Yin'le temsil edilir.¹²¹ Şinto'nun aile kültüründe yaratıcılığın erkeğe atfedilip çocuğa hayat verenin babası olduğu düşüncesi ile aile kültürünü bir erkeğin devam ettirmesi gerektiği inancı, Konfüçyüsçülüğün doğurucu güç atfedilen “Yang” anlayışıyla örtüşmektedir. Yine “mükemmel erdem” sahibi ve “büyük ve üstün insan” olarak erkeği, “küçük/erdemsiz” insan olarak da kadını nitelemesi, yöneten-itaat eden çerçevesinde düzenlediği ilişki biçimi ile Şinto'da aileden başlayarak klan ve ulusal kültürün her bir alanındaki ataerkil düzenle örtüşmüş ve onu desteklemiştir.

Yeni Konfüçyüsçülük “Shushigaku” adıyla 12. yüzyılın sonlarına doğru Japonya'da etkili olmaya başlamıştır. Ayin fikrinin ön plana çıktığı bu anlayışta Japon toplumunda var olan sanat dalları ve davranış kuralları ayinleştirilerek sezgisel birer yol hâline getirilmiştir. Yazma yolu “Shodo”, çiçek düzenleme yolu “Kado” gibi savaşçının yolu “Buşido” da bu dönemde ortaya çıkmıştır. Shushigaku, Yeni Konfüçyüsçülüğün Japonlara özgü biçimidir. Kişinin anne-babasına karşı duyduğu sevgi ve doğru yolu oluşturan unsurlar konusunda kendine ait bir anlayışı vardır. Konfüçyüs'ün anne-babaya saygıyı kodladığı “anne-babayı onurlandırmak” düşüncesi Yeni Konfüçyüsçü Japon bilginler tarafından diğer ilişki biçimlerine de uygulanmıştır.¹²² Anne-babaya saygı atalar kültüründe yaşlılara saygı ile örtüşmektedir. Tokugawa Ieyasu'nun iktidarına kadar geçen dönemdeki siyasi istikrarsızlığın toplum üzerinde yarattığı karmaşanın izleri Konfüçyüsçü öğretilerle silinmeye çalışılmıştır. Beylikler arasındaki uyuşmazlığı giderme ve toplumu hiyerarşik bir biçimde

¹²⁰ Nitobe, a.g.e., s.23.

¹²¹ Güç, a.g.m., s. 169.

¹²² Mie Shigemitsu, “Modern Japonya'da Konfüçyen Felsefi Değerler”, çev. Kasım Aksoy, **Değerler Eğitimi Dergisi**, 2004, c. 2, (6), s. 101-102.

merkeze bağlamada Konfüçyüsçülük kullanılmış ve bu özellikle dönemin etkin sınıfı olan samurayların Buşido'su aracılığıyla gerçekleştirilmiştir.

Anne-babaya duyulan saygının tüm toplumsal ilişkilere uyarlanmasıyla tebaanın hükümdara, öğrencinin öğretmenine duyduğu saygı gibi toplumda üstünlüğe dayalı ilişkiler oluşturulmuştur. Özellikle feodal dönemin yönetici elitleri olan samuraylar, öğretmenler ile doğru bir yaşam sürmenin biçimini halka öğretmekle görevlendirilmiş ve öğretmenliğin verdiği üstün mertebeye oturtulmuşlardır. Bu üstünlük ilişkisi aynı zamanda halka kendilerine çizilen sınırlarda uyum içinde yaşamalarını emreden kuralların meşruluğunu da sağlamıştır.¹²³

Bir başka kaynak olarak Budizm'in -özellikle Zen öğretisiyle- Buşido'ya yaptığı etki, samuraylara kayıtsız şartsız bağlı oldukları efendileri yolunda, hayatlarını gözlerini kırpmadan feda edebilmelerini sağlayan "metanetli bir soğukkanlılık", hayatı önemsememek, ölümle dostluk gibi özellikleri kazandırması biçimindedir.¹²⁴

Askeri kanunlar olarak önce bu elit kesim içinde başlayan ve sonra tüm topluma yayılan ve "Japonya'nın Ruhü", "Ada Diyarı halkının ruhu"¹²⁵ olarak nitelendirilen Buşido'nun uygulamadaki hâline gelince ilişkilerin gerçekten de itaat eden ve itaat edilen biçiminde yürüdüğü görülür. Bu konuda Buşido kadın ve erkekten farklı şeyler beklemektedir. Daha önce de belirttiğimiz gibi her ne kadar imparator kutsal bir kişi olarak kabul edilse de itaat edilen en üst kurum klanlar ve onların lideri olan daimyolardır. Toplumsal gelişme sonucu klanların oluşumu, bir üst kurum ve kült olarak yeni bir bağlılık ve fedakârlık alanı açmıştır. Aileleri yasaya ve topluma karşı temsil eden aile kültürünün rahibi olduğundan bu üst kuruma bağlılıklarını sunacak ve kendilerini feda edecek olanlar yine erkeklerdir. Bu ataerki yapıda kadınlara özgü bir kült olmadığından kadın yalnızca aile kültürü içinde var olabilir, dolayısıyla onun yeri aile kültürünün mabedi olan evdir. Bu yüzden kadın temsil edememiş ancak temsil edilmiştir. Dolayısıyla kocasına ve onun aile kültürüne bağımlıdır. Hearn'ün Yekku'dan aktardığına göre "Kadının feodal bir beyi yoktur. Kocasına karşı çok saygılı olmak ve ona boyun eğmek zorundadır."¹²⁶ Bu Buşido'da bir samurayın efendisine, bir kadının ise evine bağlılık duyması biçiminde karşılık bulmuştur.¹²⁷ Buşido'da kadının konumu ve eğitimi bu doğrultuda biçimlenmiştir.

Buşido, efendisine ölümüne bağlı sert ve dinamik bir askeri sınıf oluşturma da ötesinde bir eğitim aracıdır. Üstelik yalnızca samuraylarla değil onların ailesindeki kadın ve çocukların eğitimi

¹²³ A.g.m., s. 102.

¹²⁴ Nitobe, a.g.e., s.21.

¹²⁵ A.g.e., s. 104.

¹²⁶ Hearn, a.g.e., s. 55, 188.

¹²⁷ Nitobe, a.g.e., s. 94.

ile de ilgilenmiştir. Buşido'ya göre bir kadının etkinlik alanı evidir. Bu ahlak sistemi efendisinin yolunda bir samuraydan ne beklermişse bir kadından da onu beklemiştir: irade, metanet ve gerektiğinde kendini feda etmek. Bir samuray duygularını nasıl iradesi altına almalıysa kızlar da duygularını bastırmalı, sinirlerini sertleştirmeli ve silah kullanabilmelidir. Silah kullanımıyla kadından beklenen, cephede savaşması değil gerektiğinde kendisini ve evini koruyabilmesidir. Buşido kişiye onurlu yaşamayı öğretir. Bir samuray için onur efendisine hizmet etmek iken samurayın eşi için bu, evi ve iffetini korumaktır. Bu erdemler her ikisinin de hayatından üstündür. Nasıl ki bir samuray onurunu kurtarmak için seppuku (harakiri) yapıyorsa kadın da iffetini ve onurunu korumak için intihar etmelidir. İntiharın nasıl gerçekleştirileceğinin bilinmemesi bir utanç nedenidir. Bu nedenle bu işin nasıl yapılacağı çocukken öğretilir.¹²⁸

Soyluların seppuku dediği bu olaya kadınlar söz konusu olduğunda “jige” adı verilmiştir. Kadınlar, erkekler gibi daimiyolar için değil kendi efendileri olan kocaları için intihar eder. Ya ölen kocasını yani bağlı olduğu aile kültürünün rahibini öbür tarafta yalnız bırakmak istemez ya da aile onuruna yakışmayacak bir harekette bulunan kocasına yaptığı için yanlış olduğunu göstermek için bu yolu seçer. Erkekler de efendileri bir yanlış yaptığında bunu düzeltecek başka seçenek kalmayınca intiharı seçmiştir. Bununla birlikte bazı kadınlar samuray olabilmis ve bakire samuraylar soyluların hizmetine girmiştir. Onlar burada tıpkı bir samurayın efendisine bağlı olduğu gibi evin hanımına bağlıdır. Bu bağlılık da gerektiğinde onu intihara götürmüştür. Bunun dışında kadın ve ya erkek gerektiğinde klan liderinin çocuklarını korumak için kendi çocuklarını feda etmiştir.¹²⁹

“Kendini feda etme” anlayışı üzerine kurulu bu ahlak sisteminde intihar, bağlılığın bir göstergesi olarak görülmüş ve çocuk eğitiminin bir parçası yapılmıştır. Fakat bu ahlak sisteminin çocukları eğitme araçlarının hepsi bu kadar gaddar değildir. Çocuk eğitiminde temel olan insanın kalbindeki saflığı ve ruhundaki güzelliği ortaya çıkarmaktır. Edebiyat, dans ve müzik bu amaçla Buşido'ya hizmet etmiştir. Dans “kızların hareketlerindeki sevimsizliği” gidermek, müzik ise babalarını ve kocalarını eğlendirmeleri için öğretilir. Buşido içerdiği erdemler ile kişiye onurlu bir yaşam yolu sunar. Bu yol erkekler için bir efendiye hizmet etmekten kadınlar için ise kendilerini yuvalarına adamaktan geçer. Dolayısıyla Buşido'nun erkek çocuklarına verdiği eğitim onları birer savaşçı yaparken kız çocuklarına verilen eğitim onları eve bağlar. Kadınlar yuvalarının “onuru ve

¹²⁸ A.g.e., s. 92-93.

¹²⁹ Hearn, a.g.e., s. 188-190. Samuray kadınlarının efsaneleşen ismi Tomoe Gozen'dir. Tomoe Gozen'in efendisi yanında kalabalık bir orduyla yaptığı savaşın sonucu hakkında çeşitli varyasyonlar vardır. Birinde yenileceğini anlayan efendisi bir kadınla birlikte ölmek utanç verdiğini için Tomoe'yi savaş alanından gönderir. Bir başkasında düşman tarafından yenilen Tomoe cariyeye ve bir diğerinde rahibe olur. Bir başkasında ise, efendisi düşmanlar tarafından öldürülen Tome, efendisinin intikamını alır ve efendisinin başı düşmanlar tarafından kirletilmesin diye onu keser ve bu baş ile birlikte denize yürür, intihar eder. Bkz. Dhwt, çev. Büşra Erturan (23 Eylül 2017), “Tomoe Gozen-12. Yüzyılın Korkulan Japon Kadın Savaşçısı”, **Gorgon Dergisi**, <https://gorgondergisi.com/tomoe-gozen/>, (5.4.2022).

bütünlüğü” için her türlü fedakârlığı göze alır. Kendilerini “bir kız olarak babalarına bir eş ve anne olarak kocalarına ve çocuklarına” adarlar.¹³⁰

Bu ahlak sisteminde en az intihar kadar önemli bir başka kurum da intikamdır. Konfüçyüs’ün efendisi, babası ya da kardeşinin intikamını almayanlarla katillerin “aynı gökyüzü altında” yaşamasını yasaklayan öğretisine dayandırılan bu uygulama, ardından intikamları alınacak derecede vassalı efendisine bağladığından yönetici sınıf tarafından benimsenmiştir. Kadın ve çocukların intikamı alınmazken eğer ailede erkek yoksa kadın ve ya çocuklar efendilerinin intikamını alabilmiştir.¹³¹ Bununla birlikte kadının erkeğe göre konumu, soylularda ve samurayların altındaki sınıflarda birbirine daha yakındır.¹³² Samuraylar da bunun tersinin olmasının nedeni dönemin yönetici elitleri olan bu sınıfın devleti hakça yönetmenin sırrını, kadın-erkekten başlayıp tebaa-hükümdara varan ilişkiler ilkesindeki uyumda bulmasıdır.

2.2.2. Toplumsal Örgütlenme

Toplumsal örgütlenmenin ikinci aşaması askeri iktidar döneminde oluşmuştur. İmparatorun dini varlığı korunmakla birlikte iktidar askeri sınıfa geçmiştir. Bu aşamada toplum yukarıdan aşağıya “Kuge, Buke, Heimin, Şori/Eta, Hinin” biçiminde sınıflandırılmıştır. *Kuge*, imparatoru, hanedanı ve soyunu tanrılara dayandıran soylu sınıfları içerir. *Buke*, askeri sınıftır ve burada samurayları kapsar. Samuraylar da kendi içlerinde hiyerarşik olarak “Hatamoto, Gokenin ve sıradan samuraylar” olmak üzere üçe ayrılmıştır. Bunların ardından *Heimin* sınıfı gelir. Soyu tanrılara dayanmayan sıradan insanları kapsayan bu sınıf kendi içinde “Hyakuşo, Şokunin, Akindo” olarak üçe ayrılmıştır. *Hyakuşo* çiftçiler/köylülerden oluşur. Birbirlerinin işleriyle ilgilendiklerinden samuray ve çiftçiler arasında pek fark yoktur. Bunun yanında çiftçiler geçimini yalnızca topraktan sağlayan ve soyu tanrılara dayanmayan kesimdir. Bununla birlikte tanrı soylu ilk iki sınıf dışında yaptığı iş dolayısıyla en çok saygı gören kesim yine *Hyakuşo*lardır. Bunların ardından Şokunin adlı zanaatkâr sınıfı gelir. Tüm meslekler loncalar hâlinde örgütlenmiş ve bunlara saygı içeren önemli isimler verilmiştir. Ancak ticaret, bankacılık, tüccarlık, dükkân sahipliği ve esnafılık bu mesleklerin dışındadır. Bunlar bir altta yer alan Akindo sınıfına girer. Bu sınıf, yasal olarak tanınan en alt sınıftır ve bunların yaptığı iş hor görülür. Üçlü alt grubuyla *Heimin* sınıfı nüfusun çoğunu oluşturmakla birlikte samuraylara boyun eğmektedir.¹³³

Sıradanları içeren bu sınıf dışında insan olarak kabul edilmeyen *Şori/Eta* sınıfı vardır. Bunlar kuyu açma, bahçe temizleme, cellatlık, bekçilik ve çoğunlukla dericilikle uğraşmıştır. Bunların

¹³⁰ Nitobe, a.g.e., s. 94, 95.

¹³¹ Hearn, a.g.e., s. 191-192.

¹³² Nitobe, a.g.e., s. 97.

¹³³ Hearn., a.g.e., s. 159-162.

kendine ait bir lideri ve kanunları vardır. Bunlardan sonra yine insandan sayılmayan *Hininler* gelir. Bu sınıf, dilencilik, fahişelik, tiyatroculuk gibi meslekleri olanlarla toplumdan dışlananları içermekte ve kendine özgü kuralları bulunmaktadır. Mensupları bu kurallara uymak zorunda olduğundan, devlet yasal olarak toplumsal düzene uymayanları bakma sorumluluğundan kurtulmuştur. Dua edenler sınıfına gelince, Şintoist ve Budist rahipler bu sınıflandırmada özel bir yer almamakla birlikte samuraylarla bir tutulmuş, dolayısıyla da *Heimin*lerden üstün sayılmıştır. Japonya’da din ile siyaset birbirinden ayrılmadığı için bu sınıf ayrı birer otorite alanı oluşturamamıştır. Budizm zaman zaman denemiş ama başaramamıştır. Japon imparatoru, tanrının yeryüzündeki gölgesi değil doğrudan tanrının kendisidir. Aileleri, toplulukları, klanları ve hanedanı ortak bir kültürle birleştirerek bunun tepesinde yer alır ve bunu maneviyatta hiçbir dini ve siyasi kurum geçemez. Ashikagaların iki imparatorlu dönemi buna bir örnektir. Adeta tanrının karşısına tanrı çıkarmak gibi bir hâl alan durum toplumu oldukça büyük bir çıkmaza sürüklemiştir.¹³⁴

2.3. Tokugawa Dönemi’nden Meiji Dönemi’ne Miras ve Meiji Dönemi: “Vatanseverlik” ve “Japonluk”

Japon feodalizminin en önemli dönemi olan Tokugawa Bakufu dönemi de atalar kültürü ve Buşido’nun etkisinde geçmiştir. Bunlar Ieyasu’nun vasiyetnamesinin temel anlayışını oluşturmaktadır. Bu vasiyetname toplumu yönetmede Ieyasu’nun kendinden sonrakilere bıraktığı bir yol haritasıdır. Buna göre evlilik ve atalar kültürü korunmaya alınmıştır. On altı yaşından sonra yalnız yaşamamak gerektiği ve doğanın ilk yasasının evlilik olduğu belirtilen vasiyetnamede bir erkeğe metres ile birlikte yaşama izni verilse de bu durumun kötüye kullanılması hoş karşılanmamıştır. Çünkü insanların en temel görevi aile kültürünü devam ettirmektir. Evlilik ve çocuk bunun için vardır. Dolayısıyla hiçbir erkek evini ve karısını ihmal etmemeli, “sorumluluklarının en büyüğünden” kaçmamalıdır. Aksini yapan erkekler “sadık olmayan yalancı samuraylardır.” Çocuğu olmayanları bir erkek evlat edinmeye itmek için evlat edinmeden önce ölenlerin yakını olup olmamasına bakılmaksızın mallarına el konulması emredilmiştir.¹³⁵

Hükümet belli şartlara uymak kaydıyla din konusunda hoşgörölü denebilecek bir yaklaşıma sahiptir. “Yalancı ve yozlaşmış din” olarak nitelendirilen “Roma Katolik mezhebi” dışında tüm sınıfların, o güne kadar var olan dini öğretilerden istediklerine inanabilecekleri vasiyetnamede bildirilmiştir. Bunun tek şartı seçilecek dinin var olan atalar kültürüne eklenmesidir. Ieyasu, yasa olarak da adlandırılan vasiyetnamesinde konuyla ilgili şunları söyler:

Gerek benim gerekse diğerlerinin bedeni bu Tanrılar İmparatorluğunda dünyaya geldi. Konfüçyüs, Buda ya da Taoizm doktrinleri gibi başka ülkelere özgü öğretim düzenlerini sorgusuz

¹³⁴ A.g.e., s. 162-166, 175, 183.

¹³⁵ A.g.e., s. 226.

sualsiz bir şekilde benimsemiş olsaydık ve onlara harfîyen uysaydık, bu durumda kendi efendimizle hiç ilgilenmeyecek ve yabancı bir efendiye bağlanacaktık. Bu da insanın kendi kökenini unutması anlamına gelmez mi?¹³⁶

Ancak atalar kültü en tepede hanedan kültüründe birleştiğinden yönetenin imparator olması gerekmektedir. Uygulamada ise güç çok uzun bir süredir şogunluk makamında kalmıştır. Dolayısıyla, özelde Ieyasu genelde söz konusu makamın konumu çelişkilidir. Hearn, dönemin liberal devlet adamlarının da aynı durumda olduklarını söyler.¹³⁷

Yasaların uygulanmasında sınıf farkı gözetilmiştir. Yasalar alt sınıflara karşı yumuşak davranmayı öğütlerken, askerî sınıflar için oldukça katıdır. İnsanların sık sık cezalandırıldığı yerde halkın değil yöneticinin kötü olduğuna inanılmıştır. Üst tabakanın itaatsizlik ve ahlaksızlıkları cezalandırılırken alt tabakanın işlediği sıradan suçlara karşı merhametli olunması, halkın açgözlü yöneticilere karşı korunması öğütlenmiştir.¹³⁸

Herkesin ait olduğu sınıfa göre ne yapacağının belirlendiği ve bunun gerek atalar kültürünün yarattığı denetim gerek de yöneticilerin çıkardığı yasalarla pekiştirildiği bir yapıda hırslar sınırlı, yaşam değersiz ve rekabet yasaktır. Bu kadar katı sınırlarla çizilmiş yaşamlar baskının nispeten daha az görüldüğü edebiyat ve sanat alanlarında ürün vermiştir. Çay töreni, çiçek düzenleme ve resim sanatı bunlara örnektir. Bunlar tüm ulusun ortak zevki hâline gelmiştir. Hatta çay törenleri genç kızların eğitimlerinin ayrılmaz bir parçası olmuştur. Nezaket kuralları birer sanat olarak tüm topluma yayılmıştır. Gücü vahşilikten ve kabalıktan alıkoyacağı için olsa gerek tüm askeri toplumlarda olduğu gibi Japonya’da da nezaket kuralları ulusal bir karaktere dönüşmüştür. Ieyasu’ya kadar kılıç gölgesinde zorla disipline giren halkın, Ieyasu ile birlikte nezaketi içselleştirip kendine ait bir özellik hâline getirdiğini söyleyen Hearn, bunların en çok kadınlarda görüldüğünü, kibarlık, zarafet ve cazibenin Japon kadınlarının çabası birer özelliği olduğunu ifade eder. Ona göre bu hâliyle Japon kadını “ahlak sanatçısı” olan Japon erkeğinin eseridir. Henüz gelişmemiş gibi duran kol ve bacaklarıyla Batılı anlamda güzel olarak nitelendirilebilecek fiziki özelliklere uymayan bu kadın tipi “en ufak bir çıkar düşüncesine sahip olmaması”, “dindarlığı”, “çocuksu güven duygusu” ve “çevresine neşe saçmadaki sezgileri” ile ancak kendi toplumu içinde anlaşılabilir. Batı toplumlarının rekabet ve bencil ortamında ya da sanayileşmenin yarattığı yeni ortamda yaşayamaz.¹³⁹

Aslında kadın ya da erkek ayırmaksızın Japonya’da her ne varsa bu ataerkil toplumun atalar kültürünün bir ürünüdür. Kadınların söz konusu özellikleri de bin yıl boyunca kılıç korkusu ile disiplini

¹³⁶ A.g.e., s. 226-227.

¹³⁷ A.g.e., s. 227-228.

¹³⁸ A.g.e., s. 224-225.

¹³⁹ A.g.e., s. 230-236.

içselleştiren bir toplumun itaat zincirinin en alt biriminde ve yalnızca burada yer edinebilen bir varlığın buradan da kovulma felaketine uğramaması için uymak ve benimsemek zorunda olduğu kurallardır. O, yalnızca kocasına bağlı, aile kültü ile anlam kazanan ve ev ile sınırlı bir varlıktır. Onun güzel olma hakkı bile evi ile sınırlıdır. Ait olduğu aileden ve onun ata kültüründen kovulmamak için kocasından çok onun anne-babasının ve diğer akrabalarının sevgisini kazanmak zorunda olan kadının iyilik, uysallık ve nezaket gibi özelliklerden başka seçeneği yok gibi durmaktadır.¹⁴⁰

Kurumsal olarak bağlılık dininin en üst derecesini ulusal kült ile imparatorluk makamı oluştursa da bu uygulamada klan kültü ve “senyörlük toprakları” ile sınırlı kalmıştır. İtaat genellikle klanlar birliğinin en tepesindeki konum olan şogunluğadır. Bir samurayın efendisi daimyosu, bir daimyonun efendisi de şogundur. Bu nedenle imparatorun emri bunlar için bir yasa niteliği taşımamaktadır. İmparatorluk idaresine boyun eğmek ya da karşı gelmek şoguna bağlıdır. Bu durum dışarıdan gelen ve “tüm ırkı tehdit eden bir tehlike” karşısında değişmiştir. Böyle bir tehdit vatanseverlik duygusuyla tüm ülkenin klan kültü üzerinde bir yapıda bir araya gelmesini sağlamıştır. Böylece ulusal kült ve imparator emri altında birleşmiştir. Ancak tehlikenin niteliği bu durumun sürdürülüp sürdürülmemesinde etkilidir. Örneğin Moğolların yarattığı işgal tehlikesi coğrafi koşulların da yardımıyla çabuk bertaraf edilmiştir. Bu dönemde tanrı Mikado kültürünün sürdürüldüğü İse Tapınağı’nda klanlar üzeri ulusal bir dinin temsili ağırlık kazanmıştır. Fakat tehlikenin ardından klan kültü yeniden etkinlik kazanmıştır. Bu durum Batılıların gelişine kadar böyle devam etmiştir. Batı tehlikesi çok daha büyük ve kalıcıdır. Dolayısıyla bunun yarattığı “yaşamsal tehlike” birbirinden bağımsız grupları tek bir merkez altında kalıcı bir biçimde birleşmeye zorlamıştır. Daimyoluğa bağlılık, bir daha bozulmamak üzere Semavi Hükümdar’a bağlılık biçimini almıştır. Böylece ulusal külte bağlılık vatanseverliğe dönüşmüştür.¹⁴¹ Aile ritleriyle başlayıp zamanla atalar kültü ve Buşido hâlini alan Japonlara has “düşün biçimi”, modern dönemde “Vatanseverlik” ve “Japonluk” olarak karşımıza çıkmaktadır. “Sonno Joi” ile sloganlaşan Japon milliyetçiliği artarak devam etmiş, Meiji dönemi ve hatta sonrasının siyasetine yön vermiştir.

Batı’nın teknolojik üstünlüğü ile Japonya’nın kapılarını zorlaması Tokugawa döneminin sonunu büyük bir istikrarsızlığa sürüklemiştir. Bu durumun üstesinden gelebilmek için hızla aradaki farkın kapatılmasına çalışılmış, bunun için de siyasi ve sosyal açıdan değişime başvurulmuştur.¹⁴² Ülkenin bu konudaki en önemli kaynağı ise Buşido olmuştur. Çünkü “Onur hissiyatı aşağı bir güç olarak tepeden bakılmayı hazmedemez ve bu en güçlü güdüdür.” Buşido, Meiji döneminde milletin ruhunu canlı tutan bir etmen olmanın yanı sıra değişimin de “temel yol göstericisi”dir. Değişim

¹⁴⁰ A.g.e., s. 236-238.

¹⁴¹ A.g.e., s. 195-196.

¹⁴² Shigemitsu, a.g.m., s. 103.

hamlelerinin mimarı olan devlet adamları bundan başka öğreti bilmemektedir.¹⁴³ Bu nedenle Buşido devlet okullarında ahlak kuralları olarak yeni nesillere aktarılmıştır. Üstelik okullarda bu eğitimi verenler Shushigaku öğretisiyle yetişen bir zamanların samuraylarıdır. Koca bir ulus aile, imparator da bu ailenin babası olarak görülmüştür. Aile, toplum ve yönetim arasındaki bağ okul eğitimi ile kurulmuş; çalışkanlık, sadakat, anne-babaya saygı ve itaat gibi Konfüçyüsçü değerler ile imparatorluk sistemi güçlendirilmeye çalışılmıştır.¹⁴⁴

Meiji dönemiyle şogunluk başta olmak üzere asker idaresine ve daimyoluğa son verilmiştir. Ancak topluma uzun bir süredir biçimini veren atalar kültürünün etkisi ortadan kalkmış değildir. Bu dönemde de herkesin bir başkasına boyun eğmesi söz konusudur. Günlük hayat atalar kültürü etrafında oluşan kurallar çerçevesinde sürdürülmeye devam etmiştir. Aile bu dönemde de yasal birim olmayı sürdürmüş ve aile kültürü korunmuştur. Bununla birlikte gelinin, kocasının ailesiyle aynı evde oturma zorunluluğu kaldırılmıştır. Birey doğduktan sonra nüfusa kaydedilmiş ve davranışlarından yasaya karşı doğrudan sorumlu tutulmuştur.¹⁴⁵

Birey birtakım haklara sahip olsa da aile ve toplum görüşünden bağımsız hareket edememiştir. Bu unsurlar toplumsal hayata yön vermede yasalardan daha güçlü olmuştur. Bu durum büyük şehirlerden çok tarım yapılan kırsal bölgeler için geçerlidir. Toplum baskısından kaçmak, daha yüksek gelir elde etmek gibi amaçlarla köyden kente göçler yaşanmıştır. Özellikle klan kültürü etrafında oluşan yasalar partilerin oluşumunu bile etkilemiştir. Partiler, eski klanlar biçiminde gruplaşma eğilimine girmiştir. Tıpkı klanlar gibi bu partileri de yalnızca ulusal boyutta bir savaş tehlikesi “geçici olarak” birleştirmiş ve tek bir iradenin etrafında toplamıştır. Eski topluluk biçimlerine son verilmiş olsa da temelde aynı örgütlenme biçimi ile yeni gruplar oluşmuştur. Bu dönemde “üstlere, eşitlere ve topluluğa” olmak üzere üç tür boyun eğme biçimi vardır. Hem başkalarından etkilenme hem de başkaları üzerinde etkili olma nedeniyle birey eskisinden farklı değil gibidir.¹⁴⁶

Gerek Konfüçyüsçü ahlakın sağladığı grup bilinci gerekse aile yasaları ile Japonlar, meslek yaşamı ve ticaret gibi alanlarda da kendilerine özgü örgütlenme biçimleri ile modern dönemi inşa edebilmiştir.¹⁴⁷ Aile kültürü rahibinin diğer üyelerden sorumlu olması, mutlak otoritesine rağmen bu gücü aileye danışmadan kullanmaması gibi durumlar modern dönemdeki iş hayatında bir şefin emri

¹⁴³ Nitobe, a.g.e., s. 108-109.

¹⁴⁴ Shigemitsu, a.g.m., s. 103, 105.

¹⁴⁵ Hearn, a.g.e., s. 248-251.

¹⁴⁶ A.g.e., s. 252-255.

¹⁴⁷ Shigemitsu, a.g.m., s. 106-110.

altındaki insanlardan, bir amirin başında olduğu işlerden sorumlu olması biçiminde karşımıza çıkmaktadır.¹⁴⁸

¹⁴⁸ Hearn, a.g.e., s. 259.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3. OSMANLI VE JAPONYA ARASINDAKİ İLİŞKİLERİN GENEL SEYRİ

Kapitalist ekonomiye geçmiş, siyasi ve sosyal yapısı bu doğrultuda değişimini tamamlamış Avrupalı devletler, “Düvel-i Muazzama” olarak tarih sahnesinde yerini almıştır. Artarak devam eden sömürge yarışı Batı dışındaki dünyayı ya da oryantalist ifadeyle “Doğu”yu parsellenecek bir arazi gibi Batı dünyasının önüne sermiştir. Ortadoğu’da Osmanlı, Uzakdoğu’da ise Japonya hedef tahtasındadır.

1699 Karlofça Antlaşması’ndan beri Batı karşısında art arda yenilgi alan Osmanlı’nın 1815’e kadar toprak kayıplarıyla geçirdiği “Gerileme Devri”ni 19. yüzyıl boyunca süren “Yıkılma Devri” izlemiştir. Özellikle milliyetçilik akımının etkisiyle ayaklanan ve özerkliğini kazanan azınlıklar, bu süreçte Osmanlı’yı oldukça yıpratmıştır. Bunlar dış devletlerin Osmanlı’nın iç işlerine müdahalesinde birer araç olarak kullanılmıştır. Diğer yandan Hindistan yolu üzerinde olması nedeniyle Mısır özelinde Osmanlı toprakları, başta İngiltere ve Fransa’nın sömürge kavgalarının üzerinde döndüğü birer alan olup çıkmıştır. Osmanlı bu durum karşısında “Denge Politikası” güderek malum sonu geciktirmeye çalışmıştır.¹⁴⁹ II. Abdülhamid bu politikaya özellikle bir dış politika enstrümanı olarak “Pan-İslamizm”i de eklemiştir.

Hindistan ve ona giden yolda “İmparatorluk Yolu”na egemen olma mücadelesi veren İngiltere ve Fransa ile bu bölgede güçlü birer rakip yerine zayıf bir Osmanlı’nın varlığını tercih eden Rusya, Uzakdoğu’da Çin ve Japonya’nın başında kavgaya tutuşmuştur. Ülkelerindeki misyonerlik faaliyetlerinin tehlikeli boyutlara ulaşması nedeniyle 17. yüzyıl itibarıyla Avrupalılara kapılarını kapatan bu iki ülke, 19. yüzyılda Avrupalıların artan zenginlikleri ve gelişen teknolojilerinin denizlerde birer yansıması olan donanmalarıyla kapılarının zorlanması hatta tabiri caizse kırılması ile yeniden Batı’ya açılmıştır. İngiltere Çin’de, Rusya ve Fransa Japonya’da etkili olmaya çalışmış ancak Avrupa’nın kendi iç meseleleri söz konusu devletlerin bu alandaki hedeflerini sekteye uğratmış, bunlardan boşalan yeri ise ABD almıştır. Çin piyasasını ele geçirmeye çalışan ABD, bu amacını gerçekleştirmek ve balina avlamak için bölgede bir limana ihtiyaç duymuştur. Bu amaçla Japonya’yı gözüne kestiren bu devlet, 1846’da başarısızlıkla sonuçlanan bir denemenin ardından 1853’te Amiral Perry ve komutasındaki dört savaş gemisiyle Tokyo’ya gelmiş ve sonraki yıl iki

¹⁴⁹ F. Şayan Ulusan Şahin, **Türk-Japon İlişkileri (1876-1908)**, T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 2001, s. 3-5.

limanda ticaret yapma hakkı elde ederek Japonya'yı dışa açmıştır. ABD ile yapılan dostluk antlaşmasını İngiltere, Rusya, Fransa ve Hollanda ile yapılan anlaşmalar izlemiştir.¹⁵⁰

Osmanlı gibi Japonya da Batı'nın kapitülasyon ağı ile sarmalanmıştır. Her iki devlet de içine düştüğü durumdan en az düşman kadar güçlü olma yoluyla kurtulacaklarını anlamış, bunun için de düşmana güç sağlayan araçları almayı çare olarak görmüştür. Dolayısıyla her iki devlet için de çizilen yol bellidir: Modernleşme. Ancak her iki devlet de bu konu da kendilerine özel koşullara sahiptir ve süreci kendine özgü bir biçimde yaşamıştır. Bununla birlikte iki ülke üzerindeki Rusya özelinde Batı baskısı, modernleşme ihtiyacı ve siyasi ortamın yarattığı müttefik ihtiyacı, Osmanlı ve Japonya'nın birbirine ilgi duyması ve aralarında birtakım ilişkiler geliştirmesi sonucunu doğurmuştur. Bu ilişkilerin nasıl başlayıp geliştiği Ziya Şakir'in *Sultan II. Abdülhamid ve İmparator Mikado* adlı eserinde detaylı bir biçimde anlatılmaktadır.

Buna göre Osmanlı, "Sultan Aziz devriminin ilk zamanlarına kadar" Japonlardan haberdar değildir. Moğol seferi dâhil hiçbir kitapta Japonya'ya dair en ufak bir bilgiye yer verilmemiştir. Bununla birlikte Osmanlı'nın Japonlar hakkında yüzeysel de olsa bilgi edinebildiği birkaç kaynak vardır. Bunlar, yabancı basın, yabancı devlet adamları ve tüccarlardan edinilen bilgiler ve hacca gelen Çinlilerdir. Osmanlı aydınları bu kaynaklardan, Japonya'nın Büyük Okyanus'ta Çin'in güneyinde yer alan irili ufaklı adalardan meydana gelen bir ülke olduğunu; burada çekik gözlü, sarı benizli, küçük yapılı fakat oldukça güçlü bünyeye sahip insanların yaşadığını ve bunların güneşe taptıklarını öğrenmiştir. Yine bu kaynaklar aracılığıyla Japonların bir ara Çin sahillerini tehdit ettiğinden, içe kapalı bir yaşam sürerek Avrupalı ve Amerikalıları ülkelerine sokmadığından ancak yakın bir tarihte bu durumun bir Amerikan filosu tarafından bozulduğundan haberdar olmuştur.¹⁵¹

Ziya Şakir'in "müphem" dediği bu bilgiler yalnızca aydın çevresi ile sınırlı kalmış halk bunlardan haberdar olmamıştır. Bu durum Churchill adında bir İngiliz'in Türkçe olarak çıkardığı *Ceride-i Havadis*'in eki olan *Ruzname-i Ceride-i Havadis*'in 1866'daki 513. sayısında çıkan haber ile değişmiştir. Churchill'in İngiliz basınından naklettiği habere göre Japon halkı yabancılarla irtibat kurmayıp "vahşet hâlinde" yaşamıştır. Geçmişte Felemenkleri tanımış ve uzun bir süre dünyada yalnızca kendilerinin ve bu Felemenklerin var olduğunu zannetmiştir. Yedi-sekiz yıl önce İngiliz ve Fransızları da tanıyıp zamanla diğer milletlerle iletişim kurmuşlar ancak "vahşetin karanlık gecesinden çıkıp henüz cihanın her tarafını dünya gözü ile görmemişlerdir." Japon hükümdarı İngilizlerden bir gemi almış ve "keşif ve inceleme" ile sorumlu tuttuğu bir grup Japon'a beş kıtayı dolaşma ve gördüklerini rapor etme görevi vermiştir. Bu haberle Japon adını duyan halk buna pek de ilgi göstermemiştir. Kısa bir süre sonra aynı gazete, Avrupalılar ile dostluk kurma isteğiyle diğerlerinden ayrılan Japon hükümdarı Taykon'un ölüm haberini vermiştir. Ziya Şakir, bu haberin

¹⁵⁰ A.g.e., s. 5-7.

¹⁵¹ Ziya Şakir, *Sultan II. Abdülhamid ve İmparator Mikado*, Akıl-Fikir Yayınları, Nisan 2010, s. 19-20.

de halkın dikkatini çekmediğini söyler. Bu küçük yapılı, çekik gözlü insanların Osmanlı halkının ilgisini çekmesi yine aynı gazetenin 551. sayısında çıkan bir haberiyle olmuştur. Japonların ölen ruhani liderlerine ahirette de hizmet etmek için dünyevi hükümdardan dilekçe ile izin alıp keskin kılıçlarını karınlarına sokmak suretiyle kendilerini öldürmeleri haberi İstanbulluların dikkatini çekmiş ve günlerce konuşulmuştur.¹⁵²

Ziya Şakir, gazetenin habere yaptığı yorumdan hareketle Churchill'in de bu konuyu şaşkınlıkla karşıladığını söyler. Söz konusu yorumda, bu tarz hareketlerin batıl olduğunu; "Hindistan'da bile" var olan bu ve ölen erkeğin ardından eşinin kendisini yakması geleneği gibi "uygunsuz" hallerin "yakın vakte kadar varken" İngiltere tarafından yasaklandığını; Japonya'da ise bir kişinin biri için kendini öldürmek istediğini söylese ne yapıp edip sözünün gereğini yerine getirmek durumunda olduğunu belirtir. Ziya Şakir, İstanbulluların Hindistan'daki adetten haberdar olduğunu ancak ölmüş bir hükümdara ahirette de hizmet amacını ve bunun için kendilerini öldürmelerini aşırı bulduklarını söyler. İstanbullular, Japonları hayatı hiçe saydıkları, kızdıkları ve sevdiklerine karşı kılıçla kendilerini "bir elma keser gibi" ikiye kestiklerini söyleyip bunların ahir zamanda ortaya çıkacak olan "Ben-i Asfar'a mensup "Ye'cûc, Me'cûc" kavmi olabileceğini düşünmüştür. Halkın Japonlara daha fazla ilgi göstermesi üzerine söz konusu gazetede Japonlarla ilgili daha fazla yer verilmeye başlamıştır. Osmanlı'da çıkan bu yabancı gazeteler haberleri, Avrupalıların gittikçe artan ilişkileri sayesinde Japonlar hakkında gazetelerinde yazdıkları görüş ve incelemelerden almıştır.¹⁵³

Ziya Şakir, yine bu dönemde İskenderiye'de çıkan *Vekayi-i Misriye*'de Japonların hızlı bir biçimde modernleşmesinden, bunun onların hayatına yansıyan verimden ve Osaka valisinin o bölgedeki yabancıların şerefine verdiği bir "çaylı dans"tan bahsetmiştir. Bu yazı *Ceride-i Havadis*'te

¹⁵² A.g.e., s. 19-21.

¹⁵³ A.g.e., s. 21-23. Osmanlılar, Japonya'yı yabancı basından alınan haberlerden öğrenmiştir. Bu yüzden edinilen ilk izlenimler kaynağı itibarıyla oryantalist bir karaktere sahiptir. Japonya'dan ilk bahseden gazete 1866'da William Churchill'in Türkçe olarak çıkardığı "Ruzname-i Ceride-i Havadis"tir. Burada nakledilen haberde Japonya'nın bu tarihe kadar inziva içinde olması bir "vahşet" olarak değerlendirilmiştir. Onların yalnızca Felemenkleri tanıdığı ve bu yüzden de dünyada kendilerinden başka sadece bu devletin olduğunu zannettiklerini söyler. Bu ifade, Japonları içinde yaşadıkları dünyadan habersiz ve onu idrak etme yeteneğinden yoksun sayar. Bunun da ötesinde bu bakış açısı, tarih boyunca Çin, Kore hatta Moğollar ile etkileşimde bulunmuş olan Japonları, Batılı bir devletle karşılaşınca dek "yeryüzünden" bu denli habersiz zannedecek kadar ben merkezlidir. Diğer yandan yalnızca Japonya'yı değil tüm Doğu'yu en azından Batı ile temas edene kadar yok saymıştır. Haberin devamında yer alan "Yedi, sekiz sene evvel İngiliz ve Fransızları öğrenip yavaş yavaş diğer milletlerle karışmaya başlamışlar ise de, vahşetin karanlık gecesinden çıkıp henüz cihanın her tarafını dünya gözü ile görmemişlerdir." ifadesi dikkat çekicidir. Bu bize gösterir ki Japonların Felemenkleri tanınması da yeterli gelmemiş, vahşetten bir nebze olsun kurtulmaları için İngiliz ve Fransızları da tanıyıp başka milletlerle de karışmaları gerekmiştir. Yine aynı gazetede çıkan ve İstanbulluların dikkatini çeken Japonların ölen imparatorlarının ardından kendilerini kılıçla öldürmeleri haberi Hindistan üzerinden anlatılmıştır. Bu örneğin çok yönlü bir işlevi vardır. Öncelikle Hindistan Japon uygulamasının "batıllığı"nı anlatmada bir "örnek", aynı zamanda da bu batıllığın derecesine dair bir gösterge olarak kullanılmıştır. Kendisini dış dünyaya kapatmamış "Hindistan'da bile" bu batıl adetler "yakın vakte kadar" sürdürülmüş, nihayetinde de İngiltere'nin yasaklaması ile ortadan kaldırmıştır. Örneğin diğer yönü burada devreye girer. Japon uygulamasının da batıl olduğu fikrinin Hindistan örneği üzerinden kurulması, söz konusu örneğin ikinci aşamasına yani İngiltere müdahalesi fikrine kapı aralar. Haberin devamında verilen Japonya'da batıl âdetin hâlâ devam ettiği bilgisi, Hindistan örneğindeki fikrin bütünlüğü gereği onun araladığı kapıyı daha da açar. Ve yine Japon batıl âdetinin devam etmesi alttan alta "İngiliz eli değmiş Doğulu, İngiliz eli değmemiş/Felemenk görmüş Doğuludan yeğdir." algısını fısıldar.

de verilmiştir. Çaylı dans, davetiyeinin yerine ulaştırılmasından yabancı konukların ağırlanışına, bunlara gösterilen hürmet ve ikrama kadar detaylı bir biçimde anlatılmıştır. Bu haberle İstanbul halkı “çiçekler beldesi” dediği bu ülkenin efsanevî bir hayat yaşadığına hüküm vermiş, Japonya ismi Osmanlı basınında daha çok neşredilir olmuştur. *Hakikat* ve *Hadika* gazeteleri de bunlardan biridir. *Hakikat* gazetesinin “11 kânunusani 43 numaralı nüshasında” (23 Ocak 1866/1867) “Gazete Universal Dogsborg’a Japonya’nın Yakohama şehrinden yazılan mektup” neşredilmiştir. Ziya Şakir’in aktardığına göre bu mektupta Japonya’nın yakın bir tarihe kadar yaşadığı içe kapalı hâlden sıyrılıp kısa bir zaman içinde modernleşme yolunda ulaştığı başarı ve bunun için izlenen yol anlatılmıştır. Buna göre Japonlar, 1854’te Amerika ile yaptığı ticaret antlaşmasından sonra diğer milletlerle temasa geçmiştir. 1856’da ise “Nagazaki” ve “Hokodadi” şehirleri dünyanın en önemli ticaret merkezlerinden biri hâline gelmiştir. Bunu memleketin dört bir yanında açılan okullar, bilim, sanat ve ticarete yaşanan parlak gelişmeler izlemiştir. Mikado ülkenin içinde bulunduğu durumu daha iyi görebilmek için her tür gösteriştan uzak durup memleket gezisine çıkmıştır. Millet meclisi açılması kararlaştırılmış, esir ticareti yasaklanmış, Batı tarzı binalarla şehirler de modernleşme sürecine dâhil edilmiştir. Ayrıca haber Japonya’nın “Viyana sergisi”ne katılacaklarını ve bunun için hazırlıklara başladıklarını da bildirir.¹⁵⁴

Ziya Şakir, *Hadika* gazetesinde, söz konusu habere yapılan bir yorum niteliğindeki bir yazıdan bahsetmektedir. Bu yazı, Japonları yavaş yavaş tanımaya başlayan ve gün geçtikçe onların ilerlemelerini öğrenen Osmanlı’nın böyle devam ederse “cahil ve bâti bir kavim” olarak kalacağından yakını ve “Yazık ki, medeniyet kisvesini lâbis (giymiş) bulunuyoruz.” diye de ekler. Ziya Şakir bu durumun nedenini şöyle açıklar:

“Avrupa ve Asya’nın birleştiği yerde ve en mühim bir medeniyet merkezinde bulunan Osmanlı dört asırdan beri yerinde sayarken, ancak birkaç seneden beri “dünya medeniyeti’ne karışmış olan Japonya hükümeti, dev adımları ile yürüyordu. Ve bu yürüyüşü de, bizzat ‘Mikado’ idare ediyordu.” Osmanlının içine düştüğü bu durum ve özellikle Mikado’nun meşrutiyeti bu denli hızlı kabul etmesi İstanbul’un her köşesinde konuşulan konu olmuştur. Daha da önemlisi bu haber Osmanlı sarayının da dikkatini çekmiştir. Şehzade Murad kardeşi, Şehzade Hamid’e “Sarayda bir hayır sahibi olsa da, gazetenin şu bendini, bizimkine okusa.” demiştir. Yine yazarın aktardığına göre Şehzade Hamid, Zincirlikuyu’daki köşkünde Doktor Mavroyani Bey ile görüşmüş ve doktorun, tanıdığı Japonlar hakkında el altından bir araştırma yapmasını istemiştir. Japonya’ya karşı ciddi bir ilgi duyan Şehzade Hamid kısa bir süre sonra tahta oturmuş ve “Sultan II. Abdülhamid Han” olmuştur. Ancak 1877 Osmanlı-Rus savaşı da peşi sıra gelmiştir. Yazar, düşman ordularının Çatalca’ya dayandığı sıralarda II. Abdülhamid’in “Ah şu adamlar, vakti ile dünya medeniyetine karışmış ve bizimle bir askeri ittifak

¹⁵⁴ A.g.e., s. 23-27.

yapmış olsalardı ikide birde Çarların taarruzuna uğramazdık. Ve bugün de başımıza gelen bu felâketi görmüş olmazdık.” dediğini padişahın eski “bendegân”ından rivayetle bize aktarır.¹⁵⁵

Ziya Şakir anlatımına “Memleketimize gelen ilk Japon, kimdir?” sorusuyla devam eder. Çok uzun ve derin araştırmalar sonucunda bu konuyla ilgili ancak birtakım rivayetlere ulaşabildiğini belirten yazarın aktardığına göre bazı Japonlar, 1867’de Kafkasya’ya gelmiş ve burada Yalta’da çay yetiştirmek istemiş, içlerinden bazıları methini işitip İstanbul’a gelmiştir. Bu ziyaretlerinden gayet hoşnut kalan Japonlar burada da çay yetiştirme olanağı bulunup bulunmayacağını öğrenmek için Ziraat Nezareti ile gayri resmi olarak iletişime geçmiş ancak İngilizce ve Rusça seviyeleri az olduğu için derdini anlatamamıştır. Dönemin memurlarının “lakayt ve atıl” tavırları nedeniyle bu işin yürümeyeceğini anlayarak çay işinden vazgeçmişlerdir. Bu rivayetlerin ne kadar güvenilir olduğunu bilmediğini ifade eden Ziya Şakir, yaptığı incelemeler sonucunda öğrendiklerini aktarmaya devam eder. Buna göre Japonya, Amerika ile 1858’de yaptığı ikinci antlaşmanın ardından aynı hakları Fransa, İngiltere, Felemenk ve Rusya ile de yapmıştır. Bunun üzerine ülkeye çok sayıda Avrupalı ve Amerikalı’nın geldiğini ve bu durumun “daha hâlâ taassup perdesini yırtamayan cahil halk üzerinde aksi tesir husule” getirdiğini ve şiddetli bir ayaklanmanın başladığını yazar. Bu ayaklanma 1865’te söz konusu yabancı devletlerin müttefik donanmaları tarafından bastırılmıştır. Bunun sonucunda aydın ve “terakkiperver” Japonlar “dünya medeniyeti denilen, kendilerince meçhul âlemi” gezip görmeye karar vermiştir. Aralarında Marki İto’nun da bulunduğu beş genç Japon asilzadesi/“Samuray”, bir İngiliz vapuruyla Avrupa’ya gelmiş ve tüm büyük şehirlerde bulunarak her alanda inceleme yapmıştır. Ziya Şakir, Japonya’da “Teceddüt devrini açan ve yaşatanlardan biri olduğu için uzun zamanlar Japonya Başvekili olan” Marki İto’nun Avrupa dönüşü İstanbul’a uğradığından bahsedildiğini ama kendisinin bu tarihte böyle bir heyetin İstanbul’a geldiğine dair resmi ya da özel hiçbir kayıt bulamadığını ifade eder.¹⁵⁶

Ziya Şakir’in bahsettiği bu heyet Iwakura Heyeti olmalıdır. Iwakura Tomomi başkanlığında kurulan bu 48 kişilik heyet içinde üst düzey devlet adamlarından Okubo Toshimichi ve Kido Takayoshi’nin yanı sıra Ziya Şakir’in “Marki İto” dediği Ito Hirobumi de vardır.¹⁵⁷ Ancak Osmanlı ile Japonya arasında “ilk resmi temas” olarak nitelendirilen bu ziyareti yapan Marki İto değil heyette yer alan Dışişleri Bakanlığı Kâtibi Fukuchi Genichiro’dur. Fukuchi, hazırladığı resmi raporda Avrupa Milletler Arası Fuarı’ndaki Türk mallarının çokluğundan bahsetmiştir.¹⁵⁸

¹⁵⁵ A.g.e., s. 28-32. Ziya Şakir’in Avrupa ve Amerikalıların Japonya’ya akın edişine halkın isyanla karşılık vermesini “daha hâlâ taassup perdesini yırtamayan” halkın “cahilliğine” verir. Onun bu yorumu, Osmanlı’da Japonya’dan bahseden ilk gazetenin oryantalist bakışı ile paralellik gösterir. Bununla birlikte ilişkiler geliştikçe Osmanlı’da Japonya’yı daha yakından tanımak ihtiyacı doğmuş, daha 1887’de Seyyah Kâmi yol arkadaşı Baba Fevzi ile birlikte Japonya’ya gitmiştir. Bu bize gösterir ki çok geçmeden Osmanlı Japonya hakkında yavaş yavaş Avrupa’nın oryantalist kaynakları yerine kendi kaynaklarını oluşturmaya başlamıştır. Bkz. Ulsan, a.g.e., s. 26-27.

¹⁵⁶ A.g.e., s. 33-34.

¹⁵⁷ Akkemik, a.g.e., s. 140-141.

¹⁵⁸ Ulsan, a.g.e., s. 13.

1875'te ise Dışişleri Bakanı Tereshima Munenori dönemin Başbakanı Snajo Sanetomi'ye Türklerden bahsetmiştir. “gayri Hristiyan batı milleti” olarak nitelendirdiği bu milletin Avrupa ile arasında diplomatik ilişkilerin bulunduğunu bu bakımdan kendilerine benzediklerini ve dolayısıyla Türklerden çok şeyler öğrenebileceklerini bu yüzden de Türkler ile diplomatik ilişkiler kurulmasının yararlı olacağını bildirmiştir. Bunun üzerine Londra Elçisi Ueno'ya İngiltere'deki Türk Elçisi ile temasa geçmesi emredilmiştir. 1876'da ise İngiltere, Osmanlılara Japonlar ile daha yakın ilişkiler kurmasını tavsiye etmiş ancak Kanun-ı Esasi hazırlıkları, Osmanlı devlet adamlarının bu konu üzerine eğilmesini engellemiştir. 1878'de “Seki” adlı bir Japon savaş gemisi İstanbul'a gelmiş, II. Abdülhamid geminin kaptanı Yarbay İnoue'ye kendisinin de Japonya'ya bir savaş gemisi göndererek Japon imparatoruna selamını iletmek istediğini belirtmiş ve kaptan aracılığıyla imparatora sevgilerini iletmiştir.¹⁵⁹

Bunu 1880'de İstanbul'a gelen heyet takip eder. Ziya Şakir, bunun rivayet değil muhakkak olduğunu ve bu gelenlerin muhtemelen karşılaşılan ilk Japonlar olduğunu söyler. Mikado'nun akrabası olan Prens Hebi başkanlığındaki bu heyetin yine Avrupa'yı incelemek amacıyla yola çıktığını ve methini duyarak İstanbul'a geldiklerini bildirir. II. Abdülhamid hiçbir resmi sığata sahip olmayan bu heyete çok ilgi göstermiştir. Onları İngilizce bilen tercümanlarla karşılatıp, Beyoğlu'ndaki en lüks otele yerleştirmiş ve ziyaretleri müddetince her türlü masraflarını karşılamıştır. Prens Hebi ise özel bir ilgi görmüştür. Onun için has ahırdan arabalar göndermiş ve prensi Yıldız Sarayı'nda ziyafetlerle ağırlamıştır. Mikado ve ülkesindeki gelişmeler hakkında bilgi almıştır. Heyet ise Babıâli'de dönemin sadrazamı Said Paşa ile görüşmüştür. Heyetin başkanı sadrazama ülkesinin durumu ve yenilikçilerin çabalarını anlattıktan sonra iki ülke arasında siyasi ve ticari ilişkilerin kurulmasının her iki tarafın da yararına olacağını bildirmiştir. Said Paşa, II. Abdülhamid'in verdiği yönerge doğrultusunda onaylayan bir cevap vermemiş, bunun yerine bu tür ilişkilerin iki ülke için de fayda sağlayacağı fikrine katıldığını belirtmiştir. Memleketlerine dönünce bunun için yetkililerle görüşmelerini ve iki ülke arasında kurulacak ilişkilerin her iki taraf içinde hayırlı olacağını bildirmelerini söylemiştir. İlişkilerin derhal kurulamamasının ardında Sultan Hamid'in Rusya'yı kuşkulandırıp üzerine saldırtma korkusu vardır. Buna rağmen onaylamayan ancak gayet olumlu bir hava yaratan bu cevap ve padişahın tavrı Türklerin kendileriyle ilgilendiğini Japonlara açıkça göstermiştir.¹⁶⁰

1881'de Prens Kato Hito liderliğindeki bir başka resmî olmayan heyet yine Avrupa'yı incelemek amacıyla yola çıkmış ve İstanbul'a gelmiştir. Bu heyet de son derece iyi karşılanmıştır.¹⁶¹ Yine aynı yılın Mayıs ayında Japonya'nın Petersburg Elçisi, Osmanlı Sefiri Şakir Paşa'yı ziyaret ederek bir layiha sunmuş ve iki ülke arasındaki ticaret antlaşması yapılmasının her ikisi içinde yararlı

¹⁵⁹ A.g.e., s. 13-14.

¹⁶⁰ Ziya Şakir, a.g.e., s. 34-36.

¹⁶¹ Ulsan, a.g.e., s. 15.

olacağını söylemiştir. Şakir Paşa bu layihayı kendi fikirlerini de ilave ederek Hariciye Nezareti'ne göndermiştir. Yazarın “sadece bir müsveddeden ibaret” dediği bu 13 maddelik layiha, karşılıklı elçi bulundurma, eşitlik ve imtiyaz konularını içermektedir. Padişah, Japonlardan gelen bu teklife olumlu bir cevap vermek istese de Rusların tepkisine maruz kalmamak ve zaten ağırlaşan kapitülasyon yüküne bir yenisini daha eklememek için her zamanki gibi temkinli davranmıştır.

Ziya Şakir, Japonya'nın Osmanlı topraklarında “en ziyade imtiyaza mazhar olan devletler”den sayılmak istediğini, II. Abdülhamid'in de bunda bir sakınca görmediğini, onun uygun görmediği şeyin elçilik ve konsolosluk kurma ve siyasi memur gönderme isteğinin olduğunu yazar. Gönderilen layihayı Sadrazam Sait Paşa ile görüşen padişah, Japonları gücendirmeden bu istekleri geri çevirmenin yollarını aramıştır. Sait Paşa, Osmanlı tebaasından kimsenin Japonya'ya gidip ticaret yapmayacağını, yapsalar bile bunların sayısının üçü, beşi geçmeyeceğini buna karşın Japonların Avrupa ile ilişkilerini her geçen gün artırdıklarını söyleyerek bu anlaşmanın “adliye” açısından yalnızca Japonlara yarayacağını belirtmiştir. Bunun üzerine II. Abdülhamid bu noktadan yürümeye karar vermiştir. Japonların büyük bir siyasi başarı örneği göstererek ülkelerinde bulunan yabancı ülke mensuplarının kendi hükümetlerinin kurallarına uyacaklarını Avrupa ve Amerika devletlerine kabul ettirdiğini söyleyerek Osmanlı'nın da Japonlara, tebaalarına Osmanlı topraklarında uluslararası hukuka göre davranılacağını teklif etmeyi uygun bulmuştur. Layiha müsveddesi bu biçimde düzenlenerek Petersburg Elçisi Şakir Paşa'ya gönderilmiş, kendisinden bu teklifi Japonlara kabul ettirmesi, itiraz edilirse görüşmeleri kesmemesi ve konu hakkında payitahtı bilgilendirmesi istenmiştir. Ziya Şakir, eski Paris sefiri Münir Paşa'dan edindiği bilgiye göre II. Abdülhamid'in Mikado ile kişisel ve güçlü bir dostluk kurmak istediğini ancak Rusya'yı kuşkulandırmamak için şimdilik bu ülke ile siyasi ilişkiler geliştirmediğini ancak gerektiğinde söz konusu kişisel dostluğu siyasi bir ittifaka çevirmeyi amaçladığını belirtir.¹⁶²

3.1. Osmanlı-Japon İlişkilerinin Başlaması ve Ertuğrul Faciası

1883 ve 1884 yılları tarafların birbirlerinin devlet adamlarına çeşitli rütbeden nişanlar verilmesi ile geçmiştir. Hatta Osmanlı tarafından Mikado'ya murassa' Osmanlı nişanı verilmesi düşünülmüştür. 1886'da ise yine Avrupa'yı incelemeye çıkan ve Mikado'nun özel müşaviri olan Kont Koruda'nın başkanlığındaki bir heyet İstanbul'a gelmiştir.¹⁶³

Ticaret antlaşması denemesinden altı yıl sonra, 1887'de Mikado'nun akrabalarından “Mareşal” rütbesindeki “Aki hito- Komatso” adlı prensin başkanlığında beş kişilik bir heyet İstanbul'a gelmiştir. Mikado'nun yanında saygın bir yeri olduğu anlaşılan bu prensin İstanbul'a gelişinin oldukça dikkat çekici bir durum olduğunu düşünen Ziya Şakir, II. Abdülhamid'in de bu önemli

¹⁶² Ziya Şakir, a.g.e., 37-42.

¹⁶³ Ulsan, a.g.e., s. 18-19.

ziyaretçiye bir o kadar misafirperver davrandığını yazar. Prens gösterişli bir merasim ile karşılanmış ve Dolmabahçe Sarayı'nda ağırlanmış, bu önemli misafir Mikado'nun gönderdiği özel bir mektup ile nişanı padişaha sunmuştur. II. Abdülhamid, diğer devletlere yaptığı gibi aksine bu nişanı kabul etmekle büyük bir ilgi ve hoşnutluk göstermiştir. Şerefine ziyafetler verilen prens, Şeker Ahmed Paşa ve İngilizce bilen birkaç kişi ile birlikte İstanbul'u gezmiş, özellikle pek az yabancıya nasip olan Hazine-i Hümayun'u görme fırsatına erişmiştir. Ayrıca kendisine birinci rütbeden Osmanî nişanı, altın, gümüş imtiyaz ve iftihar madalyaları verilmiştir. Prens oldukça memnun bir hâlde İstanbul'dan ayrılırken II. Abdülhamid'in edindiği izlenimler de olumlu olmuştur. Bu olumlu havayı sezen Çar, neler olup bittiğini anlayabilmek için Grandük ve Grandüşes Serj ile Grandük Pol'ü İstanbul'a göndermiştir. II. Abdülhamid bunları Japon prensini kıskandırmayacak biçimde ağırlamıştır.¹⁶⁴ Her iki ülkenin de birbirleriyle ilişkilerin geliştirilmesi adına yollar aradığı söylenebilir. Hatta Japonya bu konuda daha istekli görünmektedir. Bu, gelen heyet liderlerinin giderek daha yüksek rütbede ve Mikado'ya daha yakın olmalarından anlaşılabılır. Diğer yandan Çar'ın tavrı, II. Abdülhamid'in korku ve çekincelerinde haklılık payının olduğunu göstermektedir.

II. Abdülhamid, Mikado'nun gönderdiği resmi heyet ve özel bir mektupta açıkça bildirdiği dostluk ve ticaret ilişkilerinin geliştirilmesi isteğine kayıtsız kalmamış ve Japonya'ya bir heyet göndermeye karar vermiştir. Ancak padişah, Çar endişesi nedeniyle bir Osmanlı prensi ve devlet adamlarından oluşturulacak bir heyet fikrinden kaçınmıştır. Ziya Şakir'in deyiimiyle padişah "bu meseleye resmîlik ve hususilik arasında bir şekil vermek" ihtiyacı duymuştur. Bu işi Japonya'ya bir mektep gemisi göndermek yoluyla kimseyi kuşkulandırmadan gerçekleştirmeye karar vermiş ve bu fikrini Sadrazam Kâmil Paşa'ya açmıştır. Ona geminin Hindistan, Singapur ve Müslümanların yaşadığı adalardan geçeceğini ve bunun Felemenk ve İngilizleri kuşkulandırabileceği için bu seyahatin engellenip engellenmeyeceğini sormuştur. Sadrazam uluslararası kanunlara göre bir sorunun çıkmayacağını söylemiştir. Bunun üzerine padişah Bahriye Nazırı Bozcaadalı Hasan Paşa ile durumu görüşmüş, farklı tarihlerde farklı yerlere gönderilen mektep gemileri hakkında bilgi almış ve bunun üzerine Japonya'ya bir mektep gemisi gönderip gönderilemeyeceğini sormuştur. Alınan olumlu cevap ve yapılan fikir alış verişinden sonra Ertuğrul Fırkateyni'nin uygun olduğuna karar verilmiştir. Ziya Şakir, Sadaret ile Bahriye Nezareti arasında konu ile ilgili haberleşmeler sürerken İstanbul'da, Ertuğrul'un bu işe uygunluğu konusunun tartışma yarattığını söyler.¹⁶⁵

II. Abdülhamid'in, Avrupalı devletlerin kuşkularını çekmemeye gayret ederek devletler arasında denge siyaseti güttüğü görülmektedir. Ertuğrul'un gideceği güzergâh dikkate alındığında söz konusu siyasetin Pan-İslamizm politikasıyla desteklendiği görülür. Dönemin Rus Sefiri Nelidov, Dış İşleri Bakanı Giers'e gönderdiği raporunda Ertuğrul'un Kızıldeniz, Arabistan ve Hindistan sularında Osmanlı bayrağının dalgalanmasının padişahın temel amacı olduğunu söylemiştir. Rusya

¹⁶⁴ Ziya Şakir, a.g.e., s. 43-44.

¹⁶⁵ A.g.e., s. 45-47.

esasen Ertuğrul'un Japonya'ya gönderilmesinden rahatsızlık duymamıştır. Ertuğrul'un Japonya'ya seyahatinin esas amacı İngiltere'nin Osmanlı karşıtı hilafet kampanyasına bir karşılık vermektir. Ayrıca dünyanın sömürgeci devletler arasında parsellendiği bu dönemde Osmanlı müttefiğe ihtiyaç duymuş ve Japonya seçeneği ile bunun imkânlarını aramıştır.¹⁶⁶

Ziya Şakir, "Ertuğrul nasıl gitti?" sorusuna "bizzat alâkalılardan" edindiği bilgi ve belgelerle cevap verdiğini söyler. II. Abdülhamid göndereceği heyetin başına, Bahriye Nazırı Hasan Paşa'nın tavsiyesiyle onun damadı Miralay Osman Bey'i getirmeye karar vermiştir. Yazar, bu kararda en temel etmen olarak Osman Bey'in Bahriye Nazırı'nın damadı olmasını gösterir. II. Abdülhamid, zaten liyakat sahibi olan Miralay'ın, kayınpederinin yüzünü kara çıkarmamak için daha çok ve özenle çalışacağını, son derece hâkim olduğu Fransızca ve İngilizcesi ile usul ve erkâna uygun hareketlerinin Japonlar üzerinde olumlu etki edeceğini düşünmüştür. Ayrıca padişah, Osman Bey'i düşüncelerini anlayıp değerlendirecek yetkinlikte görmüş, Miralay'ın kendisini Mikado'ya karşı iyi bir biçimde temsil edeceğine inanmıştır.¹⁶⁷

Ertuğrul'un bu seyahate uygun olmadığına dair görüşler bulunmaktadır. Bir İngiliz olan Ertuğrul'un başçarkçısı Harty geminin durumuna dair bir rapor hazırlamıştır. Buna göre gemi kazanlarının hiç değiştirilmediğini ve kazan altının hiç gözden geçirilmediğini, makinanın onarılmadığı için harap olduğunu ve bu hâliyle söz konusu geminin şartlar ne kadar iyi olursa olsun yolculuğu yapamayacağını belirtmiştir. Bu raporu üzerine başçarkçı görevinden alınmış küçük bir gemiye çarkçıbaşı yapılmıştır. Harty, Osmanlı Devleti'ne önemli hizmetlerinin olduğunu ve bunların nişan ile ödüllendirildiğini, samimi olarak bildiklerini aktarması üzerine başına gelen bu olayı Hind denizinde bile ölmeye yeğ tuttuğunu nezarete yazdığı bir dilekçe ile bildirmiştir. Bu raporun bir yolunu bulup sarayda duyulmasının ardından konu incelenmeye başlanmıştır. Şura-yı Bahriye azasından Şükrü Paşa konu ile ilgili dört rapor sunmuş ve Ertuğrul'un tekne ve kazanları ile diğer bazı bölümlerinde sorunların olduğunu, geminin açık denizlere dayanamayacağını bildirerek Japonya'ya gönderilmemesini istemiştir. Bunun gibi pek çok görüşün ardından 1 Temmuz 1889'da Bahriye Nazırı, Sadrazam tarafından çağırılmış ve Ertuğrul'un durumu hakkında görüşülmüştür. 5 Temmuz'da Cuma selamlığında Ertuğrul'un mürettebatı II. Abdülhamid tarafından teftiş edilmiş ve padişah geminin 14 Temmuz 1889'da yola çıkmasına izin verilmiştir.¹⁶⁸

Ertuğrul belirlenen günde yolculuğa çıkmıştır. Ancak Osman Bey'in sahip olduğu rütbe verilen görevin büyüklüğü karşısında düşük kaldığından bu rütbenin paşalığa yükseltilmesi gerekmiştir. Kimseyi bu ziyaretle kuşkulandırmak istemeyen padişah bu rütbe değişikliğini Ertuğrul Singapur'a

¹⁶⁶ Ulsan, a.g.e., s. 32-33.

¹⁶⁷ Ziya Şakir, a.g.e., s. 49-50.

¹⁶⁸ Ulsan, a.g.e., 39-46.

vardığında gerçekleştirmiş, livalığa terfi eden Osman Bey böylece “Miriliva Amiral Osman Paşa” olmuştur. Süveyş, Cidde, Aden, Bombay, Kolombo, Singapur, Saygon, Hongkong, Nagazaki ve Kobe¹⁶⁹ yolunu izleyerek geçirdiği on bir ayın sonunda 26 Mayıs 1890’da Yokohama limanına ulaşan Ertuğrul, Mikado’nun yaverlerinden, yüksek rütbeli bahriyelilerden ve Japonya’nın en ünlü gazetecilerinden oluşan bir heyet tarafından karşılanmıştır. Ziya Şakir’in bildirdiğine göre Mikado’nun Teşrifat Nazırı Mösyö Manomya’nın başkanlığındaki heyet, ilk kez Türklerle karşılaşacak olmaktan dolayı heyecanlıdır. Mösyö Manomya, Osman Paşa’nın elini sıkıp imparatoru namına Osmanlı heyetini selamlarken “hilâl ile güneşin birleşmiş olduğunu görmekle” duyduğu “büyük saadeti” belirtmiştir. Osman Paşa da ondan aşağı kalmayan bir İngilizce ile Japonya’da olmaktan duyduğu büyük mutluluğu dile getirmiş ve kurulacak yakın ilişkilerden “iki millet için çok hayırlı neticeler” beklediğini söylemiştir.¹⁷⁰

Yine yazarın aktardığına göre her iki taraf da adeta resmi görevlerini unutmuş ve birbirleriyle kaynaşarak “kırk yıllık ahablar ve dostlar gibi” olmuştur. Bu sırada Japon halkı kayık ve gemilerle Ertuğrul’un etrafını sarmış ve gemiden gelen bando seslerine alkışlarla eşlik etmiştir. Ziya Şakir, olayları adeta yaşamış gibi aktardığı eserinde bu manzara için “Şarkın ruhunu taşıyan hilâlin ve güneşin çocukları, berrak bir semada buluşmuşlardı. Bunlar, uzun zamanlar birbirlerini kaybettikten sonra, birdenbire karşılaşan sevgili dostlara benziyorlardı.” ifadelerini kullanır. Osman Paşa Mösyö Manomya ile bir program belirlemiştir. Buna göre paşa, 5 Haziran’da maiyeti ile birlikte resmi olarak Mikado’nun huzuruna çıkacaktır. Ancak bu program Mikado’nun emri ile iptal edilmiştir. Osman Paşa Yokohama’ya varışının ertesi günü, 27 Mayıs’ta tüm hediyeleri Tokyo’ya göndermiş, ardından gayri resmi olarak Tokyo’ya gitmiş ve kendisi için hazırlanan daireye yerleştirilmiştir. Yazar, bu program değişikliğinin Mikado’nun bir an evvel Türkleri görmek istemesi olduğunu belirtir. Mikado’ya gönderilen hediyeler, 24 ayar altın sırma ile işlenmiş bir sofrâ örtüsü, Hereke fabrikasının ürettiği halı ve kumaşlar, elmas işlemeli çubuklar ve oldukça kaliteli tütün ve sigaralardan oluşmaktadır. Yine imparator ve imparatoriçenin maiyetindekilere verilmek üzere “A.H.” harflerinin işli olduğu saat, tabak ve kadınlar için ziynet eşyaları; gerektiğinde takdim edilmek üzere çeşitli nişanlar da bu hediyeler arasındadır.¹⁷¹

Osman Paşa ve maiyeti, saray arabaları, hassa alayından süvariler ve yaverler eşliğinde ağırlandıkları yerden alınıp halkın alkış sesleri eşliğinde saraya götürülmüştür. Burada, gösterişli bir merasimle ağırlanan heyet Mikado’nun huzuruna çıkarılmıştır. Ziya Şakir, Mikado’nun görüşme öncesi Osman Paşa’ya haber göndererek “Türk lisanının tatlı ahengini işitmek için” konuşmanın Türkçe yapılmasını istediğini söyler. Osman Paşa bu isteğe uygun hareket etmiştir. Konuşmanın Fransızca hâlini imparatora vermiş, hemen ardından II. Abdülhamid’in iki parçadan oluşan “name-i

¹⁶⁹ A.g.e., s. 56-67. Ulusan, Ertuğrul’un Yokohama’ya varış tarihini 7 Haziran 1890 olarak aktarır.

¹⁷⁰ Ziya Şakir, a.g.e., s. 49-51.

¹⁷¹ A.g.e., s. 51-52.

hümayunu ile murassa imtiyaz nişan beratını” sunmuştur. Mikado tüm bunlara karşılık olarak şunları söylemiştir:

İki devlet ve iki millet arasında başlayan dostluk münasebetinin, günden güne artmasından, son derece memnunum. Bunun, bir kat daha artmasını temenni ederim. Hükümdarınız Sultan Hamid’in bana hediye ettiği şu kıymetli nişanın, Yokohama limanında sancağı dalgalanan bir Türk harp gemisi ile ve bilhassa; sizin gibi güzide bir Türk denizcisi ile gönderilmesinden dolayı hissettiğim memnuniyeti, derhal telgrafla kendilerine bildireceğim.

İmparatoriçenin huzuruna da çıkan Osman Paşa, heyeti takdim etmiş, İmparatoriçe “İlk defa olarak Japonya’ya gelen bir Türk harp gemisinin, iki devlet ve iki millet arasında çok mühim ve faydalı bir dostluk temin edeceğine eminim.” diyerek görüşlerini bildirmiştir. Osman Paşa’ya “Söli lovan” nişanı, diğerlerine de bu nişanın çeşitli rütbelerinden nişanlar takılmıştır. Heyet Mikado’nun daveti üzerine akşam yemeğine kalmış, Mikado bu yemeğe II. Abdülhamid’in kendisine yolladığı nişan ile katılmıştır.¹⁷²

Böylece Ertuğrul görevini yerine getirmiştir. Ancak dönüş zamanı bölgenin kuvvetli rüzgârlarına denk gelmiş, Osman Paşa Bahriye Nezaretine durumu bildiren bir yazı yollamıştır. Ekim’in burada tayfun mevsimi olduğunu, geminin Aden’e değil Singapur’a kadar bile gidemeyeceğini bu nedenle Japonya hatta Çin limanlarında bir müddet beklemeyi, bundan sonra esen rüzgârlardan da faydalanarak yolculuğa çıkılmasını yazmıştır. 15 Haziran’da gelen cevapta, belirlenen limanlarda belirlenen süreler dışında vakit harcanmaması, rüzgârdan yararlanıp kömürden tasarruf edilmesi, kendilerine yollanacak olan beş bin liradan fazla para istenmemesi bildirilmiştir. Daha sonra yapılan yazışmalarda dönüş yolu yeniden çizilirken Ertuğrul mürettebatından 36 kişi koleraya yakalanmış 12 kişi vefat etmiştir. Karantina da eklenince bir aylık olarak düşünülen ziyaret üç aya çıkmıştır. Sonunda Ertuğrul, 15 Eylül 1890’da Yokohama’dan hareketle dönüş yolculuğuna çıkmıştır.¹⁷³

Ziya Şakir konuyla ilgili farklı şeyler anlatır. Buna göre Osman Paşa dönüş gününü hareketinden bir hafta önceden Japonlara ve İstanbul’a bildirmiştir. Dönüş gününe kadar başta Mikado ve imparatoriçe olmak üzere Bahriye Nezareti, çeşitli elçilikler ve edindiği dostlarına veda ziyaretlerinde bulunmuştur. İmparator Osman Paşa ile birlikte padişaha, ondan altta kalmayacak kıymette hediyeler göndermiş ve iki ülke arasında izlenecek siyasi yola dair gizli mesajlarını iletmiştir. 11 Eylül’de Tokyo ile alakasını kesen Osman Paşa Ertuğrul’a gelmiş ve İstanbul’a “Bahriye Nezaretine, Yarın değil öbürüsü gün hareket olunacağı maruzdur. 13 Eylül 1890” biçimindeki telgrafını çekmiştir. Ancak 14 Eylül akşamı Japonya Bahriye Nezareti’nden Osman Paşa’ya “Barometreler fena halde düştü. Büyük bir fırtına çıkma ihtimali var. Hareketinizi tehir

¹⁷² A.g.e., s. 53-54.

¹⁷³ Ulsan, a.g.e., s. 70-74.

ediniz.” diye haber gelmiştir. Ziya Şakir, Osman Paşa’nın buna “Fırtına, programımızı değiştirmeye sebep olamaz. Hareket günümüz, İstanbul’a bildirilmiştir. Aynı günde hareket etmeliyiz.” diye cevap verdiğini yazar. Osman Paşa, kendisini hareketten vazgeçirmek için gemiye Japon bahriyesinden birilerinin geldiğini ama Osman Paşa’nın bunlara “Hareket emrini verdim. Mümkün değil, verdiğim emri geri alamam.” dediğini bildirir. 15 Eylül’de gemi ricaya gelen kişilerle dolmuştur. Gelenler arasında “Cici Şempo” gazetesi yazarı Mösyö Noda, Türkiye’de ticaret yapmak isteyen Mösyö Nakamora ve Mösyö Yamada da vardır. Mösyö Noda Japonya’ya geldiklerinden beri Türklerle yakından ilgilenmiş, gazetesinde Türk heyeti ile ilgili bilgiler vermiştir. Noda “ Size ve memleketinize âşık oldum. Yakında, beni İstanbul’da göreceksiniz.”, Mösyö Nakamora ve Mösyö Yamada “Japon Türk ticaretinin esasını, İstanbul’da kuracağız. En kısa bir zamanda, bizi bekleyebilirsiniz.” diyerek yakınlıklarını göstermiştir.¹⁷⁴

Ertuğrul, 14 Temmuz 1889’da İstanbul’dan başlayan, on bir aylık yolculuk ve üç aylık Japonya ziyaretinin ardından 15 Eylül 1890’da dönüş yolculuğuna çıkmıştır. Ancak 16 Eylül 1890’da Yokohama – Kobe arasındaki Kashinozaki fenerini geçtiği sırada kayalıklara çarparak batmıştır. İstanbul kaza haberini *Ceride-i Bahriye*’den duyurmuş, Japon basınında da konuyla ilgi çok sayıda yazı çıkmıştır. Olay yabancı ülkelerin basınına da konu olmuştur.¹⁷⁵

Ziya Şakir, Ertuğrul faciası ile ilgili lehte ve aleyhte pek çok şeyin söylendiğini belirtir. Ancak ona göre en doğru ifade Mösyö Noda’nın “Cici Şempo” gazetesinde yazdığı yazıdır. Yazısında Ertuğrul’u olağanüstü bir kahramanlıkla vasıflandıran Noda’nın son cümlelerini bize aktarır. Buna göre:

“Ertuğrul, vazifesini ifa etmiştir.”

Evet Ertuğrul, vazifesini ifa etmiştir. Kendisine verilen emri tamamiye yerine getirdikten sonra, pervasız bir fedai gibi, ölüme atılarak Türk kahramanlığına parlak bir misal daha göstermiş Böylece, bayrağının şerefini yükselttikten sonra, kendi adını da edebileştirmiştir.¹⁷⁶

Japonların sosyal yaşamına, siyasetine, gelenek ve adetlerine, yasalarına temel olan şey atalar kültürüdür. Ölmüşlerin ruhlarının tanrı olduğu anlayışına dayanan bu inanç tüm toplumu tepeden tırnağa biçimlendirir. Zamanla ülkede iktidarı askeri kesimin ele geçirmesiyle yine bu özden çıkan kurallar etrafında oluşan, efendileri yolunda canlarını hiçe sayan samurayların görev duygusu ile biçimlenen ahlak öğretisi olan Buşido da Japonlar ve Japonya için çok önemlidir. Ertuğrul’un bir harp gemisi, gelenlerin de asker olması, bunların Japon sularında şehit oluşu; ölümlere, askerlere ve canı pahasına görev duygusunu taşımaya bu denli önem veren bu toplumu derin ve ince bir yerden yakalamıştır. Mikado’nun Osman Paşa’ya söylediği “... şu kıymetli nişanın, Yokohama limanında

¹⁷⁴ Ziya Şakir, a.g.e., s. 57-59.

¹⁷⁵ Ulusan, a.g.e., s. 74-77.

¹⁷⁶ Ziya Şakir, a.g.e., s. 59-60.

sancağı dalgalanan bir Türk harp gemisi ile ve bilhassa; sizin gibi güzide bir Türk denizcisi ile gönderilmesinden dolayı hissettiğim memnuniyeti...” ifadesi bu fikri desteklemektedir.

Japonlar, Balkan Savaşı sırasında, Abdürreşid İbrahim’in oğlu Ahmet Münir’in Waseda Darü’l-fünunu’nda öğrencilerle aralarında kurdukları “Yüzbirler Cemiyeti”ne, İstanbul Darü’l-fünunu’nun “vatanlarını korumak amacıyla gazaya atılmalarını tebrik ve şehitleri taziye için bir miting yapmak, bunu da İstanbul Darü’l-fünunu’na tebliğ etmek istediklerini” bildiren bir dilekçe vermiştir. Yapılan mitinglerde Osmanlı’dan yana taraf olmuşlardır. Waseda Darü’l-fünunu, Yüzbirler Cemiyeti aracılığıyla Ahmet Münir’e, İstanbul’a iletilmesini istedikleri bir mektup göndermiştir. Şayan’ın belirttiği üzere *Sebilürreşad*’da çıkan bu mektuba göre Japonlar, İstanbul Darü’l-fünunu’nun vatani korumak yolunda “kanını feda eden Osmanlılar” için hastaneye çevrildiğini, öğrencilerin de savaşa koştuğunu kendileri gibi öğrenci olan Ahmet Münir’den öğrenmişlerdir. Onlar Osmanlıların bu hareketlerini “fedakârane” olarak nitelendirmiş ve “mukaddes-i vatan” kelimesini son derece derin bir biçimde idrak ettiklerini ifade etmiştir. “...toprağı kanla yoğrulmuş vatanımız ‘Yamato’nun oğulları olan bizler dahi sizin vatanperverliklerinize âşığız; kahraman Osmanlı ordusunun kahraman evlatları, her nev tebriğe şayansınız.”¹⁷⁷ diyen Japon öğrencilerin Türk öğrencileri takdir ettiği ve onlarla aralarında benzerlik bulunduğu noktalar ortadadır.

Tüm ulusu tek bir aile gibi imparatorun altında birleştiren, atalar kültü ve Buşido’nun modern dönemde dönüştüğü vatanseverlik duygusudur ve vatanseverlik üzerinden karşıdakini takdir eden yalnız Japonlar değildir. Sofya Ateşemiliteri Erkânıharbiye Kaymakamı (Sofya Askeri Ataşesi Kurmay Yarbay) Mustafa Kemal, Erkânıharbiye Binbaşısı (Kurmay Binbaşı) Mehmet Nuri Bey’e ithafen yazdığı kitabının “Ruh-ı Taarruz” adlı bölümünde Japonlardan bahseder.

Muvaffakiyet için en emin vasıtanın taarruz olduğunu anlamakta ısrar olunmaz; ancak, taarruz ordusu vücuda getirecek bir milletin, Japonların kugeki zayşin dedikleri ruh-ı taarruza sahip olması lazımdır. Bu ruh-ı taarruz, 1904 senesinde,

Bin keder, bin yeis; fakat her şeye rağmen ileri!

Başka hiçbir şey düşünmek lazım değil

Naaşımı meydan-ı muharebede teşhir etmek

İşte bu Cenabıhakk’ın emeli!

şarkısını terennüm ederek Kazumaro sefinesiyle harbe giden Miralay Kujima’larda; Bu ruh-ı taarruz, Sasebo limanından harbe çıkarken, familyasına “Bu andan itibaren benden haber beklemeyin! Vazifemden başka bir şeyle meşgul olamayacağım, sizden de haber istemem!” diye yazan Amiral Togo’larda; Bu ruh-ı taarruz, Nazzam Muharebesi’nde oğlunun kalbinden vurulduğu haberi üzerine, familyasına, “Oğlumun külleri Tokyo’ya getirildiği zaman hemen

¹⁷⁷ Ulusan, a.g.e., s. 212-214.

defnolunmasın! Yakında ben ve küçük oğlum da terk-i hayat edeceğimizden, o zaman, üçümüzü birden defnedersiniz!” emrini veren General Nogi’lerde; Ve bunları takip edenlerin kâffesinde bütün feyziyle mevcut olduğu içindir ki, narin Japonlar iri yapılı Ruslara meydan okudular.¹⁷⁸

Görüldüğü gibi her iki millet için de askerlik, görev aşkı, bu uğurda kendini feda etme ve en nihayetinde de vatan sevgisi oldukça önemli bir yere sahiptir. Her iki taraf da karşı tarafta kendisinden bir şeyler bulmuş bu da siyasi ortamın yarattığı müttefik ihtiyacı gereği olumlu olarak başlayan ilişkilerin farklı bir boyut almasını sağlamıştır. Ertuğrul’un Japonya’ya varması ilişkilerin yalnızca iki ülkenin siyasi kesimi arasında kurulması ile sonuçlanacakken söz konusu facia neticesi yaşanan ölümler, şehitlerin aranıp bulunması, yaralıların tedavisi ve toplanan para yardımı halkla teması sağlamıştır. Bu da iki ülke arasında geliştirilen ilişkilerin tepeden tabana yayılması ile sonuçlanmıştır. Diğer yandan bu olay siyasi ilişkilere de süreklilik kazandırmıştır. İlk aşamada şehit ve kazazedeler için yapılan yardımlara karşılık nişanlar verilmiştir. Ardından her yıl şehitliğin olduğu köyde Ertuğrul’un anısına ayınlar düzenlenmiş ve Osmanlı hariciyesi bundan haberdar edilmiştir. II. Abdülhamid’de Japonlara, Basra Körfezi kıyılarında askeri araştırmalar yapmaları için izin vermiştir.¹⁷⁹

Faciadan sonra bazı kazazedelerin güç bela Kashinozaki fenerine geldiği, bazılarının da Kashinozaki köyü sakinleri tarafından bulunduğu Ziya Şakir tarafından aktarılır. O, kazazedelere ilk denk gelenin Mösyö Tomakichi Takano adında bir köylünün olduğunu ve Türklerin bu adamın adını unutmaması gerektiğini söyler. 607 kişilik mürettebattan ancak 69 askerin kurtulabildiğini bunların da 5’inin subay, 1’inin gemi imamı kalanının er olduğunu bildirir.¹⁸⁰ Kazazedelerin iyileşmesi, giyinme, barınma ve beslenmesi için tüm köy halkı adeta seferber olmuştur. Bununla birlikte Japonlar dalgalarla boğuşarak 260 şehit cenazesini denizden çıkarmıştır. Osman Paşa’nın cenazesine ulaşılamamakla birlikte kolları parçalanmış ve yaldızları kararmış üniforması ele geçirilebilmiştir.¹⁸¹

İstanbul ve Japonya’da gazeteler aracılığıyla şehit aileleri için yardım kampanyası başlatılmıştır. İstanbul’un her köşesinde Ertuğrul’un Sultan Hamid’in kaprislerine ve Osman Paşa’nın, kendisini sevmeyen kayınpederinin azizliğine uğradığı konuşulmuştur. Faciada ölenlerin cenazeleri Kashinozaki fenerinin önüne defnedilmiş ve burada büyük bir şehitlik oluşturulmuştur. Bu sırada Rusya’nın Tokyo elçisi bölgeye gelip yaralıları ile görüşmüş II. Abdülhamid’in kendi hükümetinden ricası üzerine onları İstanbul’a götürmeye geldiğini söylemiştir. Kazazedelerin en

¹⁷⁸ Mustafa Kemal Atatürk, **Zabit ve Kumandan ile Hasbihal**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul Eylül 2020, s. 15-16. Ayrıca 1904-1905 Rus-Japon savaşını izlemesi için Mançurya’ya gönderilen Pertev Paşa’nın galibiyeti bağladığı manevi değerler de buna örnek olarak gösterilebilir. Bkz. Ulusan, a.g.e., s. 144-145.

¹⁷⁹ Ulusan, a.g.e., s. 203.

¹⁸⁰ Ulusan, mürettebatı oluşturan kişi sayısına ve bunlardan kaçının kurtulduğuna dair kaynakların farklı şeyler söylediğini ifade eder. Bununla birlikte kaynaklar kurtulanların 69 kişi olduğu konusunda hemfikirler. Ayrıca Ulusan, subay sayısını Ziya Şakir’den farklı olarak 5 değil 6 olarak verir. Bkz. a.g.e., s. 51,77-78.

¹⁸¹ Ziya Şakir, a.g.e., s. 61-64.

yüksek rütbelisi olan Mülazım Haydar Bey hükümetinin kendisine bu yönde bir bilgi vermediğini bildirerek teklifi geri çevirmiştir.¹⁸²

Japonya ise yaralıları kendisi götürmek istemiş, gemilerinin savaş gemisi oluşu nedeniyle başta bu İstanbul tarafından kabul edilmese de gelen ısrarlar nedeniyle İstanbul'un kararı değişmiştir. Yaralılar Hiyei ve Kongo gemileriyle yola çıkmıştır. Ancak bunları Çanakkale Boğazı'na sokmama niyetinde olan padişah yaralıları alması için İzzeddin Vapuru Komutanı Rıza Bey'i Port Sait'e göndermiştir.¹⁸³ Ancak Japonlar imparatorlarından yaralıları kendilerinin götürmesi konusunda emir aldıklarını bildirmiş, kolera salgını yüzünden İzmir'de karantinada kalacaklarını öğrenince yaralıları Hakkı Paşa'ya teslim etmiştir. Ziya Şakir, Rıza Paşa'nın kazazedelere çok kötü davrandığını anlatır. Ona göre paşa, “Resmen ifadeniz alınıncaya kadar, kaza hakkında kimseye bir şey söylemeyeceksiniz,” diye onları uyarmış ve Bahriye Livası Hakkı Paşa'da kaza ile ilgili olarak “Ne ise Allah'ın kör tarafına rast gelmiş de, kurtulmuşsunuz. İstanbul'a çıktığınız zaman, çenenizi sıkı tutun.” demiştir.¹⁸⁴

Çanakkale Boğazı'ndan geçiş izni alınıncaya kadar İzmir'de kalan Japon gemileri iznin çıkması ardından Talia ve İzzeddin adlı vapurlarla İstanbul yolunu tutmuştur.¹⁸⁵ Ziya Şakir, Japonların geçtiği her memlekette büyük bir ilgiyle karşılaştığını, halkın Japonları görmek için sokaklara, kayıklara akın ettiğini, Ertuğrul için yaptıklarından dolayı teşekkür ve minnetlerini ifadeye çalıştıklarını belirtir. Yine bu heyet de II. Abdülhamid'in büyük ihsanlarıyla ağırlandı. Hatta padişah “hususî bendegânına” Japon subay ve erlerini kendi evlerinde ağırlamalarını ve hürmette kusur etmemelerini emretmiş, bunların tüm yeme-içme işleri saray tarafından karşılanmıştır. Japon gemisine ilk çıkanların dönemin önde gelen gazetelerinin yazarları olduğunu söyleyen Ziya Şakir, gazetecilerin son teknolojinin ürünü olan Japon gemilerinin bu küçük adamların ellerinden çıktığına inanmadığını söyler. Ancak bu gazetecileri en çok etkileyen şey, gemi kumandanının kamerasındaki Mikado, Ertuğrul ve Osman Paşa resimleri olmuştur. Bir diğer dikkati çeken şey de bu adamların eski ile yeni birleştirmedeki maharetleridir. Çeşitli gazeteler ve yazılarda bu minik adamlar “Münteha-yı Şark (Uzakdoğu) Fransızları” ve “Aksa-yı Şark İngilizleri” olarak adlandırılmıştır.¹⁸⁶ Heyete İstanbul gezisi yaptırılmış, alışverişlerinden para alınmamıştır. Bu adamlar o kadar dikkat çekmiştir ki Ziya Şakir, evde, sokaklarda, kahvelerde, dükkânlarda daima Japonlardan bahsedildiğini söyler. Halk bulduğu her fırsatta uzak diyarlardaki şehit ve yaralılarına sahip çıkan bu insanlara teşekkür ve minnetlerini sunmaya çalışmıştır. Bunun yanında onun “yarım münevverler” dediği

¹⁸² A.g.e., sa. 66-67.

¹⁸³ Ulsan, a.g.e., s. 81-82.

¹⁸⁴ Ziya Şakir, a.g.e., s. 70-71.

¹⁸⁵ Ulsan, a.g.e., s. 82.

¹⁸⁶ Ulsan, a.g.e., s. 82-83.

kesim Japonları Yecûc ve Mecûc olarak adlandırmıştır. Bunların zamanla yeryüzüne dağılıp tüm dünyayı ele geçirecekleri söylentisi ortaya atılmıştır. Padişah Japon heyetini 23 Aralık'ta kabul etmiş, Mikado'nun gönderdiği hediyeleri almıştır. Ziya Şakir, 23 Aralık'tan 9 Ocak 1891 (1306)'e kadar Japon heyetinin gün gün neler yaptığını eserinde anlatır.¹⁸⁷

Şehit aileleri için Japonya'da yardım toplanmıştır. Bunlardan Japon basının topladığı yardımı -Ziya Şakir'in "Mösyö" diye bahsettiği- gazeteci Şotara Noda, zenginlerden toplanan yardımı, kendisi de asil bir aileye mensup olan Yakınoğu Ticaret Komitesi Şefi Torajiro Yamada İstanbul'a ulaştırmıştır. Noda ve Yamada bir müddet İstanbul'da kalmış, hem Türkçe öğrenmiş hem de Türk subaylara Japonca öğretmiştir. Özellikle Noda, İstanbul'da kalmayı ve Müslüman olmayı istemiş ve Sultan Hamid onu "Harbiye mektebi" içinde özel olarak döşetlen bir daireye yerleştirmiş, kendisine üç bin kuruş maaş ile bin kuruş da yemek parası, emrine iki hizmetli ve tercümanlığı için İngilizce bilen bir bahriye subayı vermiştir.¹⁸⁸ Mösyö Noda Müslüman olduktan sonra Abdülhalim adını almıştır. Şayan, Yamada'nın Müslüman olması noktasında kaynaklarda kesinlik olmadığını ancak Müslüman olduğuna yönelik kanıtların ağır bastığını belirtir.¹⁸⁹ Yamada'nın ardından Nakamura adlı bir tüccar da İstanbul'a gelmiş ve İstanbul'daki ilk Japon mağazasını açmıştır. İkisi birlikte çalışmış, Yamada Japonya'ya mal getirip götürmüştür. Japonya'dan kahve ve çay fincanları, yelpaze, vazo, tepsi, kimono ve çeşitli kumaşlar gibi ürünler getirirken, İstanbul ve İzmir'den incir, üzüm, afyon, tütün götürmüştür. Ziya Şakir, ilk açılan Japon mağazasına ve satılan ürünlere halkın büyük bir ilgi gösterdiğini, öyle ki bu ürünlerin İstanbul'un en ücra semtlerindeki evlere kadar girdiğini söyler. Ayrıca bu yoğun ilginin birkaç şubenin daha açılması ile sonuçlandığını belirten yazar her bir mağazanın yerini tarif eder.¹⁹⁰

1890'da Horkeş adlı bir Japon tüccar, iki ülke arasında ticaret yapmak için gelmiş, bu nedenle Osmanlı'da üretilen malları öğrenmek istemiştir. Padişahın izin vermesinin ardından gerekli nezaretlerle görüşen Horkeş'in edindiği bilgilere göre, 1888'de Japonya'nın 65 milyon yenlik ithalatında Osmanlı'nın payı 101.000 yen; yine 1888'deki ihracatında ise 600 yen Osmanlı'ya gelmiştir. Bu veriler üzerine basında yapılan haberler İstanbul tüccarlarının Japon ticareti hakkında bilgi edinmesini sağlamış ve tüccarları Japonlarla ticaret yapma yollarını düşünmeye itmiştir. Özellikle üzüm ve incir gibi ürünlerin Japonya'ya gönderilmesini sağlamak adına bir ticaret şirketi kurulması ile Japonya'da daimi bir ticaret vekili gönderilmesi kararlaştırılmıştır. İzmir Ticaret Odası da konu ile ilgili talep olursa ellerinden geleni yapacaklarını bildirmiştir. İleride yapılacak muhtemel

¹⁸⁷ Ziya Şakir, a.g.e., s. 75-105.

¹⁸⁸ A.g.e., s. 112-113.

¹⁸⁹ Ulusan, a.g.e., s. 95-98.

¹⁹⁰ Ziya Şakir, a.g.e., s. 119-121.

bir anlaşmaya zemin hazırlayan bu gelişmeleri siyasi ilişkilerin geliştirilmesi izler. 1894'te İmparatorun amcasının oğlu Prens Yorihiro Komatsu II. Abdülhamid'i ziyaret etmiştir.¹⁹¹

Bu arada II. Abdülhamid Çar tehlikesine karşı temkini elden bırakmamıştır. Yaralıları getiren Japon gemilerinin İzmir'de bekletilmesi Çar'ı kuşkulandırmamak içindir.¹⁹² Japonların ziyaretinin halkın gösterdiği ilgiyle son derece samimi bir havada geçmesinin Çar'ı kuşkulandırdığı ve siyasi çevrelerde dedikoduya neden olduğunun duyulması üzerine II. Abdülhamid Rus elçisine ve eşine kıymetli hediyeler göndermiştir. Ziya Şakir, bu sırada İsveç Kralı'nın oğlu Prens Oskar Bernadot'un "Fireya" adlı gemisiyle İstanbul'a gelmesinin II. Abdülhamid'e aradığı fırsatı sunduğunu yazar. Ruslara, Japonlara gösterilen ilginin yalnızca bir misafirperlikten ibaret olduğunu göstermek için Prens Oskar'ı da Japonlardan aşağı kalmayan bir karşılama ve ziyafet ile ağırlamıştır. 28 Ocak akşamı Prens Oskar ve Japon subayları için Yıldız Sarayı'nda veda ziyafeti verilmiş, önceki üç ziyafetten daha şaşıaalı geçen bu yemekten sonra padişah Miralay Tanaka ile görüşmüş ve Mikado'ya sunulmak üzere name-i hümayunu kendi eliyle Tanaka'ya vermiştir. Ertesi gece Japonların İstanbul'da geçirecekleri son gece olduğundan misafirler için gösterişli ve samimi bir program hazırlanmıştır. Program "bahriye silâhendaz ve itfaiye taburu kumandanı Mehmed Paşa" tarafından hazırlanmıştır. Tanaka resmi makamları ziyaret edip vedalaşmış, akşama doğru tüm heyet gösterilere katılmıştır. Gösterileri bir süre seyrettikten sonra Mehmed Paşa'nın Tepebaşı'ndaki konağına gitmişlerdir. Ziya Şakir, Japonların ilk kez burada alaturka içki âlemini gördüklerini, devrin en iyi sanatçılarından oluşan bir saz ekibi eşliğinde tarafların eğlendiğini söyler. Bir ara bahriye bandosunun Japon şarkısı çaldığını Japonların buna sesi ve dansları ile eşlik ettiğini, bunun üzerine Osmanlı askerlerinin de Zeybek ve Köroğlu danslarıyla Japonlara karşılık verdiğini yazar. Bu dönemde padişahın doğum günü ve tahtta çıktığı günler dışında havai fişek atılmasının yasak olmasına rağmen o gece söz konusu konak önünde Japonların şerefine havai fişekler atılmıştır. Ertesi gün Japon gemilerinin etrafını gemi ve kayıklarla dolduran halkın ağlayarak, "Uğurlar olsun. Memleketimizde yatan şehitlerimize selâm götürün." diye Japon gemilerini uğurladığı Ziya Şakir'in verdiği bilgiler arsındadır.¹⁹³

3.2. Çin-Japon Savaşı ve Osmanlı'nın Japonya'ya İlgisi

Bundan sonra İstanbul Japonların adını Çin ile girdiği savaştan dolayı duyacaktır. Japonya, Rusya'nın Transsiberiye demiryolu aracılığıyla Büyük Okyanus'a inmesini önlemek istemiş ve Kore'yi bahane ederek Çin ile savaşa tutuşmuştur. Bölgede emelleri olduğundan bu olay, yalnız Çin ve Japonya arasındaymış gibi görünse de arka planda Rusya, İngiltere ve ABD'yi de ilgilendirmiştir. İngiltere ve Rusya'nın Mançurya'da çıkarları çatışırken olası bir Japon-Çin birliğini engellemek

¹⁹¹ Uluşan, a.g.e., s. 100-103.

¹⁹² A.g.e., s. 94.

¹⁹³ Ziya Şakir, a.g.e., s. 111-117.

adına Amerika'nın da Çin ile birlik kurma çabaları vardır. Durum böyleyken ilk aşamada, İngiltere Çin'i; Rusya az da olsa Japonya'yı desteklemiş, ancak daha sonra İngiltere Japonya ile ittifak yapmıştır. 1894-1895 arasında gerçekleşen bu savaşı Japonya kazanmış, Çin'in Uzakdoğu'daki egemenliği Japonya'nın kontrolüne geçmiştir. Böylece İngiltere Mançurya'daki rakibi Rusya'ya karşı elini güçlendirmiştir. Başta Abdürreşid İbrahim olmak üzere bu olay Osmanlı çevrelerinde derin yankı uyandırmıştır.¹⁹⁴

Ziya Şakir, olayın Osmanlı basınında her gün yer aldığını, konuyla ilgili Avrupa gazetelerinden haberlere de yer verildiğini yazar. Onun bildirdiğine göre halk ikiye ayrılmıştır. “Basit düşünenler” diye nitelendirdiği kesim 400 milyon nüfusu olan Çin'in 30 milyon nüfusluk Japonya'yı “bir lokmada yutacaklar”ına inanır. “Hakikî kuvvetin ne olduğunu bilenler ise”, Çinlilere acır ve kalabalıklığına rağmen Japonlardan “korkunç bir dayak yiyecekler” diye düşünür. II. Abdülhamid ise “dostu ve âdeta gizli müttefiki” olan Mikado'nun siyasi ve askeri açıdan neler yapacağını merakla beklemiştir. Ziya Şakir, bu “dünya medeniyetine yeni karışan” milletin propaganda işinde çok mahir olduğunu ve İstanbul'un her yanını savaş sahnelerine dair resimlerle doldurduğunu yazar. İstanbul halkı Japon zaferinden neşe duymuş söz konusu resimleri evlerinin duvarlarına asmıştır. Sultan Hamid, zaferden sonra Mikado'yu samimi bir biçimde tebrik etmiş, Mösyö Noda Efendi'nin öğrencilerinden Yüzbaşı Ali Bey ile has ahırda bulunan en iyi atını Mikado'ya göndermiştir. Bu arada Ziya Şakir'in Noda Efendi ile ilgili verdiği bilgiler de dikkat çekmektedir. Söz konusu tarihlerde memur ve subaylara üç ayda bir maaş verildiği hâlde Noda Efendinin “300 kuruşluk” aylığı ile “1000 kuruşluk” yemek ödeneği her ay düzenli olarak verilmiştir. Ayrıca, II. Abdülhamid'in şimdiye kadar hiç yapmadığı bir şey olarak Noda Efendi, mabeyin kâtiplerinden olmadığı hâlde onların elbisesinden giyip her Cuma selamlık merasimine katılmıştır. Üstelik Noda Efendi yalnız da değildir. Onun yetiştirdiği beş subayı “Yâveranı Hazreti Şehriyarî” silkine kaydettirmiş ve maiyetine almıştır. Ancak Noda Efendi “vatan hasreti”ne dayanamadığından Japonya'ya dönmüştür.¹⁹⁵

Japonlar Çin galibiyetinden Ruslarla girecekleri savaşa kadar Osmanlı ile ticari ilişkileri geliştirme çabalarını sürdürmüştür. Onlar, Batılı ülkeler gibi Osmanlı'dan imtiyaz beklemekte Osmanlı ise Rusya'ya karşı bir müttefiğe ihtiyaç duymaktadır. Bu seçeneği kestirip atmak istememiş, Japonların imtiyazlardan vazgeçmesi koşuluyla konsoloslukların açılabilceğini belirtmiştir. 1897'de bu konu karara bağlanmış ancak imzalar atılmamıştır. Konu daha sonra tekrar ele alınmış ancak Türk-Yunan ve Rus-Japon savaşları varılacak muhtemel bir sonucu geciktirmiştir. 26 Ekim 1899'da Japon hükümeti, Osmanlı Devleti'nde bulunan vatandaşlarının İngiltere sefareti tarafından himaye edileceğini Hariciye Nezareti'ne bildirmiştir. Bunun nedeni olarak da Osmanlı ile Japonya arasında herhangi bir anlaşma olmaması gösterilmiştir. 1896-1904 arasını ticari bakımdan bu koşullar izlerken siyasi alanda da ilişkiler geliştirilmeye devam edilmiştir. Türklerin 1897'deki

¹⁹⁴ Ulusan, a.g.e., s. 104-107.

¹⁹⁵ Ziya Şakir, a.g.e., s. 123-126.

Teselya zaferi tüm Müslüman dünyasında ses getirmiştir. Japonya Salib-i Ahmer'i Cenevre Salib-i Ahmer'i ile yaralı askerler için bin frank göndermiştir. Bunun yanında aynı tarihte Japonya'nın Roma Ateşesi Kaymakam Şimamora, Osmanlı ordularının mevkilerini gezmiştir. 1901'de Mikado, II. Abdülhamid'in 25. saltanat yılını kutlamak için kendisine bir saray maketi hediye etmiş, 1902 ve 1904'te de Japonlar İstanbul'a gelmiş ve saray ziyaret edilmiştir.¹⁹⁶

1904-1905 ise Japonya için yine hareketli zamanlar demektir. Kuzeybatı Pasifik'te İngiltere'nin çıkarları vardır. Rusya ise Çin güvenliğine karşıt olarak Doğu Sibirya'ya kadar genişlemiş, 1875'te Japonya'ya bağlı olan Sahalin adasında hak iddia etmiştir. Ayrıca elde ettiği bölgelerde tutunabilmek için stratejik bir limana ihtiyaç duymuş, bunun için de Kore'yi gözüne kestirmiştir. Ancak bu politika 1891'den sonra değişmiştir. Uzakdoğu'daki eyaletlerini Batı Rusya ile birleştirmek için Sibirya demiryolunu yapmayı tasarlamıştır. Mançurya'nın tam kalbinden geçirilmesi tasarlanan bu hat ile Mançurya, Kore ve Çin Rusya'nın kontrolüne girecektir. Bu tasarı, Japon politikalarına terstir. Japonlar ülkelerinin güvenliği için anakıtanın adaya bakan bölgelerini kontrol altına alma ihtiyacı duymuştur. Ayrıca Çin ile girdiği savaştan galip çıkarak bölge üzerinde söz sahibi olmuştur. Rusya'nın emellerinin farkında olan Japonlar, Kore'nin Rusya'nın eline geçmesiyle Japonya yolunun Rusya önünde açılacağını bilmekteydi. En etkili yol Rusya'nın Mançurya'daki varlığını sonlandırmaktır. Aksi hâlde Japonlar Kore'ye yerleşse bile orada tutunamayacaklarının farkındadır. Diğer yandan bölgedeki İngiltere ve Rusya arasındaki çıkar çatışması da buna eklenince Japonya'nın müttefiki de belli olmuştur. Bu ikisi 1902'de bir ittifak yapmış ve İngiltere teşvikiyle Japonya Rusya'ya saldırmıştır.¹⁹⁷

Bu arada Rusya, Çin'in güneyine girme çabaları nedeniyle, bölgede İngiltere dışında bir seçenek olan Fransa ile ittifak yapmış, Almanya'da bunlarla birlikte hareket etmiştir. 9 Şubat 1904'te Japonların Rus donanmasına taarruzu ile savaş başlamıştır. Bu arada İngiltere ve Fransa bu savaşta tarafsız kalacaklarına dair gizli anlaşma imzalamışlardır. Bu tarafsızlar grubuna Almanya, İsveç ve Norveç'te katılmıştır. Bu karmaşada çeşitli ülkelerdeki Osmanlı sefirleri elçi oldukları ülkelerin savaş karşısında ne yapacaklarını İstanbul'a bildirmekle kalmamış, yabancı gazetelerin örneklerini de göndermiştir. Ayrıca Osmanlı, tıpkı 1897'deki Türk-Yunan savaşına Japonya'nın Kaymakam Şimamora'yı göndermesi gibi Miralay Pertev Bey'i bu savaşı izlemesi için Mançurya'ya yollamıştır. Savaş Japonların galibiyeti ile sonuçlanmış, 23 Ağustos/5 Eylül 1905'te Portsmouth Barışı imzalanmıştır. Böylece Japonya dünya karşısında kendisini ispatlamış ve Düvel-i Muazzama arasına adını yazdırmayı başarmıştır. Diğer yandan, İngiltere ile bu bölgede boy ölçüşmeyeceğini anlayan Rusya, Balkanlar ve Boğazlara geri dönecektir. Bunun için de İngiltere ile ilişkilerini normalleştirmesi gerekmiştir. Bu doğrultuda iki devlet arasında 1907'de bir anlaşma imzalanmış ve

¹⁹⁶ Ulusan, a.g.e., s. 108-122.

¹⁹⁷ A.g.e., s. 123-126.

bu anlaşmayla Rusya, İngiltere'nin safına geçmiştir. Bu ise tabiri caizse kabak Osmanlı'nın başına patladı demekti. Çünkü uzaklardaki kadim düşman geri dönüyordu.¹⁹⁸

Ziya Şakir, Rus-Japon savaşının II. Abdülhamid'i düşüncelere saldıgını yazar. Padişahın, Çar kazanırsa Rus baskısının; Mikado kazanırsa da onun gücünün ve yerinin son derece artacağından, Asya ve Avusturalya'daki Müslümanların bütün dikkatini üzerine çekeceğinden endişe duyduğunu belirtir. Bu savaşa katılalım diyenlere, "...Harp yok. Siyaset var. Maşa dururken, elimi yakmakta mana ne?" diye cevap vermiştir. Bu arada Rusların Baltık filosunu Boğazlardan geçirme isteğini, bir yanda Çar korkusu öbür yanda dost siyaseti olması nedeniyle "ne serden ne yardan" denebilecek bir politika ile cevaplamıştır. Torpidoları geceleri teker teker Boğazlardan geçirmiş, böylece hem "iyi bir komşu olduğunu" göstermiş hem de filoyu toplu bir biçimde geçirmeyerek uzaklardaki dostuna yaranmaya çalışmıştır. Buna karşın padişahın bu tutumu Japon galibiyeti ile değişmiştir. Gazeteler Japon zaferinden hararetle bahsederken, II. Abdülhamid bunlara tarafsızlıklarını korumalarını emretmiş, "samimî dost" ve "gizli müttefik"ine kuru bir tebrikname göndermiştir. Uğruna canların, değerli eşyaların ve onca çabanın verildiği bu dostluğa gösterilmesini bekledikleri ya da gösterilmesine alışkın oldukları ilgiyi padişahın göremeyenler, şimdiye kadar bunlarla siyasi ilişki kurulmamasını hayretle karşılamış ve bu ilişkinin bir an evvel kurulmasını istediklerini belirtmiştir. II. Abdülhamid'in buna cevabı ise "Ben, ecdadımın yabancılara verdiği kapitülasyonlar altında ezim ezim eziliyor, inim inim inliyorum. Yeni bir hükümete, yeni bir kapitülasyon verip de, yeni bir üzüntüye daha giremem." olmuştur.¹⁹⁹

Mikado'nun emriyle 1906'da semavi dinleri incelemek için "Hakiki Dinleri İnceleme" adlı bir komisyon tarafından bir kongre düzenlenmeye karar verilmiştir. Kongrenin 1 Haziran'da çalışmalarına başlamasıyla İslam dünyasında Japonların İslamiyet'i kesin olarak seçeceği izlenimi doğmuştur. Müslüman camiasında bu ihtimal üzerine çeşitli yorumlarda bulunanlar vardır. Örneğin Abdullah Cevdet, Mikado'nun İslamiyeti kabul edeceğine dair bir söylenti çıkarıldığını; bunun gerçek olmasıyla Mikado'nun önemli bir güç elde edebileceğini ve tüm imtiyazlarıyla "Müminlerin Reisi" sıfatını alacağını söyler ve "Abdülhamid, İslâm uleması nazarında bu sıfatı taşımayı hiçbir surette lâyık değildir." der. Yine Japonların İslamiyet'i kabul edeceği görüşü üzerine Mısır'daki *El-Müeyyed* gazetesinde, hilafetin Mikado'ya verilmesi önerilmiş; Mikado Emirü'l-müminin, Tokya'da Darülhilafe olarak nitelendirilmiştir.²⁰⁰

Japonya'yı bu kongre işine iten neden galibiyetten sonra ele geçirdiği Kore, Mançurya, Kuzeydoğu Çin bölgesi ve tabi ki Çin pazarı üzerinde daha iyi kontrol sağlamak adına bölgedeki

¹⁹⁸ A.g.e., s. 126-134.

¹⁹⁹ Ziya Şakir, a.g.e., s. 135-138.

²⁰⁰ Ulusan, a.g.e., s. 193, 195, 197-200.

Müslümanları kullanma amacıdır. Çin üzerinde İngiltere, Rusya, Fransa ve Amerika'nın emellerinin olması, bu bölgenin gerek anlaşmalarla gerek de ittifaklarla söz konusu devletler arasında parsellenmesi Japonya'nın güvenliğini tehdit etmekteydi. Ayrıca sanayileşmiş bir devlet olarak Japonya'nın da müstemlekeye ihtiyacı vardı ve Çin pazarı onun doğal genişleme alanıydı üstelik bu kavga çok daha öncelere dayanıyordu.²⁰¹ Batı'nın Ortadoğu ve Uzakdoğu'da güttüğü bu sömürgeci siyaset Osmanlı ve Japonya'yı "İttihat-ı Şark" ve "Pan-İslamizm" de birleştirmiştir. Bundan dolayı Osmanlı ile iyi ilişkiler kurmak isteyen Japonya için kongre iyi bir fırsattır.²⁰² Mikado aracılığıyla Japon âlimlerinin dinî kitapları istemesi ve kongre konusunun gündeme gelmesi üzerine bir anda 40-50 milyon nüfus kazanacak olan hilafet makamının güçleneceği gibi "hülyalara" kapılan II. Abdülhamid, kendi kütüphanesinden seçtiği değerli kitaplar ve kıymetli taşlarla işlenmiş bir *Kur'an-ı Kerim*'i Japonya'ya göndermiştir. Ziya Şakir'e göre karşılıklı gelişen bu olumlu havayı kendileri için bir tehdit olarak gören misyonerler, hemen harekete geçmiş ve satın aldıkları bazı saray adamları vasıtasıyla kongrenin aslında ustaca kurulmuş bir tuzak olduğu; Müslüman olduktan sonra Mikado'nun halifeliğini ilan edeceği ve padişahı düşüreceği fikrini II. Abdülhamid'e aşılamıştır. Bu hareket "hedefine isabet eden mermiler gibi" II. Abdülhamid'i etkilemiş ve padişah görüşmelere son vererek gazetelere konu ile ilgili sansür getirmiştir.²⁰³

Avrupalıların kongreye karşı tepkisi kongrenin Japonya'da bazı çevrelerce eleştirilmesine neden olmuştur. Şayan'ın bildirdiği üzere, Avrupalıların Türk-Japon yakınlaşmasını Pan-İslamist bir hareket olarak değerlendirmesi ve Japonya'yı "Yeni Sarı Tehlike" olarak nitelendirmesi üzerine basında bunu yalanlayan haberler çıkmıştır. 17 Haziran 1906'da basında çıkan bir yazıda bunların Avrupa'da yayılan yersiz suçlamalar ve politik entrikalar olduğu söylenmiş ve "Yeni Sarı Tehlike" olarak nitelendirilen durumun Japon halkını yanlış anlamadan kaynaklandığını ve bunun yersiz bir telaş olduğunu belirtmiştir. Japonya'nın din özgürlüğü sağlayarak Avrupa'daki din çatışmalarının Japonya'da olmadığı ifade edilen yazıda Türkiye ve İran gibi zayıflamakta olan ülkelerle aynı dini kabul edecekleri söylemi "insafsız bir suçlama" olarak nitelendirilir.²⁰⁴ Buna rağmen Rus-Japon savaşından sonraki ikili ilişkiler İslamiyet teması üzerinden yürütülmüş, bunda da ön plâna çıkan Abdürreşid İbrahim olmuştur.

II. Abdülhamid'in hal edilmesinin ardından Japonlar Meclis-i Mebusan'ın açılışını bir telgrafla kutlamıştır. II. Meşrutiyet'in ilan edildiği günlerde Japon karısıyla birlikte İstanbul'a gelen Ahmet Fazlı Efendi Meşrutiyet'in Japonya'da nasıl karşılandığı hakkında *Sabah* gazetesine bilgi vermiştir. Japonya'nın II. Meşrutiyet'i olumlu karşıladığını, Japon anayasası ve meclisinin daha eski olduğunu

²⁰¹ Abdülkadir Buluş, "Japon Kapitalizminin Kökenleri ve Osmanlı Devleti ile Bir Karşılaştırma", *Divân İlmi Araştırmalar*, S. 13 (2002/2), s. 145-147.

²⁰² Ulsan, a.g.e., s.193.

²⁰³ Ziya Şakir, a.g.e., s. 129-133. Ziya Şakir söz konusu kongreye Rus-Japon savaşından önce yer vermiştir.

²⁰⁴ Ulsan, a.g.e., s. 201-202.

ve siyasi partilerin bulunduğunu, Osmanlı’da ise partilerin bulunmadığını belirtmiştir. Ayrıca Japonların Kanun-ı Esasi’yi II. Abdülhamid’in ilan ettiğini zannettiklerini, kendi yazdığı bir makalede Kanun-ı Esasi’yi Osmanlı milletinin ve ordusunun gerçekleştirdiğini, padişahın bunu istemediğini yazması üzerine Japonların padişaha olan “hüsni-zannı”larının değiştiğini söylemiştir.

1910-1913 yılları arası ilişkilerin daha çok kişisel irtibatlar, seyahatler, ticaret konusunda yapılan görüşmeler çerçevesinde devam etmiştir. İki ülke arasında karşılıklı olarak elçiliklerin açılması Cumhuriyet döneminde olmuştur. Profesör Kemoyama, 1923’te Türkiye’ye gelmiş ve iki ülke arasında elçiliklerin kurulacağını böylece Cumhuriyet’in ilanı ve Lozan Antlaşması’nın ardından ilişkilerinin artacağını şimdiden Türkiye’de iki Japon öğrenci olduğunu ve öğrenci ve tüccar sayısının artacağını belirtmiştir. Tokyo’daki ilk Türk elçisi 1925’te gönderilen bir ortaelçidir. Bu 1929’da büyükelçiliğe çevrilmiştir. Daha önce İstanbul’da olan Japon büyükelçiliği 1937’de Ankara’ya taşınmıştır.²⁰⁵

²⁰⁵ A.g.e., s. 166-179.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

4. OSMANLI KAYNAKLARINDA JAPON SOSYAL HAYATI

Belirtildiği üzere 19. yüzyılın son çeyreğinden itibaren Osmanlıların Japonya'ya ilgisi artarak devam etmiştir. Başlangıçta Batı'yla sorunlar yaşayan Osmanlı'nın kendisine yeni müttefikler arayışının ürünü olarak ortaya çıkan yönelimler zamanla kültürel boyut kazanmıştır. Özellikle Japonya'nın Batılı bir güç olarak görülen Rusya'yı yenmesi Osmanlı'nın, Japonya üzerindeki dikkatinin daha da artmasına neden olmuştur. Yakın tarihte bir Doğu ülkesinin ilk defa Batılı bir ülkeyi yenmesi Doğu'nun ümitsizliğine bir çare olarak düşünülmüştür. Ancak asıl soru Japonlar bu başarıyı nasıl elde etti noktasına doğru kaymıştır. Söz konusu dikkat, bu bağlamda Osmanlı aydın ve siyasetçilerinin Japonya'nın sosyal yapısına, kültürüne, diline, edebiyatına, dinine, teknolojik gelişimine ve askeri durumuna yönelik giderek artan bir merakla dönüşmüştür. Başlangıçta Batılıların verdiği bilgilerle yetinen Osmanlı-Türk aydınları, ilerleyen süreçte Japonya'yı yerinde gözlemleme imkânı bulmuştur. Böylece Japonya hakkında bir kısmı Batılı kaynaklardan derlenen bir kısmı da Türk seyyahların gözlemlerinden oluşan metinler bir literatürün ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştır. Çalışmanın bu kısmında bu eserlerin bazıları üzerinden Japonya'nın sosyal yapısı incelenecektir.

4.1. Fizyolojik Özellikler

Satı Bey, Japonların genellikle boylarının kısa, bedenlerinin güçlü, endamlarının mütenasip, gözlerinin çekik, saçlarının siyah ve düz, sakal ve bıyıklarının az ve seyrek olduğunu vücutlarında kıl bulunmadığını; derilerinin renginin sarı olduğunu söyler. Aktardığına göre bu sarılık, “beyaza çalan soluk sarıdan kuru yaprağı andıran esmer sarıya kadar farklı tonlara sahiptir ve bunun da nedeni Moğollarla karışmalarıdır.”²⁰⁶ Abdürreşid İbrahim'de benzer şeyler söyler. Onun bildirdiğine göre Japonlar diğer milletlere nazaran ufak yapılı, kısa boyludur ve yüzleri genç gösterir. Bıyık nadir olup Hokkaido ve Sahalin dışındakilerde sakal da olmaz. Boyca ufak olmalarına rağmen oldukça güçlüdürler. Bir Japon 150 kg. eşyayı kaldırabilir, 250 kg. eşyayı çok uzaklara taşıyabilir. Abdürreşid bu durumu Japonların “melekelerine” bağlar. Onlar terbiye ile fikirlerini aydınlatıp talim ile bedenlerini güçlendirirler.²⁰⁷ Pierre Loti'nin, olayları Batılı birinin gözünden görme imkânı veren ve

²⁰⁶ Satı-Faik Sabri, **Büyük Milletlerden Japonlar, Almanlar**, Kader Matbaası, İstanbul, 1913/1914 (1329), s. 5.

²⁰⁷ Abdürreşid İbrâhîm, **Âlem-i İslâm ve Japonya'da İslamiyet'in Yayılması**, haz. Ertuğrul Özalp, c. 1, İşaret Yayınları, İstanbul, 2012, s. 328.

M. Saffet tarafından Osmanlı Türkçesine çevrilen eserinde geçtiği üzere, Japon kadınları birbirine benzer, sarı ve çocuk yüzlü, küçük gözlü, zarif ve meraklıdır.²⁰⁸

4.2. Kadın

Kore, Çin ve Japonya kadınları hakkında karşılaştırmalı bilgiler veren Muharrir Kadri, Kore'den farklı olarak Japonya'da kadınların “bir mevki’-i mümtazı” olduğunu bildirir. “Kadın burada bir nişane-i muhabbetir. Muhabbet ise aileler için bir rabıta-i kuvviyye olup ailelerin ictimai ise heyet-i umumiyyeyi teşkil eder.” diyen Kadri, görüldüğü gibi toplumun temeline aileyi, ailenin temeline muhabbeti koyar. O muhabbet kadındır. Japon inancı kadınları yaratıcı gücün korumasında görmüş bundan dolayı kadınların nesli perilere kadar çıkmıştır. Japonlar kadını, inanç yönünden saygı göstermeye layık bir varlık olarak görür. Buna rağmen insan olarak önemleri ikinci planda kalır. Erkekler bunlara üstün tutulmakla birlikte kadınlar kocalarının saadet sebebi olarak görülür ve onlara hep saygı duyulur.²⁰⁹

Kadri'nin bildirdiğine göre, Japon tarihinde birtakım büyük kadın yer almakta ve bunlara en büyük kişilere duyulan saygı gösterilmektedir. Yazar, buradan Japonya'da “terbiye-i nisvan”a son derece önem verildiğini söyler. Japon toplumu, kadını hayat bahşeden güneş ışığına benzetir ve onu erkeğin en değerli “cevheri addeder.” Kendi ailesi ve evi içinde ne kadar faziletli ve güzel ahlaklı olmalı ise dışarıda da o derece “şaşaaabar ve cazibe perver” olmalıdır. Ancak onun kader ve kıymetini yükselten bu şaşaa-yı lefafetinin bir kat daha parlatılması konusunda izin verilmez. Japon kadını, din, felsefe, güzel sanatlar, ev idaresi gibi alanların hepsinde bilgili olmak zorundadır. Son yıllarda Batılılaşma'ya meyiletmenin bir sonucu olarak başta Fransızca ve İngilizce olmak üzere yabancı dil, dünya tarihi, coğrafya, bıçki dikiş ve yemek pişirmek öğrenmeleri gereken konular arasına eklenmiştir. Kısaca mükemmel bir Avrupalı kızın terbiye ve tahsiline Japon kadınları da ulaşmaya başlamıştır.²¹⁰

Kadınların sosyal hayat içinde ve evindeki görevlerinin çokluğu ve bunların önemli oluşu annelerin kızlarının terbiyesiyle bizzat ilgilenmesine vakit ve fırsat bırakmaz. Bunun için çocuğa bir sütanne tutulur. Çocuk terbiyesinde en önemli görev bunlara yüklenir. Anneler de kızların terbiyesine ara vermeden nezaret eder. Bir sütanne/sütnine emzirdiği kızı evlenmeden önce nadiren terk eder. Bazen bu kızı bir evlat ve hanım olarak kabul eder ve ömrünün sonuna kadar sütanne kızın en sadık yoldaşı olur ve evde hiçbir zaman hizmetçi muamelesi görmez. Ona ailenin samimi ve vefakâr bir dostu olarak bakılır. Çocuklar da sütannelerine çok düşkün olup anne babasına saygı ve sevgide kusur

²⁰⁸ Pierre Loti, **Japonya Seyahatnamesi**, çev. M. Saffet, İstanbul, 1893/1894 (1309), s. 27.

²⁰⁹ Kadri, **Kore Çin ve Japonya'da Kadınlar**, Dersaadet, 1896/1897 (1312), s. 15-16.

²¹⁰ A.g.e., s. 16-17.

etmez. Bir sütannenin en önemli görevi eēitiminden sorumlu olduēu  ocuēa anne ve babasına saygı göstermeyi  ēretmektir.²¹¹

Buda ve Konf cy s' n kurallarına baēlı olmakla birlikte Japonya'da bir genç kızın günlük hayatı ne e içinde, Japonya'nın tatlı ve yumuşak ahlakının izin verdiēi safiyane sefalar arasında serbestlikle geçer. Bununla birlikte onların serbestliēi Amerika kızları  l s nde deēildir ancak Avrupalıları andırırlar. Bir genç kız, kız arkadaşlarını ziyaret edebilir ve onların ziyaretini kabul edebilir. Yanında daima dadısı ya da güvenilir ya lı bir kadın olmak suretiyle tapınaēa, tiyatroya hatta  ayhaneye (bizim kahvehaneler muadil) gider. Yine dadısı ya da annesinin gözetiminde ailesinden olan erkeklerle sohbet edebilir. Ancak bunların evine gidemediēi gibi sokakta birlikte gezemez. Müzikle ilgilenirler, Avrupalı kızların piyanosuna gibi Japon kızlarının da "kutu" adlı gitara benzeyen bir müzik aleti vardır. Ancak onlar müzikten çok  iirle uēra ır. Japon kadınları giyim ve bakımlarına dikkat eder ve  zen gösterir. Bunların bakımlarında kullandıēı  r nler Avrupa'daki ürünleri gölgede bırakacak cinstendir. Bununla birlikte evli kadınlar dişlerini siyaha boyar.²¹²

"Muhabbet bahsinde ise merasim külfeti ortadan kalkar. Kadının arzusu hüküm sürer." diyen Kadri'nin bildirdiēine göre Konf cy s' n g sterdiēinin aksine Japon kızlarına e  seçimi sırasında fikirleri sorulur. Bununla birlikte bir kadın anne ve babasından izinsiz evlenemez. Nikâh merasimi anne babanın rızası ile gerçekleştirilir. Evlenecek kızın ya ının 15-20 arasında olması şarttır. 15 ya ının altındakilerin evlenmesi yasak olup 20 ya ından büyük kızlar için eēer çiftler denkse anne baba rızası aranmaz.²¹³ Genç kız ni anlısı olacak erkek ile tiyatroda, ahabplarından birinin salonunda ya da bir  ayhanede tesad fm   gibi birbirleriyle g r  t r l rl r. Evlilik için bir kadında terbiye, hüsn   letafet, iffet, bilgi birikimi, ahlak ve beden g zelliēi aranır. Bunlar dışında mal ve maddiyat aramak Japonlarda yoktur. Genellikle kadının geçimini saēlamak kocanın görevidir. E lerin her ikisi de fakir ise geçimin saēlanabilmesi için her ikisi de çalışır. Zengin bir kız fakir bir erkekle, zengin bir erkek fakir bir kızla evlenmek isteyebilir.²¹⁴ Abdürreşid bu anlatılanlara örnek olabilecek bir olaydan bahseder. O Japonya'da bulunduēu sırada Japonya'nın en büyük milyonerlerinden Yusati'nin iyi vasıflara sahip olan oēlu Hediye,  tankati Tayski adlı fakir bir adamın kızını istemiştir. Tikva adlı 17 yaşındaki bu kız ve akrabalarının rızası olmasına raēmen babası kızını vermez. Olay *Hoti  imbon* gazetesinde çıkmıştır. Abdürreşid'in de ziyaret ettiēi bu fakir adama yaptığının nedeni sorulduēunda  u cevabı vermiştir: "Ben evladımı paraya satmam, kendi kapımıza münasip adam olmalıdır." Abdürreşid bu  rneēi kız istese de baba rızası olmadan evliliēin ger ekle meyeceēini göstermek için vermiştir.²¹⁵

²¹¹ A.g.e., s. 18.

²¹² A.g.e., s. 19-22.

²¹³ Abdürreşid  br h m, a.g.e., s. 414.

²¹⁴ Kadri, a.g.e., s. 24-25.

²¹⁵ Abdürreşid  br h m, a.g.e., s. 13.

Eğer bir genç kız aşkıdan intihar aşamasına gelirse anne babası sevdiğine durumu bildirir ve böyle bir durumda gencin kızı reddettiği nadirdir. Kızı görmese bile evlenir. Çünkü tersi bir durumda merhametsiz ve kalpsiz olduğuna hükmedilir. Hele bir de kız intihar ederse kendisiyle evlenecek bir kızı kolay kolay bulamaz. Nikâh töreninde sake içme âdeti vardır. Bu içki fedakârlığın, muhabbetin, sadakatin, şefkatin ve hayatın esasını oluşturan diğer tüm hislerin nişanesidir. Bu tören damadın evinde gerçekleştirilir. Gelin ertesi gün dişlerini siyaha boyar ve birkaç gün sonra damat ile birlikte düğün ziyaretine çıkar. Tarafların anne babalarından başlanarak akrabalar ziyaret edilir ve çifte büyüklere tarafından hediyeler verilir. Japon kadınlarının yaşamları Avrupa'dakinden çok da farklı olmamakla beraber bir ev sahibesi olarak görevleri çok daha fazla olup doğal bir neşe ile yerine getirilir. Hizmetçileri idare etme, yazları ziyaretleri kabul eden yerlerde gezme; kışın tiyatro gibi edebi toplantılarda bulunma bakımından Japon kadınının Avrupalı hemcinslerinden farkı yoktur.²¹⁶

Abdürreşid Japon kadınları için “oldukça açıktır” der ancak Frenklerde olduğu gibi kadın ve erkeğin laubali olmadığını da ekler. O, kadınlar nazarında erkeğin konumuna dikkat çeker. Ona göre kadınların gözünde erkeğin bir yeri vardır ve erkeklere hizmet etmeğe mecburdur. Ev içindeki hareket ve davranışlarında bile bir derece serbesttir. Kocasından izinsiz baba evine bile gidemez. Yine kocasının izni olmaksızın kendi evinde olsa dahi misafirlerle birlikte bulunamaz. Kocasının izni olsa bile rahat ve teklifsiz olamaz “adabı dairesinde” harekete mecburdur. Kocadan izin almaklar bununla da sınırlı kalmaz. Kadın kendi mülkünü kocasının izni olmaksızın kullanamaz. Koca, karısının her adımından haberdardır. Bir erkek ikinci bir eş alabilir, birincinin nafakasını sağlamak koşuluyla onu boşayabilir. Japon kadınları Avrupalı kadınlar gibi serbest olmamakla birlikte, “bizimkiler gibi” de kapalı değildir. Aile üyeleri son derece namuslu ve ismet sahibidir. Aileye mensup olmayan kadınların içinde edepsizler de çoktur ancak bunların edepsizlikleri bile bir kanun dâhilindedir.²¹⁷

Kaç-göç yoktur, hemen hemen her konuda erkeklerin iznine tabi olup onlar kadar serbest olamasalar da sosyal yaşamın içinde aktif bir biçimde yer alırlar. Evde her işi görmekle birlikte tarlada erkeklerle birlikte çalışırlar. Lokantada hizmetçiler hep kızlardır. Kör erkekler gibi kör kadınlar da masaj yaparak geçimini sağlayabilmektedir. Erkekler gibi “Cinden hâpı” kullanırlar. Japon kadınları, Abdürreşid'in eserinde postayı rahatça kullanırken, müze gezdirirken, ok atarken görülür. Bununla birlikte Abdürreşid kadınların katılmadığı ortamlardan da bahseder. Bir ilkbahar eğlencesinde, bahçelerde yoğun bir kalabalığın olduğunu ve burada hiç kadın bulunmadığını söyler.²¹⁸ Samizâde Süreyya Bey, fakir kadınların dışarıda alış-veriş yaptığını, zenginlerin evlerine sipariş verdiğini söyler. Onlar çarşı ve mağazalarda nadiren görünürken daha aşağı tabakalardan olan kadınlar kendi işini kendi görür ve mağazalara giderler. Tokyo'daki Ginza gibi ticaret merkezi olan

²¹⁶ Kadri, a.g.e., s. 26-27.

²¹⁷ Abdürreşid İbrâhîm, a.g.e., s. 413-414.

²¹⁸ A.g.e., s. 290, 295, 296, 312, 395-396, 413, 472.

caddeler hep genç, yaşlı, güzel, çirkin kadınlarla ve bunların yanında getirdiği “acîbü’ş-şekl” çocuklarla doludur. Kadınlar vakitlerinin çoğunu mağazalarda geçirir. Mağazalarda müşteriye giysisine göre muamele yapılır. Samizâde Süreyya Bey, gece pazarlarından sirk diye tabir olunabilecek çadırlar içinde dans eden kızlara rastlamıştır. Kadın-erkek, çocuklar, büyükanne, kadının kız kardeşi, erkek kardeşi ve daha pek çoğu toplanıp tiyatroya gider. Süreyya Bey, bu kadar çok çocuk olmasına karşın bunların hiç gürültü etmediğini söyler. Kadınlar, erkeklerin oyuncu ve seyirci olduğu yerde sahne alamamıştır. Onlar yalnızca kadın seyircilerin olduğu ortamda tiyatro yapabilmektedir.²¹⁹

Erkeklerden bu derece sakınmalarına karşın her seyyahın ve yazarın dikkatini çeken konu bu insanlarda “setr-i avret” anlayışının olmamasıdır. Abdürreşid, köylerde işlerin ağırlığı ve yoğunluğundan hamamın çok tercih edildiğini burada kadın ve erkeğin aralarında bir perde olmak suretiyle birlikte yıkandıklarını söyler. Japonlarda “avret” ve “setr-i avret” düşüncesinin olmadığını belirtir.²²⁰ Bu yalnızca kendi aralarında değil yabancı biri için de geçerlidir. Mehmed Tevfik’in *Aksa-yı Şark*’ında bildirdiğine göre bir yolcu hana geldiğinde hizmetçi kadınlar son derece teklifsiz muamelede bulunur. Akla gelmez sorular sorar ve yine teklifsiz olarak yolcuların odalarına girer.²²¹ Pierre’in anlattıkları adeta bu bilgiye bir örnektir. Japonya’ya vardığında İngiliz tarzında döşenen bir otele gelen Pierre, otel sahibince çok iyi karşılandığını, yıkanmak için su istediğini ancak burada örtünme âdeti olmadığından kapısının açık bırakıldığını hatta otelin sahibi ve hizmetçi kadınların kendisini görmeye ve ona yardım etmeye geldiğini anlatır. O sırada dışarıdaki iki komşu kadının da bahçe penceresinden kendisini seyretmeye geldiğini de buna ekler. Alış-veriş için girdiği bir dükkânda bulunduğu sırada genç kızların sokakta kendisiyle konuşmak için beklediklerini anlatır. Başlarda utangaç bir tavır gösteren kızlar yaşından tutun da İngiliz mi Fransız mı olduğuna, satın aldığı sandıkla ne götürdüğüne, yalnız başına ne yapacağına kadar sorular sormaktan çekinmez.²²²

Söz konusu kadın olduğunda kaynaklarda açılan birkaç alt başlık vardır. Bunlar samuray kadınları ve geyşalar ya da bir diğer ifadeyle rakkaselerdir. Samizâde Süreyya Bey, “samuray ve kadınları”nı özel olarak ele alır. Samuraylar efendileri uğrunda sadakat ile hayat, aile, çocuk, eş ne varsa gözden çıkarır, eşleri de bu durumu gurur ve iftiharla karşılar. Samuray kadınlarını Spartalı kadınlara benzeten yazar, onların çocuklarının korkak davrandığını görmektense öldüklerini görmeyi tercih ettiğini belirtir. Samuray kadınları da tıpkı erkekleri gibi mensubu olduğu sınıfın sorumluluğundan, şan ve şerefinden ve tüm acıklı sonuçlarından “hissedâr edilir.” Bunlar küçük yaştan beri kılıç talimi yapar, askeri eğitimden geçer, savaş ilminin ve savunma yöntemlerinin

²¹⁹ Sâmizâde Süreyyâ, **Day Nippon-Büyük Japonya**, haz. Ali Ergun Çınar, Kitabevi, İstanbul, 2001, s. 70-71, 73, 82-83.

²²⁰ Abdürreşid İbrâhîm, a.g.e., s. 338.

²²¹ Mehmed Tevfik, **Aksâ-yı Şark Hükümetleri ve Japonya Kore Mançurya Ahvali Techîzât-ı Askeriyeye Terk Olunmuştur**, Matbaa-i Kütüphane-i Cihan, İstanbul, 1896/1897 (1322), s. 126.

²²² Pierre Loti, a.g.e., s. 14-15, 89.

sırlarını öğrenir. Yeri geldiğinde bir samuray kadını en az eşi kadar hatta belki daha fazla yiğitlik ve kahramanlık gösterir. Kendisine, kocasına ve kocasının efendisine gelebilecek her türlü tehlike ve hassasiyeti ihlâl eden bir durumda ölümü yaşamaya tercih eder ve bunun için her türlü amaca başvurur. Süreyya Bey, gezisi sırasında Japonya’da uzun bir müddet araştırmacı olarak bulunan Amerikalı bir kadın yazardan dinlediği bir olayı bize aktarır. Şogunluk döneminde yaşanan bir savaşta sekiz yaşında olan bir kız çocuğu, bu savaşta erkeklere cephane taşıyan çok sayıda kadın ve çocuğun öldüğünü, kendisinin de korkmadığını, esir düşme ihtimaline karşı, yanında taşıdığı küçük bir bıçakla intihar etmeye niyetlendiğini anlatmıştır.²²³

Bir diğer özel başlık geyşalardır. Abdürreşid bunların kadın şairler ve dansçılar olduğunu söyler. Özel çayhanelerde olduğu gibi evlerde ve aile içinde yer alabilen bu kadınlar arasında son derece edibe ve meşhur olanları da vardır. Abdürreşid eskiden bunların hep aile içinde ve asiller arasında yer aldığını, Avrupalıların gelişi ile bunlarda ahlak bozulması yaşandığını ve yaygınlaştığını bu yüzden geyşaların asillerin gözünden düştüğünü söyler. Yazar, bu kadınlarda dans namına bir şey olmadığını, bunların dans diye yaptıklarının çeşitli hareketlerle bir aşk macerasını anlatmakta olduğunu belirtir. Japonların bu hareketleri anladığını ve keyif aldığını, kendisinin de bu gösteriden bir saat kadar izlediğini ancak yanındakiler açıklayana kadar hiçbir şey anlamadığını ve eğlence namına bir şey göremediğini söyler.²²⁴

Samizâde Süreyya Bey, Abdürreşid’in tersi bir görüntü çizer. Onun anlattığına göre Japonya’da geyşasız eğlence olmaz. Bu rakkaseler küçük yaşta bir anlaşma ile ailelerinden alınarak kadın hocalar tarafından geyşaya adlı rakshânelerde yetiştirilir. Bunlar gece ya da gündüz çayhanelerde, özel eğlencelere çağrılır. Geyşalar yalnızca dans etmeyi öğrenmez. Bunlara şarkı söylemek, müzik aleti çalmak da öğretilenler arasındadır. Özellikle “şamisen” adlı müzik aleti geyşalar arasında oldukça ünlü olup tercih edilir. Kısaca bu eğitimler ile geyşalar misafirlerinin hoşuna gidecek, hislerini tahrik edecek ne varsa öğrenir. Sahipleri geyşanın eğitimleri bitince ona harcadıkları emeği göz önüne alarak bir değer biçer. İyi eğitilmiş bir geyşanın ücreti oldukça yüksektir. Onlar genellikle çayhanelerde dans eder. Japon dansları tek kelime ile şûhânedir. Dans hareketleri, giysi, tüller ve bunların uyumu Süreyya Bey tarafından sanatkârane olarak nitelendirilir. Bunlar mevsimleri anlatan oyunlar oynar, buna uygun kıyafet giyer. Dansları çok çeşitli, güzel ve mahiranedir. Dans biter bitmez geyşalar sahneden inip masaların etrafında toplanan müşterilerle gülücükler ve şuhluklar saçarak ilgilenir. Bunlar Japonya’ya has bir güzelliğe sahip olup küçük yaştan beri hırslı ve menfaatçi hocaların terbiyesinden geçmiştir. Bu terbiye toplumsal ve ahlaki bir terbiye değildir. Bunlarda iffet ve namus gibi faziletler aramak çok abestir. Geyşalar zengin bir Japon’un ya da bir Avrupalının anlaşmalı eşi olmak için can atar. Bu anlaşma belli bir süreyi kapsar, süre dolunca geyşalar eski

²²³ Sâmizâde Süreyyâ, a.g.e., s. 107-108.

²²⁴ Abdurreşid İbrâhîm, a.g.e., s. 576.

hayatına geri döner. Geyşaların kötü olmadığını belirten Samizâde Süreyya Bey, bunların adımlarını hata olduğunu bilmeden attığını çünkü iffet ve namus kavramlarının epeyce ihmale uğradığını söyler.²²⁵

Pierre Loti de bu konu hakkında bilgi vermektedir. O “kadınları teşhire mahsus gayet eğlenceli bir mahalle”nin olduğunu söyler. Buradaki fuhuş utanma nedeni değildir. Her şey tam bir serbestlik, çocukça ve tuhaf bir saflıkla gerçekleşir. Geyşalar yanaklarına bol miktarda pirinç pudrası sürüp yüzlerini çamaşır gibi beyazlatır, sürme ile gözlerini büyütür, dudaklarını kalp biçiminde kırmızıya boyar. Bu kızlarda en dikkat çekici şey hal-i sükûnetleridir. Kendilerine ilgi gösteren müşterilerle ilgilenmeyip tahrik edici herhangi bir harekette bulunmaz, heykeller gibi hiçbir şeye önem vermeyen bir tavır sergilerler. Öyle ki o mahalleden geçen ehl-i ırz aileler içinde bu kızlarla akraba ya da tanıdık biri olursa, onlarla konuşup gülmeye başlar. Güzel giyinen bu genç kadınlar akşamları küçük kafeslerin ardında kendilerini göstermek için sıralanırlar. Bu sırada söz konusu mahalle, genç kızların gezmeyi tercih ettiği bir yer olduğundan bunların kafes arkasında bir akraba kızı ya da bir tanıdığa denk gelme ihtimalleri vardır. Burası yalnız genç kızların geldiği bir yer değil ailelerin toplanma merkezidir. Bundan dolayı büyükbabaları torunları ile birlikte buraya gelir. Yine Loti, kadın çalgıcılara ve köçeklere mahsus, sazende mektepleri dediği yerlerde daha on yaşına yeni varmış kızların buralarda sefahate ve eğlenceye alıştırıldığını söyler.²²⁶

İsmet Giritli Türk ve Japon modernleşmesini karşılaştırdığı makalesinde her ne kadar yakın dönem için konuşsa da ekonomi ile ilgili bazı önemli noktalara değinir. Buna göre Japon kalkınmasındaki en temel etken Japonların tutumlu olmalarıdır. Bu tutumluluk evden başlar. Her emekçi aile gelirinin beşte birinden fazlasını tasarrufa yatırır. Giritli, ev ekonomisindeki bu tasarruf ve tutumun temeli olarak Japon kadını gösterir. O, Japon kadınının ta samuraylar çağından beri tasarruf ve tutuma saygılı olduğunu, bu nedenle efsaneleştiğini ve bunun ilkokullarda ders olarak okutulduğunu söyler.²²⁷

Evde her işi gören kadındır. O, ne gerekiyorsa gider dışarıdan alır. Evin temizliğinden ve düzeninden sorumludur, çamaşır yıkar, tahtaları siler. Hatta yalnızca evi değil sokağı da silip yıkar. Kadın erkek özellikle köylerde hiç boş durmaz mutlaka kendilerini oyalayacak bir iş bulurlar. Bu kadınlarda çoğunlukla temizlik olmakla birlikte onlar da erkeklerle birlikte tarlada çalışır. İşler özellikle Mayıs ayında yoğundur. Bu dönemde toprağın her zerresi elden geçer, hayvan olmadığından her işi insan yapar. Tüm dağlar merdiven biçimine getirilerek tarla elde edilir ve tohumlar “tane tane parmak ucuyla” toprağa ekilir. Bununla da kalmaz, her yıl ekin zamanı tarlalara

²²⁵ A.g.e., s. 80-81.

²²⁶ Loti, a.g.e., s. 58-59, 78-80.

²²⁷ İsmet Giritli, “Japonya’nın Modernleşmesi ve Atatürkçü Modernleşme”, **Atatürk Araştırma Merkezi**, c. 2, (5), 1986, s. 375.

en az beş kat toprak ve gübre dökülür. Hayvan olmadığından her iş gibi de bunu da insanlar yapar. İş ağır ve zahmetli olduğundan kadın erkek tarlada birlikte çalışır. Kadını ev ve tarla dışında çalışırken de görürüz. Daha önceden de belirttiğimiz gibi masörlük, lokantalarda hizmetçilik, çaycılık yaparlar. Onları kurumlarda ya da fabrikalarda işçi olarak da görürüz. Abdürreşid, Tokyo darphanesinde 2.400'den fazla işçi bulunduğunu, bunların yalnızca ¼'nin erkek, kalanının ise hep kadın olduğunu söyler.²²⁸

Yusuf Osman da işçi kadınlar hakkında bilgi vermektedir. Çalışanların çoğunun kadın ve kız çocukları olduğunu, bunların da erkeklerden çok daha düşük ücretlerle ve çok uzun süre çalıştırıldığını söyler. Japonya'nın 35 yıl içinde sanayide kaydettiği gelişmeye dikkat çekerek bunun temelinde, fabrikalarda istihdam edilen 14 yaşından küçük kızların günde 14 saat "günde elli para" gibi düşük ücretlerle çalıştırılmalarından sağlanan sermaye birikiminin olduğunu belirtir. Ziraat işlerinde çalıştırılan erkeklerin yılda 83, kadınların 50 frank ücret aldığını; evlerde istihdam edilen hizmetçi kadınların aylık dört buçuk frank aldığını söyler.²²⁹ Genç kadınlar, küçük kız çocukları gibi yaşlı kadınları da çalışma hayatının bir parçası olarak görebiliriz. Zira onlara "iş zamanı tarlalarda, çalışma zamanları asıl gündüzleri köylerde" rastlamaktayız.²³⁰ Bir kadının en rahat dönemi yaşlılığıdır. Eğer bir kadın erkek annesiye ve gelin aldıysa "büyük hanım" olarak köşeye çekilir ve ihtiyaç duyulduğunda yardıma hazır bir biçimde, evin idaresini gelinine devreder²³¹ ve torunlarının bakımıyla ilgilenir.²³²

4.3. Çocuk ve Çocuk Bakımı

Japon ailesinde önemli olan kültün devamlılığını sağlamaktır. Kültü devam ettirecek olan çocuklardır. Bundan dolayı bir Japon kadının en temel görevi çocuk doğurmaktır. O, toplum içinde anne olunca hele bir de erkek çocuk doğurunca bir nebze olsun yer edinebilmiş ve nispeten rahatlık kazanabilmiştir. Bundan dolayı da Japon ailesi kalabalıktır. Mehmed Zeki bu konuda başka hiçbir memleketin Japonya gibi olamayacağını söyler. Ona göre 20/30bin nüfuslu bir şehre ilk kez gelen bir yabancınn dikkatini çeken şey "her tarafta gördüğü mini mini Japonların küsüratıdır."²³³ Abdürreşid İbrahim de gittiği bir tiyatrodaki karşılaştığı manzarayı "200 adam var ise, mutlaka 600 çocuk var" biçiminde betimler ve bunların asla gürültü etmediğini ve kendisinin de buna çok

²²⁸ Abdürreşid İbrâhîm, a.g.e., s. 291, 328, 338, 412, 413.

²²⁹ Yusuf Osman, **Japonya Ahval-i Hazıra ve Suret-i Tekâmülü**, Zaman Matbaası, Selanik, 1910/1911 (1326), s. 70-71.

²³⁰ Abdürreşid İbrâhîm, a.g.e., s. 599.

²³¹ Kadri, a.g.e., s. 27-28.

²³² Loti, a.g.e., s. 139-141.

²³³ Mehmed Zeki, **Japonya'nın Mazisi, Hali, İstikbali**, Mahmud Bey Matbaası, Dersaadet, 1892/1893 (1308), s. 72.

şaşırdığını ekler.²³⁴ Samizâde Süreyya Bey de aynı durumla karşılaşmıştır. O, Japonların tiyatroya ailecek toplanıp gittiklerini belirtir. “Kıyamet kadar çocuk getirildiği halde bunlar hiç vaveyla koparmaz, ağlamak nedir bilmezler.” der ve bu durumu garip bulur.²³⁵

Abdürreşid, boy küçüklüğü mevzusu üzerinden çocuk konusunu ele almıştır. Bu konunun Japonları oldukça düşündüğünü ve buna önem verildiğini, eşler arasındaki münasebetleri bile belirli bir takvime göre düzenleyip çocukların Eylül ayında doğmasını sağladıklarını bildirir. Bu, kadın ve erkekleri bekleyen ağır tarla işleri için de kolaylık sağlamıştır. Nisan ayına kadar biraz palazlanan bebek annesinin ya da varsa büyük kardeşinin sırtına bağlanır. Abdürreşid sırta bağlama âdeti üzerinde ayrıca durur. Onun aktardığına göre Japon kadınları her sene doğurur. Çocuk sayısı annenin sırtında taşıyamayacağı kadar artınca ufak olanlar daha büyüklerinin sırtına bağlanmıştır. Bazen bir evde 8-10 çocuk olduğundan bahseden yazar, 6-7 yaşındakilerin sırtında daha küçük çocukların olduğunu söyler. Pierre Loti, ufaklıkların daha çok kızların sırtına bir kumaş parçasıyla bağlandığını, böylece çocukların yüzlerinin tek bir kişinin yüzü gibi göründüğünü söyler. Bu durum arkadaşı tarafından “iki başlı çocuklar” olarak tarif edilmiştir.²³⁶ Abdürreşid boy küçüklüğüne bu uzun süreli sırta bağlama âdetinin neden olduğunu söyler. Bu âdetin kadınların göğüslerinin küçük olmasına neden olarak bebeğin beslenmesini olumsuz etkilediğini ve boylarının küçük kalmalarına yol açtığını belirtir.²³⁷

Bebeğin sırta bağlanmasının yanı sıra altının çok kalın bezlenmesi ve sık sık altının değiştirilmemesi, bebeğin yürüyünceye kadar emeklemesine izin verilmemesi, yeni bir bebek doğana kadar emzirilmesi gelişim geriliği nedenleri olarak verilebilir. Ama en az arkaya bağlamak kadar önemli bir diğer şey çocukların uykuda yatış biçimlerinin sınırlandırılmasıdır. Erkekler daha serbest olacak biçimde uyumakla birlikte kız çocukları bacakları birbirine bitişik bir biçimde uyumaya zorlanır. Çocuklar geceleri anneleri ve ya bakıcıları tarafından kontrol edilerek yatışlarında bir sorun varsa düzeltilir. Samuray kızlarında görülen bu uygulamaya göre erkekler sere serpe uyuyabilen “dai karakterli” kişiler olabilirken kızlar “kontrolün ruhu” anlamına gelen, utangaç ve ağırbaşlı olmayı sağlayan “kinoji” karakterine sahip olmaya mecbur tutulur.²³⁸ Yalnız bu da değil, samuray kızları iffetleri tehlikeye girdiğinde intihar eder. İntihar ederken bacaklarını, ölümün verdiği acı hal ile yanlış bir biçim almasın diye kemerle bağlar. Nasıl intihar edeceğini bildiği gibi bunu yapması gerektiğini de bilir çünkü bu çocuk eğitiminin bir parçasıdır.²³⁹ Görüldüğü gibi çocuklar uyurken de ölürken de iradeli olmak üzere yetiştirilirler.

²³⁴ Abdurreşid İbrâhîm, a.g.e., s. 331.

²³⁵ Sâmizâde Süreyyâ, a.g.e., s. 82-83.

²³⁶ Loti, a.g.e., s. 137.

²³⁷ Abdurreşid İbrâhîm, a.g.e., s. 328-329.

²³⁸ Benedict, a.g.e., s. 225-227, 233-234.

²³⁹ Nitobe, a.g.e., s. 93.

Boy küçüklüğünü “meleke” kuvvetiyle takviye eden Japonlar, bu konuda bedenlerini de güçlendirmek için daha okula başladıkları ilk yıldan itibaren beden eğitimi dersine tabi tutulur. Bunlar özellikle askeri talim biçiminde olup 6 yıllık ilkokulun ilk 4 yılı bu talimlerle geçer. Bu 4 yılın ilk yarısı yalnızca vücutlarını düzgün hareket ettirebilmek, kulaklarını komuta alıştırabilmek; diğer yarısı değnekten yapılmış silahlarla talim yapmakla geçer. Abdürreşid, Japonların küçük boylarından ve bunların nedenlerinden bahsetmekle birlikte iri çocukların varlığından da söz eder. Bunlar güreşçilerin çocuklarıdır. Kendisi 6 aylık bir pehlivan çocuğu gördüğünü, bunun meydana çıkarılıp teraziyle tartıldığını ve ağırlığının 10 kan 350 loli, yani 19.5 okka (24. 377 kg.) geldiğini söyler. Yine Abdürreşid’in bildirdiği bir âdete göre küçük çocukların kuşaklarına, adreslerinin yazılı olduğu küçük bir tahta parçası koyulur ve çocukların kaybolmaları halinde bu tahta aracılığıyla ailesine haber verilir.²⁴⁰

Osmanlı kaynaklarının giysi ve mekânın kullanımı hakkında ne söylediğine geçmeden önce konuyla ilgili bazı noktalara değinmek gerekir. Bu Osmanlı kaynaklarının verdiği örnekleri doğru anlama ve değerlendirmede işimize yarayacaktır. Meiji döneminde modernleşmenin yolu olarak “Doğu-Batı Sentezi” benimsenmiştir. Bu iki kültürlülüğün yarattığı gerilimi gidermek ve modernleşmeye bir sistem verebilmek için “Evde Japon, İş Yerinde Batılı” düsturu benimsenmiştir. Bu anlayış toplumun geneline de yayılmış, dış dünyayı tanıyan ve dış dünya ile Japonya arasındaki etkileşimi sağlayacak potansiyeli olan elit kesime Batı tarzı adab-ı muaşeret öğretilirken avam kesime geleneksel Japon adab-ı muaşereti öğretilmiştir. Bunun günlük yaşamdaki yansıması ise kadın-erkek ilişkilerinde karşımıza çıkar. “Evde Japon, İş Yerinde Batılı” anlayışı, yaşam alanı ev ile sınırlandırılan kadına geleneğin muhafazası ve devamlılığı görevini yükler. Erkekler “rasyonel ilişkilerin” yürütüldüğü “kamusal alanda” Batı tarzı giysilerle “Batılı”, “duygusal ilişkilerin” hâkim olduğu “özel alanda” kimonosu ile Japon olacaktır. Kadınlara biçilen rol ise “ev” yani “duygusal ilişkilerin” hâkim olduğu “özel alanda” “çağdaş bir anne” ve “ev kadını” olmak ve geleneği temsil etmektir.

Avam tabakada kadın, “rasyonel” yani “kamusal alanla” ilişkilendirilmemiştir. Onun çağdaşlığı topluma gerektiği ölçüde Batılı ve aynı zamanda kendi geleneklerini bilen bireyler yetiştirmekle sınırlandırılmıştır. Devletin bu sınıf kadınına çağdaşlaşması için verdiği eğitim bile onun “iyi bir anne ve eş” olması içindir. Avam tabaka yalnızca Batılılarla karşılaştığında Batı adab-ı muaşeretini sergilemekle yükümlüyken elit kesim, Batı ile ilişkileri sağladığından Batı adab-ı muaşereti bu kesimde diğerine göre daha bütünlük ve süreklilik arz etmektedir. Bu nedenle avam tabakadan farklı olarak elit kesimdeki kadınlar “kamusal alanlara” da dâhil edilmiştir. Elit kesim dış dünyaya “Modern Japon” izlenimi verecek yani ülkeyi dışa temsil edecek unsudur. Kamusal alanda Batı adab-ı muaşeretiyle “Modernliğini”, özel alanda geleneklere bağlılığıyla da “Japonluğunu”

²⁴⁰ Abdurreşid İbrâhîm, a.g.e., s. 301, 328, 581-582, 647-648.

vurgular. Bu nedenle elit kesimin her iki kültüre de tam ve keskin bir biçimde hâkim olması gerekmiştir.

Modernleşmede görülen bu sınıf ve cinsiyet farkı “mekânın kullanımına” da yansımıştır. İnsanların kendileri olabildikleri ve “duygusal ilişkilerin” yaşandığı, “özel alanlar” ve “rasyonel ilişkilerin” hâkim olduğu “kamusal alanlar” diye genel bir ayrım vardır. “Evde Japon İş Yerinde Batılı” söylemi buna örnektir. Sınıf farkına dayalı mekânsal dönüşümde avam tabakanın yaşadığı evlerde “çok işlevli odalar” ve “yerde oturma” geleneği devam ederken “su, elektrik, radyo, lamba, koltuk ve çalışma masası” gibi Batılı ürün ve usuller evde kullanılmaya başlanmıştır. Elit kesimde ise makineler, Batı tarzında inşa edilmiş ve iç düzenlemede Batı tarzı yemek odaları yerini almıştır. Cinsiyet farkına bağlı olarak mekânın dönüşümünde evde Batı örneğinde oluşturulan bölümler “kamusal alanı” temsil eder ve burada “rasyonellikle” ilişkilendirilen erkekler hâkimdir. İç odalar ailenin rahat bir biçimde hareket edebildiği “özel alanı” temsil eder ve “ura” denen bu odalarda “duygusallıkla” ilişkilendirilen kadınlar etkindir.²⁴¹

Görüldüğü gibi erkek-kadın, rasyonel-duygusal / kamusal-özel ve elit-avam ekseninde üç farklı alan karşımıza çıkmaktadır. Bu kavramların ilki temsil eden, ikincisi temsil edilendir. “Erkek-kadın”da, özellikle aile içinde, atalar kültürüne de uygun olarak aileyi dışa karşı temsil eden erkek, ev ile sınırlı olan kadındır. Bunun üzerine bir sonraki kavramlar eklenir. Erkekler rasyonellik, kadınlar duygusallıkla ilişkilendirilir. Buna bağlı olarak da erkekler kamusal alanda, kadınlar özel alanda etkin kabul edilir. Mekânın kullanımında da bu fark görülür. Özel alan sayılan evde erkeklerin kullandığı bölümlerde Batılı usul ve eşyalar olurken kadınlar geleneksel döşenmiş iç odalarda yer alır. Burada da dışa temsil söz konusudur. Erkeğin etkin olduğu alan misafirlerin ağırlandığı yer iken kadının kullandığı iç odalar özel yaşamın geçtiği yerdir.²⁴² Ailenin dışa temsilinde erkek ve kadına biçilen yer ve rol böyledir. Bunun bir de toplumsal boyutta olanı vardır. Bu da “elit-avam”da karşımıza çıkmaktadır. Elit kesim diğer devletle ilişkilerde bulunan dolayısıyla ülkeyi dışa karşı temsil eden kesimdir. Bundan dolayı buraya mensup kadın ve erkekler Batılılığı ve Japonluğu avama göre çok daha keskin bir biçimde öğrenir.

Dış görünüş de bunun gibidir. Batılı giysi yerli sembollerle uyuşmamakla birlikte Japon devletini dışa karşı temsil edenler için “aynen” kullanımı söz konusudur. Evli kadınların dişlerini siyaha boyama ve kaşlarını tıraş etme âdeti bırakılıp bazı uygulamalar sorunsuzca kabul edilirken özellikle giysi ve saç erkekler arasında tartışma konusu olmuştur. Meiji modernleşmesi ile feodal sınıfların lağvı kapsamında samurayların gururla benimsediği topuz saç biçimi yasaklanmış ve Prusyalı askerlerinkine benzeyen “jangiri” adlı saç modeli kabul edilmiştir. Kadınların saçları ise

²⁴¹ Selçuk Esenbel, **Japon Modernleşmesi ve Osmanlı-Japonya'nın Türk Dünyası ve İslam Politikaları**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2019, s. 245-261.

²⁴² A.g.e., s. 256.

daha hassas bir konu olmuştur. Saçın kadının namusunu temsil ettiğine inanılır. Eski usul saç biçimi, verniklenmiş, adeta bir tahta izlenimini verecek biçimde sertleştirilmiş topuzlardır. Erkek aydınlar, Avrupa tarzının uygun olmadığını savunur, rüzgârda uçuşan gevşek bukleli saçların gençlerin hafifliğini gösterdiğini düşünürler. Bundan dolayı yenilikçi idare bir ara yeni saç modellerini yasaklamak zorunda bile kalmıştır.²⁴³

Bu akla irade konusunu getirir. Japon kadınlarının saçları da tıpkı sahiplerinin uyku ve ölüm anında olduğu gibi iradeli olmalıdır. Bunun için sahibine itaat edecek biçimde adeta “zamklanır.” Kadınların saçları rüzgârda uçuşamaz. Çünkü onlar “Kontrolün ruhu”dur ve hafiflik yakıştırılacak bir duruma düşemezler.

Bununla birlikte Meiji yenilikçileri giysi konusunda yaptıkları reformu daha çok erkeklerin temsil ettiğini düşünmüş, kadın ise gelenekle ilişkilendirilmiştir. İyi bir eş ve anne olmak üzere eğitilen kadın, kimonosuyla geleneği temsil eder ve aktarır. Ancak onun kimonosu da Batılılaşmadan payını alır. 1868 sonrası ilk yıllarda eğitim ve yeni devlet anlayışı üzerinde etkili olan “aşırı Batı hayranlığı” hâkimken fazla ben-merkezci yetişen nesil Konfüçyüsçülük ve samuray ruhu ile dengelenmiştir. Ardından Çin ve Rusya ile yapılan savaşlardan galip çıkılması sonucunda milliyetçilik artmış ve ulusal değerlere ağırlık verilmiştir. Bu dönemde geleneği temsil eden hanedan ve elitlerin kadınları Heian döneminin saray kıyafetlerinden uyarlama “junihitoe” adlı merasim giysisi kullanmaya başlamış, bunun yanı sıra dolabında Avrupa tarzı giysilere de yer vermiştir. Bu kadınlar gerektiğinde giymek üzere dekolte bir gece elbisesi ile prenses tacına sahiptir.²⁴⁴ Osmanlı kaynakları arasında konunun bu yönüne değinenler vardır.

Gerek giysi ve dış görünüşte gerek de mekânın kullanımında olsun ikili bir yol izlendiği açıktır. Bu yöntem Japonlar için yeni değildir. Japonya başka bir medeniyetten maddi-manevi unsur iktibasını ilk kez Meiji döneminde yapmaz. M. S. ilk yüzyıllarda Çin’den pek çok unsur almıştır. Bunu yaparken de seçici ve ikili bir yol izlemiştir. Örneğin Budizm, siyasette faydalı olduğundan saraydakiler tarafından sıradan halka göre daha sıkı bir biçimde benimsenmiştir ve Shomu, Şinto ile Budizm’i “Ryobu” yani “ikili” Şinto adıyla birleştirmiştir.

4.4. Giysi

Kadri Bey’in yazdığına göre Japon kadınlarının giysisi hafif, beyaz ve ya tatlı bir açık renkte ipek bir gömlektir. Çorap ve iç çamaşırları da ipek ve pamuktandır. Giysileri göğüsleri üzerinden iliklenir ve boynunu açıkta bırakır. Üzerine sırma işlemeli bir ceket giyilir ve kemer takılır. Çinli

²⁴³ A.g.e., s. 25-251.

²⁴⁴ A.g.e., s. 252-253.

kadınların kullandığı dar ayakkabılar burada kullanılmaz. Korse de Batılılarla birlikte ülkeye girmiştir. Yabancı elçileri ağırlayan devlet adamlarının eşleri Avrupalı tarzda giyindiğinden çaresiz “vücut için bir işkence makinesi demek olan, sıhhati ihlal eden” bu eşyayı kabul etmek zorunda kalmışlardır.²⁴⁵ Abdürreşid ise Japon elbiseleri için oldukça sade der. Erkek ve kadın elbiseleri çoğunlukla aynı renk kumaştan yapılır ve ilk bakışta birbirlerinden ayırt edilemez. Görünüşte kadın ve erkeği birbirinden ayıran kuşak ve saç fakıdır. Kadınların kuşakları “arkadan bir hamal arkılığı kadar çıkıntı” verecek ölçüde geniştir. Ayaklarına genellikle takunya giyerler. Fotin nadiren kullanılır.

Öteden beri kadınlarda başörtüsü, erkeklerde de şapka yokken son zamanlarda erkekler saçlarını tümünden tıraş edip Avrupa’da ne kadar şapka çeşidi varsa hepsini kullanır. Erkeklerin resmî makamlarda kullandığı elbiselerini Frenk kadınlarının kullandığı eski moda etekliğe benzeten Abdürreşid, bu etekliğin Japon büyüklerinin de resmî kıyafeti olduğunu ve yalnızca bununla büyüklerin huzuruna gidilebildiğini yazar. O, yaptığı ziyaretlerde bu durumla karşılaşmıştır. Meclis-i Mebusan’da azaların büyük bir bölümünün milli elbise giydiğini, ayaklarında hep beyaz çorap ve terlik olduğunu da buna ekler. Abdürreşid’in bu elbiseyi milli elbise, Batılı tarzdaki elbiseleri resmi elbise olarak nitelendirdiğini düşündüren anlatımları da vardır. Japonya’nın en büyük üniversitesine yaptığı gezi sırasında öğrencilerin tümünün milli elbiseyle olduğunu, yalnız bir efendinin resmî elbise giydiğini, bunun da Rus olduğunu yazar. Son derece samimi olarak görüşüğünü söylediği, Mikado sarayından bir parlamento azasının özel daveti üzerine görüşmeye giden Abdürreşid, bu zatın kendisini resmî elbiseyle karşıladığını ve kendisinin buna çok şaşırdığını anlatır. Gittiği okulun kütüphanesinde öğrenciler takunyalarını kapı girişinde çıkarıp içeride yalın ayaklarına geçirdikleri terliklerle dolaşır. Bu manzara karşısında “maarif tahsili için kıyafet değiştirmeye gerek lüzum yokmuş.” der. Ayrıca Japonların matem için beyaz elbise giydiğini belirtir.²⁴⁶

Samizâde Süreyya Bey giysi konusunda Abdürreşid’den farklı bir manzara çizer. Onun orta sınıf için bildirdiğine göre kadın kıyafeti ile erkek kıyafeti arasında biçim ve kumaş bakımından fark vardır. Kadın kumaşları çoğunlukla çiçekli iken erkekler için çizgili kumaşlar makbuldür. Üstelik o, orta sınıfın giysi konusunda diğer tabakalardan daha çok masraf yaptığını çünkü onların bazen Avrupalılar gibi bazen de yerliler gibi giyindiğini söyler. Mevsime göre giysiler de değişir. Örneğin “harugi” adlı giysi yalnız ilkbaharda giyilir. Şubat ve Mart’ta giysiler biraz daha kalın ve astarlı olup buna da “avase” denir. Yazları ise astarsız ince bir kumaştan üretilen “hiyoto” adlı giysi giyilir. Hiyoto her zaman yıkanabilir ve oldukça da rahattır. Üstelik ekonomik açıdan da diğerlerine yeğ tutulur.²⁴⁷

²⁴⁵ Kadri, a.g.e., s. 22-23.

²⁴⁶ Abdurreşid İbrâhîm, a.g.e., s. 374-375, 417, 526, 628.

²⁴⁷ Sâmizâde Süreyyâ, a.g.e., s. 89.

Pierre Loti de fakir mahallelerde gördüğü giysilerinden bahseder. O, Yaami'den Taykosama'ya giderken karşı yakada "fukara karıncalar gibi kesir" olan sefil halkın yaşadığını ve burada eski elbiselerin satıldığı bir çarşının bulunduğunu söyler. Sokağın iki yanındaki kaldırımlarda yığıla duran bu eşyalar arasında kadınlara has renkli kuşaklar, canfesten yapılmış çiçek, kelebek, leylak desenleri işlenmiş ipek elbiseler, eski şilte ve yorganlar, eldiven gibi giyilen çoraplar vardır. Aransa içlerinde yeni bir şeye rastlanılabilecek bu eşya yığınına karıştırmanın iğrenç olduğunu belirten yazar, "Buradan çabuk geçelim zira ırk-ı asfere mensub olan şu eşyadan çirkin küf ve meyyit kokular geliyor." der.²⁴⁸

Pierre'in avam arasında görüp aktardığı Japonya ile Tokyo'da ve katıldığı bir baloda görüp aktardığı birbirinden oldukça farklıdır. Meiji şerefine verilen davet hakkında, "Avrupalılaştı" olan bu baloyu ve Tokyo ileri gelenlerini Paris kıyafetleri ile siyahlar giyinmiş olarak düşünemediğini söyler. Bir gazetede çıkan balo haberinde gördüğü üzere Japon asillerinin kendi unvanlarının Fransızca yazılmış olmasını "istihzalı" bir tebessümle karşılar. Davet akşamı Kontes'in balosuna katılacak tüm "Avrupa muhacirleri"nin balo elbiselerini giymiş bir vaziyette durakta beklediğini, erkeklerin balo şapkalar taktığını, kadınların başlarına danteladan örtüler, üstlerine açık renkli kuyruklu fistanlar, kürkler giydiğini söyler. Avrupa'daki durakların bekleme salonlarına benzer bir yerde toplanan davetliler birbirleriyle Fransızca, Almanca ve İngilizce konuşur. Loti tren kalkıncaya kadar böyle geçen bu durum hakkında "El-hasil katarın sekiz buçukda vuku bularak hareketi esnasında Japonya usul ve adetine muvafık bir hal yoğidi." der. Tokyo'ya varınca hayretinin daha da arttığını belirten Loti, "Acaba biz İngiltere'ye mi, Melbourne'e mi, New York'a mı geldik" diye şaşkınlığının nedenini belirtir. Gerek Amerikan tarzı tuğlalı yüksek binaları, gerek telgraf hatları, her yöne gidip gelen tramvaylar ve gaz fenerleri ile burasını Batı'da bir şehre benzetir. Davetlileri almaya gelen arabacıların siyah giysiler giydiğini söyler ve bunları karga sürüsüne benzetir.²⁴⁹

Loti, her ne kadar kendi namına düzenlense de Mikado ve namahrem eşinin²⁵⁰ bu baloya gelmeyeceğini ancak Japonya'nın tüm ileri gelenlerinin burada olacağı ve baloya has göğsü açık elbiseler giyen birtakım markiz ve kontesleri ilk defa göreceği için baloya katılmaya istekli olduğunu bildirir. Varoşların karanlık sokaklarından geçerek vardıkları "Romikan" adlı sarayı Avrupa'dakileri andırıyor diye pek beğenmez. Binayı Avrupa'da alelaide rastlanılacak türlere benzetir. Loti, davetlilerin tek kişilik arabalarla ayrı ayrı yaptığı yolculuğu en az arabacıların kıyafetleri kadar garipser. Hava gazıyla aydınlatılan salona girerken kendilerini siyah elbiseli düzgün boyun bağlı hizmetliler karşılamıştır. Ev sahipleri de güler yüzle merdivenin başında misafirlerini bekler. Loti burada bulunan üç kadına ve özellikle kontes olması muhtemel olana "hemen gözlerini diktğini"

²⁴⁸ Loti, a.g.e., s. 32-33.

²⁴⁹ A.g.e., s. 95-100.

²⁵⁰ Burada namahrem olarak bahsedilen imparatoriçe, Ertuğrul'un kaptanı Osman Paşa ve yanındaki Türk heyetini bizzat kabul etmiştir. Bkz. Ziya Şakir, a.g.e., s.54.

söyler. Trende bu kadın hakkında, onun eskiden bir geyşa olduğunu ve devlet ileri gelenlerinden biriyle evlenerek şimdi Tokyo’da elçi ağırlayacak bir mevkiye geldiğini öğrenmiştir. O, konuşulanların etkisiyle tiyatrolarda gördüğü tuhaf giysiler içindeki gibi birini beklerken son derece zarif bir kadınla karşılaşmıştır. Kadını şöyle betimler:

...zarif, güzel yüzlü, omuzlarına kadar eldivenli, muntazam saçlı gayr-ı muayyen zinde, yüzü pudralı, pek açık leylaki rengindeki fistanının uzun etekleri aynı renkde tabii olan küçük çiçeklerle zincir gibi ve göğsü de parlak incilerle sivri kayık şeklinde müzeyyen olan ve’l-hasıl Paris’de bile kabul olunur surette muntazam giyinmiş bulunan bir kadın huzurunda kemal-i hayretle tevakkuf ittim. Bu halleri görünce kendisini sahil bir kadın add iderek kemal-i hürmetle virdiğim selamı zarafetle iade eylediğinden ve pek terbiyeli bir serbesti ile Amerika kaidesine tevfikân elini de bana uzattığından kendisine bütün bütün mağlub olduğumu hiss itdim.²⁵¹

Diğer iki kadına da göz gezdiren Loti, bunların da Batılı kıyafetler giydiğini söyler. Değiştirdikleri giysilerinin pek muntazam olduğunu düşünür ve kadınların bu hallerini eğlenceli bulur. Alman ve Fransız olmak üzere iki mızıka bandosunun Avrupa’nın en bilindik operetlerinden bölümler çaldığı salonu, döşemesi bakımından Avrupa’daki ikinci derece gazinolara benzetir. Japon ileri gelenlerinin ve askerlerinin resmi elbiselerini çok sırmalı bulur ve bunları memleketindeki tiyatro kostümlerine benzetir. Avrupalıların zaten çirkin bulduğu kuyruklu elbiseleri acayip bir biçimde giyişleriyle nedenini bilmeden bu insanlarla maymunlar arasında benzerlik bulunduğunu söyler. Salondaki diğer kadınları yüzleri adi, elleri küçük, burunları basık olarak tarif eder ve yukarı çevrik gözleri, içe dönük ayaklarıyla kadına benzemediklerini, elbiselerinin Paris’ten getirilmiş olsa bile onlarda garip durduğunu belirtir. Daha sonra salona imparatorun akrabalarından prensler ve saray kadınları girer. Loti, bunları geçmişten gelen ya da gökten düşen insanların gelişine benzeterek hayretini ifade eder. Gelenler arasında, saçları kadim mitolojinin kız başlı ve aslan biçiminde düşünülen perilerin başlarına benzeyen ve harikulade elbiseler giymiş kansız, sarı yüzleri ve çok küçük ve kısa boylarıyla iki kadın grubu vardır. Bu elbiselerin Japonya’nın hiçbir yerinde hatta resimlerde bile gösterilmeyen saraya özel giysiler olduğunu söyler. Bunlar kırmızı küçük pabuç, aşağıdan yukarıya doğru genişleyen lale rengi ipek şalvar giyer, ağır sırmalarla işli, siyah çiçekli beyaz başlık örtünür. Loti, parlatılıp zamlanmış ve yüksek tutmak için bir şeyin üzerine konulmuş, geniş bir yelpazeyle tavus kuşunun açılmış kuyruğu izlenimini verecek biçimde süslenmiş bu saç biçimini sfenkse benzetir.²⁵²

Abdürreşid’in Süreyya Bey ve Loti ile kıyafet konusunda çeliştiği görülür. Abdürreşid, Japonların kadın erkek neredeyse aynı tip giysiler giydiğinden ve bunların oldukça sade olduğundan bahsederken, Süreyya Bey ve Loti, renkli ve desenli hatta Batı tarzı giysilerden bahseder. Bu, Japonya’da İslamiyet’e dair bir kamuoyu oluşturmaya çalışan Abdürreşid’in tıpkı İslamiyet’in

²⁵¹ Loti, a.g.e., s. 101-106.

²⁵² A.g.e., s. 108-115.

emrettiği gibi Japonların hepsinin sade ve tutumlu bir yaşam sürdüklerine dair bir görüntü çizmeye çalıştığı fikrini akla getirir.

Bir yere giderken ayakkabı çıkarma âdetine yalnız Japonların değil yabancıların da uyduğunu, hatta buna özel giyecekler geliştirildiğini görmekteyiz. Abdürreşid tiyatroya girerken kendisinden ayakkabılarının çıkarılmasının istenmediğini bunun yerine kendisine ayakkabılarının üzerine giyilebilen lastikten yapılmış, her ayağa uyabilen son derece ince ve hafif bir terlik verildiğini söyler.²⁵³ Pierre Loti, Taykosama Sarayı'na şapka ve ayakkabılarının çıkarılması şartıyla gezdirildiğini ve kendisine ziyaretçilere özel kadifeden yapılmış bir “tabtab” getirildiğini ancak kendisinin bunu giymeyerek onunla ilgilenen rahip gibi yalın ayak gezmeyi tercih ettiğini bildirir. Loti, arabacılar ve onların giysilerinden de bahseder. Buna göre diğer tüm Japonlar gibi kısa olan bu arabacılar başlarına şemsiyeyi andıran geniş bir şapka, sırtlarına son derece kısa, büyük Japonca harfler işli, renk renk kumaşlardan yapılmış ceketler giydiğini ancak pantolon ve gömlek kullanmadıklarını söyler. Bunun yerine örtünmek için özel biçimde bağlanmış kumaşları kullandıklarını, bellerine kadar bacaklarının açık olduğunu da ekler.

Loti, yaptığı bir tapınak ziyaretinde kadınların enselerinde yukarıya kadar kaldırılmış zamlı saçlarına yapma çiçekler taktığını, üzerlerinde uzun kollu, arkadan düğmeli ve uzun kuşaklı giysiler giydiğini söyler. Bunlar kendilerince zarif buldukları üzere ayaklarını içe çevirerek yürür, yukarı kalkan küçük gözlerini yuvaları içinde her yöne çevirir, her daim zarif selam vermeye hazır olan vücutlarını öne eğerek ve gürültülü ahşap takunya giyer. Erkeklerin bazıları mavi giysi giyer, bazılarının bacakları açıktır ve arkaları görünür. Yüzleri içinde kaybolacak kadar geniş şapkalar takar. Loti, çeşitli renkteki giysinin bolluğundan, saçların tıraş biçiminden hareketle karşılaştığı manzarayı güzel olarak nitelendirir.²⁵⁴

4.5. Mekânın Kullanımı: Evler ve Bahçeler

Japon evleri hakkında detaylı bilgi veren Samizâde Süreyya Bey, anlatımını orta halli ailelerin evlerine göre yapar. Onun belirttiğine göre Japonya'da halk esas olarak yüksek ve aşağı olmak üzere iki sınıfa ayrılmaktadır. Orta halli aileleri aylık gelirlerine göre ayırabileceğini söyleyen Süreyya Bey, ayda yüz yenden (1.250 kuruş) üç yüz yene (3.750 kuruş) kadar geliri olan bir kişinin orta sınıftan olduğunu ifade eder. Süreyya Bey'in aktardığına göre orta sınıf genellikle bin ile beş bin yen arasında değişen evlerde kalır. Bin yenlik evlerde beş, beş bin yenlik evlerde on oda bulunur. Sık sık yaşanan depremler dolayısıyla yüksek bina yapılmaz. Evlerin çoğu tek katlı olup iki kattan yüksek eve rastlanmaz. Evlerin girişine “genkan” adı verir. Takunya ve şapkalar burada çıkarılır, misafirler burada karşılanır ve misafir odası olarak kullanılan “zachiki” adlı odaya götürülür. Burası evin en

²⁵³ Abdürreşid İbrâhîm, a.g.e., s. 330-331.

²⁵⁴ Loti, a.g.e., s. 35, 61-62, 68-70.

muntazam biçimde düzenlenmiş bölümüdür. Evin “Osetsuma” adı verilen bir odası daha vardır ve misafirler bazen burada da ağırlanır. Süreyya Bey bu iki oda için “evin erkân-ı esâsiyyesindendir” der. Ev sahibinin “Chujin-no-ima” adlı kendine ait bir odası vardır. Bu oda “reis-i ilenin hem yazıhânesi, hem kütübhânesi ve hem de dâimî sûretde oturma odasıdır. Ba’zen teklifsiz ve samimî arkadaşlarını burada kabul eder.”²⁵⁵

Ev sahibi kadının da kendine ait bir odası vardır. “Fujin-no-ima” adlı bu oda kadının giysilerini muhafaza ettiği dolap ve konsolları içerir. Kadın burada biçki-dikiş işleriyle ilgilenir ve akrabaları ile teklifsiz olarak görüştüğü komşularını burada ağırlar. “Tcha-no-ima” adlı bir yemek odası olup bazen burada davetsiz misafirler de ağırlanabilir. Bunlardan başka “gejo-beya” adlı hizmetçi odası, ailenin diğer üyelerine ait “chosei-beya” ve arabacılar için “chafu-beya rikşa” adlı odalar bulunur. Ayıryeten her evde bir mutfak ve banyo yer alır. Böyle bir ev inşa etmek kolay olmadığından bu sınıfa mensup olanların çoğu kirada oturur. Tokyo’da kiralar diğer bölgelere nazaran daha pahalıdır. Evin döşeme ve düzenlemesine gelince, Süreyya Bey bunun son derece sade olduğunu söyler. Yemek odasında “hibatchi” adlı bir Japon mangalı, bunun üzerinde “tetsubin” ve bunun içinde de kaynar su bulunur. Ayrıca çay fincanlarını ve Japon pastalarının koyulacağı küçük bir masa yer alır. Burada sigara içenler için “tabacabon” adlı küçük bir mangal daha vardır. Bunun içinde sigara yakmak için bir iki ateş, kenarında kül silmek ve sigara atıklarını atmak için yuvarlak boru biçiminde bir küllük bulunur.²⁵⁶

Bizde yüklük denen dolaplara çoğunlukla burada da rastlanır. Her gün giyilmeyen giysileri saklamak için “nagamuçi” adlı uzun sandıklar kullanılır. Erkeğin, ya da bir başka ifadeyle reis-i ailenin odasında alçak bir yazı masası, bunun üzerinde yazı araç-gereçlerinden Japon hokkası ve fırça, mektupluk kâğıt ile zarf yer alır. Ailenin birkaç parça kıymetsiz eşyası bu masanın gözlerinde saklanır. Erkeğin odasında bulunan eşyalar bu kadardır diyen Süreyya Bey, Japonlarda yatak odası olmadığını, her odanın uyumak için kullanılabildiğini söyler. Yataklar, gündüzleri kaldırılarak yüklüklere konur. Ayrıca kullanılmayan çanak çömlek ve bunun gibi eşyalar da yüklükte saklanır, her odada birkaç yüklük bulunur. Zemin, “tatami” adlı dört parmak kalınlığında Japon hasırı ile kaplanır ve bunun üzerinde “zabuton” adlı, dört köşeli şilteler yer alır. Oturmak isteyenler bunları kullanır, Japon evlerinde sandalye bulunmaz. Büyük misafir odasında “mevkı’-i ihtiram” olarak addedilen ve “tokonoma” adı verilen, çoğunlukla altı adım uzunluğunda, iki adım derinliğinde ve beş adım yüksekliğinde içerek bir köşedir. Burası, “Kamidana” adlı “Allah rafından” sonra evin en yüksek bölümüdür. Hiçbir misafir kendiliğinden buraya oturma terbiyesizliğinde bulunmaz, eğer misafire karşı fevkalade bir hürmette bulunulmak istenirse “Tokonoma’ya karşı oturması teklif edilir”. Burası bir tablo veya vazo ile süslenir. Çiçekler gelişi güzel konmaz, “ikebana” yani çiçek

²⁵⁵ Sâmizâde Süreyyâ, a.g.e., s. 86.

²⁵⁶ A.g.e., s. 86-87.

düzenleme sanatının inceliklerine göre düzenlenir. Aksi takdirde buraya konan buketlerin bir kıymeti kalmaz.²⁵⁷

Japon evleri kışın soğğundan ziyade yaz sıcağına göre inşa edilir. Bundan dolayı kış için kapı ve pencerelerde kullanılan tahta perdeler yazın çıkarılarak ev havalandırılır. Tahta perdelerin altında kâğıttan yapılmış pencereler bulunur. Bunlar hassas olduğundan yağmur başlayınca tahta perdeler yeniden yerlerine geçirilir. Bu sefer de odalar karanlıkta kalır ama elektrik, ucuz olduğundan en fakir evde bile kullanılır. Ancak kışın soğğundan kendilerini koruyacak bir araçları yoktur, soba bilmezler. Orta sınıftan ailelerin evleri ya bahçe ortasında ya da bahçe kenarındadır. Bahçe kapısı ile ev kapısı arasındaki yol granit taşlarla döşenir ve her iki yanında çam ağaçları ve bir yanında taş fenerler ile şairane bir geçit haline getirilir. Bu bahçeler gerek düzen gerek de içerdiği çiçeklerin Japonya'ya has doğal güzelliğinden dolayı hayal edilemeyecek kadar güzeldir. Süreyya Bey, Japon çiçeklerinin görünüş bakımından emsalsiz olduğu halde kokusuz olduğunu söyler ve bu durumu garipser. Bu bahçelerin hemen hepsinde havuz bulunur, bazılarındansa küçük nehirler geçer ve bunlar bulundukları bahçeye ayrı bir hava verirler.²⁵⁸

4.6. Yemek

Orta sınıfa mensup ailelerin kahvaltıları fasulye, balık ve sebze ile hazırlanan “miso” adlı çorba ve pirinçten ayrıca “ko-no-mono” adlı kurutulmuş turptan oluşur. Öğle yemeklerinde çoğunlukla etli sebze yenir. Bu besinler yağ konmadan bir arada suda haşlanarak pişirilir ve afiyetle yenilir. Japonlar için en önemli öğün akşam yemeğidir. Eğer bir misafirleri varsa ona ayrı yemekler yapılır. Süreyya Bey, Japonların az yemek yediğini söylemiş bunun nedenini de bedenlerinin küçüklüğüne yormuştur. Söylenceye göre bir Avrupalının ancak beş Japon'un yiyeceğı ile doyduğunu aktarır. Japonların bu üç öğününe ek olarak saat üç sularında “oyatsu” adını verdikleri bir öğünleri daha vardır. Bu yazları çeşitli meyvelerden kışları da yer elmasından oluşur. Çay için belli bir zaman olmayıp istenildiğı zaman tüketilir.²⁵⁹

Abdürreşid İbrahim Japon köylerine hayran kalsa da yemek konusunda aynı şeyleri söylemez. Yiyecek namına var olan besinlerin tarife değmeyeceğini adeta abur-cubur olduğunu belirtir. Yiyecek olarak pirinç ve balık lapasından başka bir şey bulunmadığını, et, ekmek gibi şeylerin aranmaması gerektiğini bol olarak yalnızca yumurtanın olduğunu, ucuz olduğundan çoğunlukla bununla beslendiğini söyler. Bu pirinç lapası, yağsız, tuzsuz, etsiz, sebzesiz sade pirinç lapasıdır. Abdürreşid bunun da günde bir veya iki defa yendiğini söyler ve Profesör Takata'dan Japonların en zengini ile en fakirinin arasında bir fark olmadığını ve bunların az yediğini nakleder. Japonya'da

²⁵⁷ A.g.e., s. 87-88.

²⁵⁸ A.g.e, s. 88-89.

²⁵⁹ A.g.e., s. 89-90.

hayvan yetiştirilmemesinden dolayı süt, yağ gibi besinlerin pahalı olması gerektiğini ancak kurulan millet şirketleri sayesinde bunların ucuz olduğunu belirtir. Ayrıca köy ekonomisinden bahsederken balıkçılık yapıldığını ve elde edilen balıklardan yağ çıkarmak, tuzlamak, kurutmak, havyar elde etmek, tütsüleyerek yazlık elde etmek gibi işlerden bahseder. Her ne kadar köyde terbiye edilen bu balıkların Avrupa ve Amerika'ya gönderildiğini söylese de bu ürünlerin Japon mutfağında da yer aldığı kuşkusuzdur.²⁶⁰ Pierre Loti, Japonya'dayken kaldığı İngiliz usulüne göre döşenmiş otelde yabancılara uygun yemekler çıktığını söyler.²⁶¹

4.7. Din

Kaynaklar arasında bu konuyu özünden kavrayıp aktaran Samizâde Süreyya Bey'dir. Bu durumda Süreyya Bey'in "Japon e'âzım-ı mütefekkirinden Doktor Nitobe"nin *Bushido, The Soul of Japan* adlı eserinden yararlanmış olması etkili olsa gerekir. O, "Budizm, Konfüçyanizm, Şintoizm" başlığıyla Japonların inanç biçimini ve bunun toplumsal hayata yansımalarını irdelemiştir. Ona göre Japonlar dine az önem verdiğinden Konfüçyanizm ile asıl inanç sistemleri olan Şinto'yu "ikmâl" etmişlerdir. Ahlak öğretileri bakımından Konfüçyanizm Japonların işine yaramıştır. Ancak modernleşmeyle birlikte materyalizm ve ateizmin diğerlerine üstün gelmeye başladığını belirtir. Süreyya Bey, Konfüçyüs öğretisinin beş temel esası olduğunu söyler ve her birinin toplumdaki iz düşümünü verir. Bu beş esas, "pederle evlâdın, hâkimle mahkûmun, zevç ile zevcenin, büyük kardeş ile küçük kardeşin ve arkadaşların yekdiğerine karşı olan münâsebetleridir." Çin'de "peder ve evlâdın" arasındaki ilişki temel alınırken Japonya'da "hâkim ile mahkûm" ilişkisi temel alınmıştır. Japonlardaki sonsuz itaat bu temelden kaynaklanır. İmparator ve tebaanın, derebeyi ile maiyetinin, efendiyle hizmetçinin arasındaki ilişkiyi düzenleyen bu ilke olduğunu yazar. Yazarın belirttiğine göre üçüncü esas fazileti birbirinden ayırır yani sosyal hayattaki yerlerini belirler ve bunlara uyulmasını sağlar. Dördüncü esas, düzenin sağlanması adına büyük ve küçük arasında belirlenen sınırlara hizmet ederken beşincisi "îmân, sadâkat ve i'timâd" duygularının gelişmesini sağlar.

"Buchido" kelimesinin ancak "muhârib rûhu" olarak tercüme edilebileceğini söyleyen Süreyya Bey, bu geleneksel inanç derebeyliğin zamanında samurayların izlediği birtakım usuller, uydukları kurallardan oluşur ve eski gücünü bir dereceye kadar hâlâ sürdürür. "Japon şövalyelerinin kanûn-ı ahlâkisi demek olan Buchido'yu Konfüçyanizm'in Japonlaşdırılmışı addedebiliriz." diyen Süreyya Bey, esasın Konfüçyüs'den alındığını Budizm ve Şinto'dan eklemeler yapıldığını düşünür. Fatalizm/Cebriyye, Budizm'den; sadakat ve vatanperverlik Şinto'dan alınmıştır. Buchido, harakiri adlı intihar yöntemini ve intikam almayı uygun görür, adaleti, cesareti, merhameti, nezaketi, doğruluğu teşvik eder. Kişisel onuru muhafaza etmeyi emreder. Buchido'nun esas hükümlerinden biri "Giri" yani hak ve vazifedir. Süreyya Bey, bu öğretiye fazlasıyla uyulduğunu ve Japonların

²⁶⁰ Abdurreşid İbrâhîm, a.g.e., s. 321, 337, 339, 389, 497.

²⁶¹ Loti, a.g.e., s. 13-15.

kendilerine özgü garip âdetlerini iyice anlamak için Buchido hakkında bilgi edinilmesi gerektiğini söyler.

Yine Süreyya Bey'in bildirdiğine göre Japonya'da halkın çoğu Budizm'i benimsemiştir. Bu mezhep 6. yüzyılda Kore yoluyla Japonya'ya ulaşmış ve sekiz mezhebe ayrılmıştır. Bunların her biri birçok alt mezhebe ayrılmıştır. Bunların toplamı 35 olup yazar sekiz mezhep hakkında bilgi verir. Bunlar "Tendai, Chingon, Zen, Jodo, Sin, Nitchiren, Ci, Yuzo Nimbotsu"dur. Süreyya Bey, bunların son ikisini etkisiz kabul ederek onlar hakkında bilgi vermez. Buna göre, Tendai; en eski ancak en geri olanıdır. Anlaşılması güç olduğundan avam tarafından benimsenmemiştir. Chingon, Tendai'den bir yıl sonra oluşmuştur. Toplumda en çok rağbet gören üçüncü mezheptir. Budizm ile Şintoizm'i birleştirmiştir. Zen, "Bir şeye dikkatle bak, Buda'yı orada göreceksin" temel öğretisine sahip bu mezhep Budizm'in en basit ve ayin bakımından en sadesi olarak nitelendirilmiştir. Belki de bu yüzden Japonya'da en yaygın olan mezhep budur. Jodo, sade bir öğreti ve basit ayinler nedeniyle halk arasındaki taraftarı bakımından dördüncü sıradadır. Chin / Şin, Jodo'nun bir dalıdır. Nicelik bakımından bunun altında ama nitelik bakımından ondan üstündür. Bu mezhebin rahipleri et ve balık yiyip evlenebilir. Monoteisttir, bir Buda'ya iman eder ve ahlakın iman kadar önemli olduğunu savunur. Bu mezhep kadınlara bir nebze de olsa serbestlik tanıyan tek Budizm mezhebidir. Nitchiren, çok muhafazakâr ve nüfuzludur. Diğer mezheplere karşı oldukça sert bir tutum takınmasından dolayı "Budizm'in Cizvitleri" olarak adlandırılmıştır. Yazara göre Batı medeniyetinin etki ettiği tek mezhep "Chin"dir.

Yeni bir mezhebin bilim ve fende gelişmelere uygun görünmek azminde olduğunu söyler. Bir başkası da Hristiyanlığın Japonya'daki yapıp ettiklerinden örnek alarak tüm gücünü bilim müesseseleri kurmaya ve hayır işleriyle ilgilenmeye sevk etmiştir. Bunların kendine özgü hastane ve okulları vardır. Protestanların kurduğu Genç Hristiyanlar Cemiyeti'ne karşılık bunlar da Genç Budistler Cemiyeti'ni kurmuştur. Bunların yaz okulları vardır. O, Chamberlain'in *Things Japanese* adlı eserinden yaptığı alıntı ile "Budizm bir mu'allim idi ki onun feyz-i ta'limiyle Japonya vücûd buldu." der. Griffis'ten yaptığı alıntıda ise Budizm'in hayvanlara iyi insanlara zalim davrandığını ve kadını her türlü hukuktan mahrum bırakmış ve Japon karakteri üzerinde son derece cebrilik ve bedbinlik yaratmıştır. Eski nüfuzunu kaybetse de avam arasında hâlâ nüfuz sahibidir.

Süreyya Bey, diğerlerine göre nispeten daha yeni olan ve sahip oldukları esasların karışıklığından dolayı Budizm ya da Şintoizm olarak kabul edilmeyen ve Hristiyanlık'tan da izler taşıyan üç mezhep ismi verir. Bunlar Remmon-kyo, Kurozumi-kyo, Tenri-kyo'dur. Bunların birinci ve üçüncüsü cahil köylü kadınlar tarafından kurulmuş ve avam arasında tutulmuştur. Remmon-kyo, Budizm'e; Kurozumi-kyo, Şinto'ya; Tenri-kyo, Hristiyanlığa yakındır ve tavizkar olduğundan hızla yayılmaktadır. Kurozumi-kyo, güneş tanrıçasını dikkate alır. Çünkü mezhebin kurucusu, her sabah doğan güneşe ibadet etmekle hastalığından kurtulmuştur. Kısaca Şinto milli bir usul, Konfüçyanizm, insanlar arasında ilişkileri düzenleyen bir çeşit felsefe, Budizm ise doğru, yanlış, ceza ve ödülü

belirleyen gerçek bir dindir. Şintoizm, ibadetin amacını anlatır; Konfüçyanizm, hayatın kanunlarını öğretir; Budizm’de ceza, ahiret ile uğraşır. Bir Japon bunların hepsini birden benimseyebilir.²⁶²

Loti, din ile ilgili daha yaşamın içinden örnekler sunmaktadır. O, gittiği çeşitli tapınaklar hakkında bilgi verir. Buna göre Kyoto, eski imparatorların “merkez-i mezhebileri”dir ve en büyük ibadethaneler burada bulunur. Her tür tanrı, tanrıça ve hayvan figürlerinden oluşan heykelleri içeren üç bin ibadethane vardır. O, şehrin tamamını görmek için “Diyasak” adlı yüksek bir kuleye çıkmıştır. Zemin katı ibadethane olarak kullanılan bu kulenin görevlisi “iki koca karı”dır. Loti, Kyomidzu adlı bir başka tapınaktan bahseder. Burada beş kaynak olup yeni gelinlerin hamile kalmasında etkili olduğuna inanılır. Yazar bir kadın topluluğunu buradan su içerken görmüştür. Bu tarz inançların yanı sıra fal ve falcılığa da rağbet yüksektir.²⁶³ Loti ibadethanenin bir orman içinde bulunduğunu ve içerisinde “karanlığında sıralanmış olub arkada bulundukları daima hiss edilen dehşetli heyakilden sonra” bu orman manzarasının iyi bir istirahat noktası olabileceğini söyler. Onun ormanda asıl dikkatini çeken şey kadınlardır. Bu kadınları, “Başlarının tepesinde yüksekçe kaldırılmış saçlarının içinde büyük iğneler, çiçekler, göze çarpan renkli entariler ile müzeyyen Japonya’nın küçük perileri”ne benzetir.²⁶⁴

Taykosama Sarayı’nın ibadethanesini betimleyen Loti, burada bir Buda ayinine şahit olmuştur. Kalın ve yavaş bir çan sesi eşliğinde, siyah tül den bir elbise üzerine yeşil hırka giyen rahiplerin mezheplerine has hareketlerle içeriye girip orta yerde diz üstü oturduğunu aktarır. Bunun dışında ibadet için iki küçük topluluk gelmiştir. Mekânın büyüklüğü içinde adeta kaybolan bu gruplar kadın ve çocuklardan oluşmaktadır. Bunlar bir hasır üzerine uzanmış, tütün kutuları ve çocukları ile birlikte “gülme arzularını basdırarak yavaşça konuşurlar.” Burada omuz ve baştan ibaret 30 metre yüksekliğinde bir Buda heykelini, burayı ilk kez ziyaret eden bir aileyle birlikte gören Loti, bu insanların ibadet etme biçimleriyle ilgili bilgi verir:

“Bu kadar iyi bir mabudu görmekten dolayı bu sadediller ve hususiyle kadınlar ardı arkası kesilmeyen ahlalr ohlar ve buna mümasil yavaşça gülmek seslenmek gibi şeylerle ibraz-ı hayret ederlerdi... Taşralı olan bu küçük ailenin gözyaşı dökcek dereceye kadar bu mabudun yüzüne gülmesi diğer ziyaretçileri ve hatta bekçi olan rahipleri bile güldürdü.”²⁶⁵

Loti, kafeste bir hayvanmışçasına herkesin dönüp kendisine bakmasından, birbirine bezeyen sarı ve çocuksu, zarif ve küçük gözlü genç kadınların her daim zarafet gösterme çabasından bunalmıştır. Bu durumun sinirlerine dokunduğunu söyler. Gezip gördüğü tapınaklardaki değişik biçimdeki mabutların insanın zihninde rüya görüyor gibi birtakım karışık haller yarattığını söyleyen

²⁶² A.g.e., s. 61-67.

²⁶³ A.g.e., s. 76-80.

²⁶⁴ Loti, a.g.e., s. 18-19, 27-28.

²⁶⁵ A.g.e., s. 44-45, 51-52.

Loti, kadın ve erkeklerle dolu olan çok sayıdaki basamaklardan ibadethaneye çıkıldığını, erkeklerin yalın ayak ya da başparmağı açık olan beyaz çoraplarla gezdiğini, ayakkabıların çıkarıldığını anlatır. Yine kadınların beyaz bir hasır üzerinde, tütün kutularıyla oturduğunu, rahiplerin ziyaretçilerden, tapınağı ortadan ikiye bölen bir parmaklıkla ayrıldığını aktarır.²⁶⁶

4.8. Okul ve Eğitim

Bu konuda en detaylı ve sistemli bilgiyi Abdürreşid İbrahim vermektedir. O, Japonya gezisindeki tüm amacının ve en büyük temennisinin Japonlar hakkında ciddi ve açık bilgi edinmek olduğunu söyler. Japonların eğitim ve bilim yolunda olduğu ve öğrenci sayısının çokluğu bilinmekle birlikte resmi bilgilere ulaşamamaktan yakınan Abdürreşid, Tarihçiler Cemiyeti'nin 41. Mide / Miladi 1908 tarihli raporundan hareketle konu hakkında resmi ve sistemli bilgiler verir. Buna göre Japonya'da okullar "İlk Mektepler, İdadi Mektepleri, Hükümet Üniversitesi, Muhtelif Sanat Mektepleri, Öğretmen Okulları, A'mâlar (Körler) Mektebi" olarak adlandırılır. Her bir okul onu açan kişi, kurum, kuruluşa göre sınıflandırılır. Bu doğrultuda üç sınıf bulunmaktadır. Bunlar "I. Hükümet Mektebi, II. Zemstvo/Millet Mektebi, III. Efrad Mektebi" olarak adlandırılır. Bunlardan ikincisi millet, üçüncüsü herhangi bir kişi tarafından açılan okullardır. Okullarla ilgili bilgileri 1908 tarihli bir istatistikten aynen aktardığını söyleyen Abdürreşid'in belirttiğine göre bu veriler yalnızca okul çağındaki olanları kapsamaktadır. Bunların dışında yaşlılar, işçiler, hizmetçiler için de okullar olmakla beraber Askerî okullar, Bahriye okulları, Özel üniversiteler de söz konusu raporun dışındadır. Kore dışında tüm Japonya'nın nüfusu 51.000.000 olarak hesaplanmış, bunlardan okul çağındaki olanların sayısı 6. 819.299, okula devam edenlerin sayısı 6. 610. 625 olarak verilir.²⁶⁷

Abdürreşid, Japonların diğer alanlarda yaptığı tüm ilerlemeleri okullaşma ve eğitimdeki bu yüksek orana bağlar. Ona göre Japonlar, dünyadaki diğer milletlerden daha çok bilim ve eğitimle uğraşır. Eğitim genellikle ana dildedir. Japonlar, okullarda doğrudan yabancı dillerden çevrilen eserlerini kabul etmemiş, ana dillerinde bilimsel kitaplar telif ettirmiştir. Yabancı kelime almaktan mümkün mertebe kaçınmışlardır. Harf konusuna da değinen Abdürreşid, Japon harflerinin öteden beri kullandığı Çin harfleri olduğunu, bunların da her birinin bir heceye denk gelen birer şekil olduğunu söyler. Hece harflerinden her biri için "Hongi, Yamatogana, Hiragana, Katakana" adlı dört ana şeklin olduğunu, böylece 50 adet harekeli harf bulunduğunu, bunların sayısının 200'e ulaştığını ve hepsinin kullanıldığını aktarır. Edebi ürünler için 30.000 kadar Çin hiyeroglifinin kullanıldığını bu kadar çok harfe ve bunların öğrenilmesinin zaman almasına rağmen oku-yazar oranının yüksek olduğunu belirtir.²⁶⁸ Arabacılar, işçiler, hamallar içinde okuma yazma bilmeyen yoktur. İlkokul

²⁶⁶ A.g.e., s.70.

²⁶⁷ Abdürreşid İbrâhîm, a.g.e., s. 322-325, 632.

²⁶⁸ A.g.e, s. 325-326.

zorunludur ve devamsızlık durumundan çocuğun velisi, o mahallenin idaresiyle görevli olan polis müdürlüğü de sorumludur. Çocuk beş yaşını doldurduğunda okula alınır ve ilk yıl çocuğa hiçbir şey öğretilmez. Bu yıl çocuk yalnızca oyunla okula alıştırılır. İstedığı saatte gelip gidebilir. Günümüzün anaokullarına benzeyen bu sistemde eğitim bugün olduğu gibi o dönemde de bir programa tabidir. Bir yıl içinde oyunla okula alıştırılan çocuk 6 yaşını doldurduğunda derse başlar.²⁶⁹ Bu teorik bilgileri veren Abdürreşid, gezdiği bazı okullardan bilgiler sunar. Bu kapsamda bir ilkokul olan Honci Mektebi, Maarif Nezareti'nin kurduğu en büyük üniversiteyi, A'mâlar ve Dilsizler Mektebi, Sicoğa Kako Kızlar Mektebi, Mareşal Oyama'nın açtığı yatılı ilkokul, Konfüçyüs Tapınağı ve Hako Buckan Mektebi ve Baron Mickoş Hastanesi ile Miyata Kızlar Mektebi ile Vaside Üniversitesi'ni gezmiştir.²⁷⁰

Buna göre, ilkokul sayısı, 3 hükümet mektebi; 26.897 millet mektebi; 225 efrad mektebi olmak üzere toplam 27.125'dir. Hükümet mekteplerinde, 32 öğretmen ve 1.471 öğrenci; millet mekteplerinde, 121.574 öğretmen ve 5.671.466 öğrenci; efrad mekteplerinde, 912 öğretmen ve 40.761 öğrenci bulunmaktadır. İlkokulda eğitim karmadır. İdadiler kız-erkek olmak üzere ikiye ayrılır. Erkek idadi mektepleri, 2 hükümet; 229 millet; 56 efrad olmak üzere toplam 287'yi bulurken bu kız idadi mekteplerinde 1 hükümet; 107 millet; 25 efrad olmak üzere toplam 137 okul biçimindedir. Erkek idadilerinde öğretmen sayısı, hükümette 36; millette 4.384; efradda 1.042 iken kız idadilerinde bu rakamlar hükümette 24; millette 107; efradda 25 biçimindedir. Erkek öğrencilerin sayısı, hükümet mektebinde 560; millet mektebinde 90.420; efrad mektebinde 20. 456 iken kız öğrencilerde bu rakamlar sırasıyla 356, 30.420, 6.497'dir.²⁷¹ Kız idadilerindeki okul, öğrenci ve öğretmen sayısı erkeklere göre daha düşük olmakla birlikte okullaşma oranının genel olarak yüksek olduğu görülür.

Bunu, 503 öğretmen, 7.370 öğrenci ile Hükümet Üniversitesi; 13 hükümet, 590 millet ve 198 efrad ile Muhtelif Sanayi Mektepleri takip eder. Sanayi mekteplerinde hükümet mekteplerinde 5.336, millet mekteplerinde 229.272 ve efrad mekteplerinde 16.015 öğrenci bulunur. Öğretmen okulları ve A'mâlar Mektebi de vardır. Öğretmen okulları, 2 hükümet, 62 millet biçiminde olup efraddan okul bulunmamaktadır. Bu okullar kız erkek diye ayrıdır. Yalnızca bir tane kız öğretmen okulu olup öğrenci sayısı 365, öğretmen sayısı 45'tir. Hükümet okullarında 12 öğretmen, 975 öğrenci bulunurken bu sayı millet okullarında sırasıyla 1.176 ve 19.359'dur. Yine 1 hükümet, 2 millet ve 35 efrad olmak üzere toplam 38 A'mâlar Mektebi vardır. Kadın ve erkek olmak üzere bu okullarda sırasıyla 18, 40 ve 150 öğretmen; 320, 395 ve 949 öğrenci vardır. Abdürreşid nedenini anlayamamakla birlikte Japonya'da a'mâların çok olduğunu bunların geceleri acıklı sesleriyle

²⁶⁹ A.g.e., s.326-327.

²⁷⁰ A.g.e., s. 308, 358, 371-374, 439, 466, 490, 502, 507, 518, 519, 549.

²⁷¹ A.g.e., s. 323.

doldurduğunu ve bu halin adeta kendisini ağılattığını söyler. Tokyo’da ziyaret ettiği bir hükümet okulunda 29 erkek ve kadın öğretmen bulunduğunu, bunların da vaktiyle burada yetişmiş a’mâ ve dilsiz kişilerden olduğunu belirtir ve kız erkek karma eğitim verildiğini de buna ekler. Ayrıca o, Baron Mickoş Hastahânesi’ni ziyaret ettiğinde 14 doktor, 5 cerrah, 20 kadın ve 22 de erkek tıp öğrencisi olduğunu bildirir.²⁷²

²⁷² A.g.e., s. 439-441, 519.

BEŞİNCİ BÖLÜM

5. KÜLTÜR DEĞİŞMELERİ KAPSAMINDA OSMANLI KAYNAKLARI

İnsan ihtiyaç duyan bir varlıktır ve onun ihtiyaçlarını gidermek için yaptığı her şey üretimdir. Üretim için kullanılan araçlar, bunların niteliği, kimin bunlara sahip olduğu ya da olmadığı gibi durumlar insan-doğa, insan-insan ilişkileri etrafında biçimlenerek toplumu oluşturur.²⁷³ Bu Mümtaz Turhan'ın kültür olarak tarif ettiği unsuru akla getirir. Kültür, temelde insanların biyolojik ihtiyaçlarını gidermeye yönelik çabalarından meydana gelmiş ve yeni ihtiyaçların doğmasına yol açmıştır. “İhtiyaç-araç-üretim” döngüsünde kültür, ihtiyaçların giderilmesini sağlayan bir araçtır. Bu araç, her toplumda belli maddi ihtiyaçları gidermek için oluşturulmuştur. Kaba veya incelenmiş bir teknik bilgisinin yanında insan ilişkilerini düzenleyen kurallar, örf ve adetler, değer yargıları ve fikirlerden oluşan bir bütün biçiminde işler. Bu araç ile insan doğa karşısında kendisine yapay bir alan oluşturur.²⁷⁴ Fuat Ercan'ın insan-doğa, insan-insan ilişkileri diye tabir ettiği sınıflandırma Turhan'ın kültürün maddi kültür-manevi kültür sahası diye yaptığı sınıflandırmaya benzetilebilir. Çünkü her ikisinin de temelinde ihtiyaç-araç-üretim döngüsü vardır.

Modernleşmede ya da diğer bir ifadeyle kültürel değişimde, değişmelerin önce maddi alanda başladığı düşünülse de aslında bunun böyle olmadığı ifade edilir. Kültürün tüm bölümleri aynı anda değişmez ve üstelik maddi alanda meydana gelen değişimler, keşif ve buluşlar maddi olmayan kültür unsurlarından olan insan bilgisinin birer ürünüdür. Bugünkü medeniyetin esasını oluşturan endüstri ve teknik gelişmelerin ortaya çıkmasını sağlayan bilim de yine yüzyıllar içinde biriken insan deneyimi ve bilgisinin ürünüdür. Maddi kültür unsurlarındaki gelişmeler hemen fark edilebilirken manevi alanda bunun belli bir yoğunluğa erişmesi gerekmiştir. Ancak o zaman bireylerin tavır ve davranışlarında, duyuş ve düşüncülerinde belli olmaya başlar. Maddi kültür unsurlarındaki gibi çabuk ve görülür olmasa da bu alandaki değişimler alttan alta ilerleyip büyük devrimler gibi çağlara yön veren, insan düşüncesini etkileyen değişimlere yol açar.²⁷⁵ Dolayısıyla toplumsal dönüşüm, kültürün maddi ve manevi alanlarında meydana gelen değişmelerle gerçekleşirken manevi alandaki değişimler, her ne kadar uzun sürse de bu konuda belirleyici gibi görünmektedir.

²⁷³ Ercan, a.g.e., s. 41-148.

²⁷⁴ Mümtaz Turhan, **Kültür Değişimleri- Sosyal Psikoloji Bakımından Bir Tetkik**, Altınordu Yayınları, Ankara, 2016, s. 32.

²⁷⁵ A.g.e., s. 23-24.

Turhan, söz konusu değişmeleri “Serbest” ve “Mecburi/Empoze” olmak üzere ikiye ayırır. Ona göre serbest kültür değişmeleri, bir toplumun bir başka toplumla temasa geçtiğinde herhangi bir zorlamaya tabii tutulmadan o kültürden bir unsur ya da unsur grubu alıp benimsemesi sonucunda yapısında meydana gelen değişmelerdir. Mecburi kültür değişmeleri ise farklı kültüre sahip iki toplumdan birinin diğerine kendi kültürünü dayatması ya da idari nüfuza sahip bir grubun yabancı bir kültürü çoğunluğun karşı çıkmasına rağmen kendi toplumuna dayatması sonucunda gerçekleşen değişmelerdir. Bu ikisi arasındaki en temel fark, serbest kültür değişmelerinde eskinin, yerine aynı ihtiyacı en azından eşit derecede karşılayacak yeni bir unsur konmadan atılmamasıdır. Mecburi kültür değişmelerinde bu nedenden ötürü aksaklık, uyumsuzluk daha da fenası yok olma yaşanabilir. “Serbest bir biçimde” gerçekleşmesi, seçici bir yapısının olması, alıcı kültürün değişme sürecini kendine has özellikleri koruyarak geçirmesini ve yabancılaşmadan gelişmesini sağlaması bakımından serbest kültür değişmelerinde aksaklık, uyumsuzluk ve yok olma ile karşılaşmaz ve yerel kültür aynılığını korur. Alıcı kültürün bağımsız olması ile yabancı bir kültürden iktibas edeceği unsurları seçme, ayıklama yeteneği birbirine paraleldir. Bu özelliğini yitiren kültür bağımsızlığını da yitirir. Bunun yanında özellikle mecburi kültür değişmelerinde başarı elde edilmesinde, değişimi sevk ve idare eden kişilerin bu işin altından kalkabilecek yetkinlikte olması etkilidir. Bu kişiler yerli ve dayatılacak (empoze) olan iki kültürden en azından birini bilmeli, tasarladıkları değişimlerin yol açacağı sosyal-psikolojik olayları ve bunların neden olacağı diğer durumları öngörebilmelidir.²⁷⁶

Mümtaz Turhan bu bilgiler ışığında Osmanlı’nın yenileşme hareketlerini üç temel bölüme ayırır. Bunlardan ilki, toplumda elle tutulur herhangi bir değişim meydana getirmeyen ve başlangıcı kesin bir biçimde saptanamayan bağımsız unsurların ithal edildiği aşama ile bunların bilinçli bir biçimde iktibas edildiği aşamadan oluşan “Serbest Değişmeler Devri”dir. Lale Devri ile başlayıp 19. yüzyıla kadar olan dönemi kapsar. İkincisi, serbest değişmelerle mecburi değişmeler arasında bir geçiş evresi olarak nitelendirilen III. Selim dönemidir. Üçüncüsü ise kapsamlı ve köklü kültür değişmelerinin ancak mecburi bir biçimde ortaya konabileceği kanaatinin belirmeye başladığı dönemi kapsar. II. Mahmud ile başlatılan bu dönem, Tanzimat’a; Tanzimat’tan I. Meşrutiyet’e (1876); 1876’dan II. Meşrutiyet’e (1908); 1908’den Cumhuriyet’in ilanına ve 1923’ten günümüze olmak üzere çeşitli alt alanlara ayrılmıştır.²⁷⁷

Batıyla ilişkiler Haçlı Seferleri’ne kadar geri götürülmekle birlikte Osmanlı döneminde de bu ilişkiler coğrafi yakınlık, ticaret, savaş, diplomasi gibi alanlar aracılığıyla devam etmiştir. 1683’e kadar bu ilişkilerde Osmanlı Batı’ya karşı bariz bir üstünlük elde etmiştir. Bu üstünlük psikolojisiyle Batı’yı hor görmüş ve ona karşı kayıtsız kalmıştır. Bu tutum, Osmanlı’yı asırlarca sürecek olan manevi yalnızlık ve soyutlanmışlığa itmiş, bundan dolayı Osmanlı Batı medeniyetine karşı “ruhi

²⁷⁶ A.g.e., s. 39, 48, 80, 170.

²⁷⁷ A.g.e., s. 101.

körlük” yaşamıştır. Batı dünyasında meydana gelen coğrafi keşifler, Rönesans, Reform, iktisadi gelişmeler gibi Avrupa’nın görgü esasına dayanan ampirik bir medeniyetten temeli bilim olan bir medeniyete geçiş adımlarını fark etmesini engellemiştir. Bu da aradaki kültür farklarının derinleşerek artmasına neden olmuştur.²⁷⁸

1683’teki Viyana bozgunu ile başlayıp 1699 Karlofça Antlaşması ile devam eden süreçte Batı karşısında alınan ciddi, “ani, beklenmedik, kanlı ve devamlı” yenilgiler ile Osmanlı’nın üstünlük hissiyatı sarsılarak maddi ve manevi alanda yıpranmış, Osmanlı bu aşamadan sonra kültür açısından Avrupa ile ilgilenmeye başlamıştır. Ancak üstünlük psikolojisinin bıraktığı etkiyle yenilgilerin nedenini tam tahlil edememiş, sorunu yüzeysel nedenlerde aramıştır. Asıl neden, düşmanların maddi ve manevi alanda güçlenmesi ve medeniyetlerini bilim ve teknik üzerine kurmasıdır. 17. yüzyıl ortalarına kadar Batı’yı da içermek üzere tüm medeniyetlerin ortak noktası hepsinin temelinde ampirik bilginin olmasıdır. Medeniyetler arasındaki teknik görüş, düşünüş ve zihniyet farklılığı değil, yalnızca derece farklılığıdır. 17. yüzyıldan itibaren Batı medeniyetinin bilim ve tekniğe dayanmasıyla birer esas farkı biçimini alan gelişmeler, üstünlük duygusunun ve yenilgilerin yarattığı ruh hali nedeniyle tam anlamıyla kavranamamış ve sorun yüzeyde aranmıştır. Göze çarpan teknik gelişmeler ve biçime ait alanlar dikkat çekmiştir. Buna karşın zihniyet, görüş, düşünüş farklılıklarını meydana getiren esas etmenler görülememiştir.²⁷⁹

Bilimsel gelişmelerin dikkati çekmeyecek bir biçimde, aşamalar halinde, uzun bir süreç içinde çok yavaş gerçekleşmesi; başlangıcından beri onunla ilgili eylem ve durumlara ortak olmayan toplumların bu gelişmelerin farkına varmasını imkânsız kılmaktadır. Çünkü manevi alan birikerek ilerlemektedir. Bilimde ve maddi olmayan kültürün diğer alanlarında ortaya çıkan yenilikler belli bir yoğunluğa ulaşmadıkça, bireylerin tavır, zihniyet ve özellikle davranışlarına yansımadıkça maddi kültür alanındaki yenilikler kadar fark edilemeyebilir. Bundan dolayı bilimsel gelişme, teknikte, zihniyette ve görüşlerde sonuç olarak da siyasi ve ekonomik alanlarda kendisini gösterdikten sonra Osmanlı, Japonya, Çin gibi medeniyetler tarafından fark edilebilmiştir. Batı medeniyeti bu aşamaya gelinceye kadar Osmanlı Türkleri tarafından kayıtsızlıkla karşılanmış, hor görülmüştür. Bu derece bir üstünlük duygusunun ardından küçük görülen bir medeniyetin üyeleri tarafından arka arkaya yenilmek aynı derecede tam tersi bir ruh hâline neden olmuştur. Bu ruh hâli içinde ne eksiklerini ve bunların nedenlerini ne de “gittikçe artan bir teslimiyetle” yakalamak istedikleri Batı’nın üstünlük nedenlerini anlamışlardır. “İşte bu iki katlı acz ve çaresizlik içinde asırlarca bocalayıp duracak” ve Batı’ya karşı tutumları da bu hisler çerçevesinde biçimlenecektir.²⁸⁰

²⁷⁸ A.g.e., s. 100, 162.

²⁷⁹ A.g.e., s. 109-110, 162-163.

²⁸⁰ A.g.e., s. 23, 110-111, 163-164.

Önce Batı'nın varlığı, ardında da üstünlüğü kabul edilmiş, bu yaklaşım zamanla hayranlığa dönüşmüştür. Böylece her iki medeniyetin üyelerini birbirinden ayıran manevi, psikolojik dayanaklar ciddi bir biçimde sarsılmış ve zamanla çökmüştür. Bundan sonra gerçekleşen kültür değişimlerinde herhangi bir plan ya da düzen söz konusu olmamış bu değişimler rastgele ve tesadüflere bağlı olarak gerçekleştirilmiştir. Ruh yapısının üstünlükten hayranlığa dönüşmesiyle Batı medeniyetinden yapılan iktibaslarda hiç fark gözetilmemiş, özellikle ilk bakışta iki toplumu birbirinden ayıran en temel kültür unsurlarının alınıp Türk kültürünün bunlara denk gelen bölümleri terk ya da tahrip edilmiştir. Özetle, varlığını gittikçe daha çok duyuran ve sonunda “ezici” bir üstünlüğe kavuşan Avrupa karşısında duyulan acizyet ve Avrupa'ya bu üstünlüğü kazandıran nedenlerin bilinmemesinden kaynaklanan çaresizlik Osmanlı'daki yenileşme hareketlerinin karakterini oluşturmuştur.²⁸¹

Bu durum II. Meşrutiyet'e kadar böyle devam etmiştir. İttihat ve Terakki'nin yarattığı bu inkılap yalnız siyasi yapıyı değil sosyal yaşamın da hemen her alanını etkileyerek esaslı değişmelere neden olmuştur. Özellikle de ruhsal yapı üzerinde etkili olan bu süreç, bu zamana kadar görülmeyen bir fikir hareketi yaratmıştır. Ülkeyi gelecek değişmelere zihnen hazırlayan sosyal bilinç ve benliği güçlendirerek milli direnci artıran, milli bir edebiyat ve fikir hareketini başlatmış ve sonraki inkılapların temeli oluşturulmuştur. Birbirlerinden farklı çıkarları olan bu çok unsurlu yapıyı hürriyet rejimi ile bir arada tutmak ve idare etmek zaten kendi içinde büyük bir çelişki ve zorluk taşıyorken buna peşi sıra gelen savaşlar da eklenince bu dönem yenilikler için kötü bir zemin oluşturmuştur. Ancak İttihat ve Terakki ne yapmışsa bu süreçte yapmıştır. Bu dönemin en tipik özelliği toplumsal yaklaşımların artık bir fikir hareketi olarak yapılanmış olmasıdır. Fikir hareketleri İslamlaşmak, Muasırlaşmak ve Türkçülüktür. I. Dünya Savaşı sonrası bunların ilk ikisi iflas ederken tüm kurtuluş ümidi ve imkânı Türkçülüğe bağlanmıştır. Böylece toplumu bekleyen sıkıntılara karşı fikren donanımlı olma, sıkıntılarla baş edebilme gücü sağlayan bir ideal yaratılmıştır. Avrupa ile süren iki asırlık mücadelede manevi bütünlük ve kültürel bağımsızlık korunmuştur. Bu sayede imparatorluğun yıkıntılarında Türkiye Cumhuriyeti'ni kurma imkânları doğmuştur.²⁸²

Mümtaz Turhan, ilkel olsun gelişmiş olsun her toplumun, kendi kültürüne, onun unsurlarına, özellikle kendi yaşayış tarzına, örf ve adetlerine özel bir anlam yüklediğini; başkalarınınkine üstün gördüğünü veya tercih ettiğini; bunun sosyal ve fikri bütünlüğün gereği olduğunu bildirmiştir.²⁸³ Japonların üstünlük anlayışı da bu çerçevede değerlendirilebilir. Onların üstünlük duygusu, Osmanlı'nınki gibi kendini dünyaya ispatlamış ve hakkı rakiplerince teslim edilmiş bir üstünlükten çok kendi iç dinamiklerine dayanmaktadır. Coğrafyası ve neredeyse tek unsurlu bir yapıda olması bu durumda etkilidir. Çünkü yalıtılmış coğrafyası ve homojen yapısıyla Japonlar, tarihin erken

²⁸¹ A.g.e., s. 111-112, 164.

²⁸² A.g.e., s. 141-142, 146-147, 151-152.

²⁸³ A.g.e. s. 161-162.

devirlerinden beri (milliyet diyemesek de) “biz” bilinci çok güçlü bir toplum olmuştur. Bu konuda belirleyici olan onların milli dini Şinto ya da diğer bir ifadeyle atalar kültürüdür. Yasa, gelenek, örf ve adet, ahlak anlamlarını karşılayan bu din ya da Japonlara özgü düşünüş biçimi avcı-toplayıcı dönemde gerçekleşen sosyal örgütlenme etrafında biçimlenmiş, diğer ihtiyaç giderme biçimleri olan tarımda ve sanayi döneminde de korunmuştur. Tokugawa Ieyasu’nun vasiyetinde söyledikleri buna örnektir.

Japonya’yı Japonya yapan bu milli dindir ve söz konusu yapıyı tehdit eden her tehlike unsuruna karşı çok hızlı ve keskin bir refleksle karşılık verilmiştir. İçine düşülen durumun hızlıca farkına varılması, izlenecek yolun belirlenmesi, alınacak unsurlarda seçici davranılması, bunların iyi idare edilmesi hep bu özden kaynaklanmaktadır. Ayrıca bu özellikler Japonların kültür değişimlerinde izlediği yolu ve yöntemi de tanımlar. Üstelik Japonlar bu özelliklerini yalnızca Meiji döneminde Batı’ya karşı değil tarihinin erken devirlerinden beri Çin karşısında da kullanmıştır. Denilebilir ki bunlar Japonların karakteristik özellikleri haline gelmiştir.

Atalar kültürüne göre Mikado yaşayan tanrı, Japonya’da “Tanrıların toprağıdır.” Bu topraklar tarihin hiçbir devrinde barbarlar tarafından istila edilememiştir. Bir zamanlar nasıl ki Çin barbar sayılıp Çin medeniyeti üstün tutulmuşsa şimdi de Batılılar barbar Batı medeniyeti üstün olarak nitelendirilmiştir. Ruhsal açıdan Japonların Batı’dan üstün olduğu bilinmekle birlikte Batı teknolojisinin üstünlüğü kabul edilmiştir. Bu teknoloji barbarlardan alınıp üstünlüğün diyarına, “Tanrıların toprağına” getirilmelidir.²⁸⁴ Japonya’nın Batılılarla karşılaşması 1543’te Portekizlilerin gelişiyle olurken Türklerin Batı ile teması Haçlı Seferleri ile Osmanlı öncesine kadar gider. Osmanlı Batı’yı önceden tanımanın yanı sıra coğrafi olarak da temashıdır. Ancak üstünlük duygusu ile “ruhi körlük” içindedir. Bu durum Osmanlı’da ruhi bir yalnızlık ve soyutlanma yaratmıştır. Bu, Avrupa’daki gelişmelere kayıtsız kalınmasına ve yakınında olup bitenlerin fark edilememesine neden olmuştur. Japonya ise tam tersi bir yapı arz eder. Zaten ada olması nedeniyle yalıtılmış bir coğrafya olmasına bir de ara ara kendisini dışa kapatması eklenir. Ancak onun üstünlük algısı kendisini medeniyete kapatmaz. Japonya dış dünyadan haber alacağı kaynaklarını hep canlı ve kontrol altında tutmuştur. Hatta onun kendisini dışa kapatması, dışarıdan aldıklarını içeride özümseyerek kendine mâl etme süreci olarak karşımıza çıkar.

Portekizlilerin gelişi sengoku daimyoların kavgasına denk gelmiştir. Batılılarla ilişkiler iyi başlamış karşılıklı ticaret yapılmıştır. Çin’den mal getiren bu “barbarlara” güney denizinden geldiği için “Nanban” denmiştir. Sengoku daimyoların kavgasına denk gelen süreçte ateşli silah ile devam edilmiş, tıp bilgisi de alınmıştır. Avrupalılarla birlikte Hristiyanlık da ülkeye girmiştir. Portekizlileri İspanyollar ve Hollandalılar izlemiştir. Bazı Avrupalılar yerel askeri liderlerin hizmetine girmiştir.²⁸⁵

²⁸⁴ Ulusan, a.g.e., s. 9.

²⁸⁵ Akkemik, a.g.e., s. 43-44.

Bu evre serbest kültür değişmeleri olarak değerlendirilebilir. Geçiş evresi olarak nitelendirilebilecek olan devreye Oda Nobunaga, Toyotomi Hideyoshi ve Tokugawa Ieyasu'nun faaliyetleri damga vurur. Nobunaga, misyoner Budist tapınaklarını etkisiz hale getirerek iç ticareti; Hideyoshi, Avrupalıları etkisiz hale getirerek iç ticaretin dışa açılan kapısını ele geçirmiş, güney seferi ile içerde birliği sağlamıştır.

Önceleri Avrupa Çin merkezli bir dünya ekonomisine güdümlüken Doğu Asya'nın hâkimi olan Çin, Keşifler Çağı ile başlayan küresel ticaret ortamının etkisi altına girmiştir. Japonlar coğrafi bir temasları olmasa da -Avrupa'da bir dönüm noktası olan- Keşifler Çağı'ndan kaynaklanan yayılcı hareketlere bizzat maruz kalmış ve bundan kurtulmak için çeşitli adımlar atmıştır. Hideyoshi Çin seferine kalkışırken Ieyasu içe kapanma politikasını benimseyecektir. Bu dönemde Çin malları içerde taklit edilip yine Çin'e satılmıştır. Ancak Tokugawa Ieyasu diğerlerinden farklı olarak geleneksel bir yönetim benimseyerek bakufuyu yeniden kurmuş ve ülke siyasetine buna göre yön vermiştir. Hollandalılar dışında Batılıları ülkeden kovmuş, Japonların ülkeye giriş-çıkışını yasaklamıştır. Sınırlı koşullara tabii olan Hollandalılar, dış dünyada olup bitenleri içeri aktarmıştır. Bunların getirdiği Batılı kitaplar, Batılı bilgi, "Rangaku" adıyla Japonya'ya girmiştir. Yine bu dönemde tarım ve imalatla üretkenlik artışı, nüfusta artış, banka, para, sigorta şirketleri, lojistik, iç pazar, piyasa, kredi araçları gibi kavram ve kurumlar ortaya çıkmış ve gelişmiştir. Özellikle ticaret nedeniyle Avrupalılarla daha sıkı temasta bulunan batı hanlarında meydana gelen bu gelişmeler bakufu tarafından hoş karşılanmamış ve bu durumun önü alınmaya çalışılmıştır. Bu kapsamda merkez arka arkaya reformlar yapmış ama başarılı olamamıştır.

Bakufu zayıflayan otoritesini tamire çalışırken batı hanları Batılı bilgiyle temas ederek modern imalathaneler kurup gelirlerini artırmaya çalışmıştır. Teknolojik gelişmelere uyum sağlamış, Avrupa tarzı gemi, ordu, silahlar benimsenmiş fabrikalar modern makinelerle donatılmış, Rangoku eğitime yatırım yapılmıştır. 18. yy sonu 19. yy başı Rusya ve İngiltere'nin Japonya üzerinde baskısı söz konusudur. 17. yüzyılda Motoori Norinaga, Nihongi ve Kojiki çalışmalarıyla milli ekolü kurmuş, buna "Kokugaku" denmiştir. Bunu Batı tarzı eğitim veren özel okullar izlemiştir. Bakufu bile kayıtsız kalamamış "Barbarların Kitaplarının Tercümesi"ni yapan bir büro kurmuştur. Çin'in Afyon Savaşı'nda İngiltere'ye yenilmesiyle Japonlar Avrupa'nın eriştiği gücü görmüştür. Bu kapsamda çeşitli hiziplerde fikir hareketleri başlamıştır. Bakufu varlığını korumayı, batı hanları ülkenin içine düştüğü sorunların çözümünü düşünmüştür.

1853'te Perry gelmiş ve kapitülasyonlar imzalamıştır. Devamında bu tür anlaşmalar diğer devletler de yapılmıştır. Bu zamana kadar batı hanlarının aksine ülkeyi dışa kapatan bakufu bundan sonra dışa açılmış ve daha fazla Batılı, ülkeye gelmiştir. Milliyetçiler bunu istememekle birlikte batı hanları ittifak yapıp imparatorla da el ele vererek bakufuyu ortadan kaldırmıştır. Bu dönemde daha sistemli değişimler görölse de bunlar tek bir fikir etrafında toplanmamış, tek bir amaca hizmet etmemiş ve tek bir merkezden idare edilmemiştir. Gerek bakufu gerek de batı hanları kendi

bünyelerinin ihtiyaçlarına göre bilinçli ve kendilerince bir sistem dâhilinde iktibaslar yapmıştır. Ancak bunlar arasında birlik olmadığı gibi her biri bir diğerine rakiptir.

Meiji dönemi mecburi kültür değişimleri kapsamında değerlendirilebilir. Burada atılan adımlar artık hiziplerin çıkarlarına değil memleketin ve ulusun çıkarlarına hizmet etmektedir. Yenilikler tek bir merkezden yönetilmiş ve tüm ülkeyi kapsamıştır. Meiji'nin Gokajo no Gseimon (Beş Şartlı Yemin) ile izlenecek yol çizilmiş ve böylece fikir ve hareket birliği sağlanmıştır. Iwakura'nın heyeti ile Batı'yı gezip incelemesiyle yabancı kültür yakından tanınmaya çalışılmış sonunda Iwakura'nın telkinleri içindeki yeniliklere yön vermiş böylece yenilikler düzenli ve bir plan dâhilinde işlemiştir.²⁸⁶ Mecburi kültür değişimleri onu sevk ve idare eden devlet adamlarının kabiliyetleriyle başarıya kavuşur. Burada da Japon devlet adamlarının bunun için gerekli kıstasları sağladığı görülmektedir. Onlar değişimleri idare ederken bir yandan Batı'yı görüp tanımaya çalışmış bir yandan da sahip oldukları eski samuray ahlakıyla geçmişle bir bağ kurmuştur. Tampon kurumların oluşturulmasında eskilerden kalma kurumlardan yararlanılmıştır. Bu uğurda atılan adımlar hızlı ve devamlıdır, sekteye uğramamıştır.

Osmanlı üstünlük hissini yitirip Batı'ya karşı hayranlık duyarken Japon üstünlük hissi hiçbir biçimde gerilememiş, medeniyet bundan ayrı tutularak ona sırt çevrilmemiştir. Aksine varlığın ve bütünlüğün korunması için ne gerekiyorsa alınmış ve bunda seçici davranılmıştır. Osmanlı'da ise sorunun ne olduğu tam manasıyla saptanamamış ve çareler yüzeysel kalmıştır. Yapılan uygulamalar bir sistem ve programdan uzak, kişilerin varlığıyla sınırlı kalmış, birinin başlattığını bir sonraki kaldırmıştır. Devlet adamları değişimleri yönlendirip idare edecek yetkinlikte değildir. Bunda güçlü komşularla çevrelenmiş geniş coğrafyası ve çok unsurlu yapısı da etkili olmuştur.²⁸⁷ Alıcı kültürün değişme sürecini kendine has özellikleri koruyarak geçirmesini ve yabancılaştırmadan gelişmesini sağladığından aksaklık, uyumsuzluk ve yok olma ile karşılaşılmayan serbest kültür değişimleri, arkasından gelebilecek mecburi değişimlere sağlam bir zemin hazırlar. Ancak Osmanlı ve Japonya örneklerinden anlaşılacağına göre bu sürecin nasıl atlatıldığı sonuç üzerinde etkilidir.

Osmanlı'nın serbest kültür değişme aşaması belirli bir sistemden yoksun, kopuk, gerçek sorunlara hitap etmeyen meseleler etrafında gerçekleşirken Japonlarda bu tam tersidir. Japonlarda her ne kadar birbirinden bağımsız ve ayrı çıkarlara hizmet etse de modernleşmeye temel olacak unsurlar bu dönemde ortaya çıkmıştır. Atalar kültüründen hareketle oluşturulan milliyetçilik akımı, Batı tarzı okullar, ordular, sanayi ve sermaye birikimi bu dönemin Meiji devrine mirasıdır. Osmanlı'da bu unsurlar mecburi kültür değişimleri çerçevesinde ele alınmış hatta Japonların öteden

²⁸⁶ A.g.e., s. 139, 140-141. Beş Şartlı Yemin: 1. İmparator kararları istişare ile alacaktır. 2. Tüm toplumsal sınıflar devlet işlerine dâhil edilecektir. 3. Toplumsal sınıf ayrımcılığına dayalı istihdam politikasına son verilecektir. 4. Yabancı düşmanlığı gibi kötü uygulamalar kaldırılarak uluslararası hukuka bağlı kalınacaktır. 5. Yabancı ülkelerden bilim ve teknoloji öğrenilerek imparatorluğun temeli sağlam bir şekilde kurulacaktır.

²⁸⁷ Turhan, a.g.e., s. 112.

beri sahip olduğu ve bu dönemde milliyetçiliğe evrilen milli bilince, Osmanlı’da iki yüzyıllık uğraşın sonunda, mecburi kültür değişimleri döneminde ulaşılmıştır. Meiji döneminde yapılan, bu bağımsız ve hatta birbirine rakip unsurların tek bir amaç, fikir ve merkez etrafında toplanmasıdır. Bu, yenileşme hareketlerine öncekine göre bir istikrar ve ivme katmıştır. Kapitülasyonların kaldırılması, Çin ve Rusya’ya karşı alınan zaferler ve düvel-i muazzama arasında yer alış zamanında atılan doğru adımların meyvesidir.

Peki, genel çerçevesi aşağı yukarı bu biçimde çizilen konu kaynaklara nasıl yansımıştır? Osmanlı aydınları Japonya’da meydana gelen gelişmeleri ilk önce Batılı kaynaklardan öğrenip onun etkisinde kalsalar da daha sonra bunlardan bazıları bizzat Japonya’ya gidip kendi gözlemlerine dayanan eserler vermiştir. Oryantalist bir pencereden bakılan Japonya’ya zamanla hayranlık duyulmuştur. Gerek telif eser gerek de seyahate dayalı eserlerde olsun kaynakların üzerinde yoğunlaştığı konu “Bu modernleşme işini Japonlar nasıl yaptı, biz niye yapamadık?” sorusudur. Ziya Şakir’in *Hadika* gazetesinden aktardığına göre Japon modernleşmesi Osmanlı’da bir hayıflanmaya sebep olmuştur:

Artık Japonları, tanımaya ve onların terakki derecelerini öğrenmeye başladık. Bu husustaki düşünce ve mütalâamızı sonraya bıraktık. Yalnız şimdilik şu kadar söyleyelim ki; böyle giderse, dünya yüzünde, bizden cahil bizden batî bir kavim kalmayacak. Yazık ki, medeniyet kisvesini lâbis (giymiş) bulunuyoruz.

Bu yorumun aydın gençler üzerinde derin bir etki bıraktığını söyleyen Ziya Şakir, bu etkinin nedenini şöyle açıklar:

...Avrupa ile Asya’nın birleştiği yerde ve en mühim bir medeniyet merkezinde bulunan Osmanlı dört asırdan beri yerinde sayarken, ancak birkaç seneden beri “dünya medeniyeti”ne karışmış olan Japonya hükümeti, dev adımları ile yürüyordu. Ve bu yürüyüşü de bizzat ‘Mikado’ idare ediyordu...

...Mikado ileri atılmış, milletini terakkiye doğru sürüklüyordu. Halbuki medenî dünyanın göbeğinde yaşayan Sultan Aziz, üç kıta’ya yayılmış, olan “Osmanlı ülkesi”nin ne acıklı bir sefalet manzarası teşkil ettiğini düşünmüyor, zulüm ile ezilen halka zerre kadar ehemmiyet vermiyor, kendi nefesine mahsus yeni yeni saraylar yaptırıyor, huzuruna girenleri, bir mabuda ibadet eder gibi yerlere kapandırıyor, halkın “Aziz” ismini kullanmasına tahammül edemiyor. Adî orta oyuncularına devlet ricalinin taklitlerini yaptırarak katıla katıla gülüyor, pehlivanlar güreştirip horozlar dövüştürerek bunları zevkle seyrediyor, mehtaplı gecelerde, Dolmabahçe Sarayı’nın penceresi önünde oturarak, ayın altın ışıkları ile harelenen boğazın durgun sularına karşı ney üflemekle vakit geçiriyordu...

Görüldüğü gibi Ziya Şakir, Osmanlı’nın coğrafi temasına ve asırlardır uğraşmasına rağmen başarıya ulaşamamasına dikkat çekmiştir. Onun üzerinde durduğu bir başka konu Japonların “bu serî terakkisi”nin Mikado tarafından sevk ve idare edilmesidir. Mikado’nun “meşrutiyet” idaresini hızla kabul ettiğini belirtir ve Osmanlı sultanını buna zıt bir biçimde tasvir eder.²⁸⁸

²⁸⁸ Ziya Şakir, a.g.e., s. 28-29.

Samizâde Süreyya Bey bu konuyu “Japonlar Niçin Ve Nasıl Terakki Etmişler?” başlığı altında ele almıştır.

Japonlar vatanperverdirler; öyle doğarlar, öyle büyürler. Bu hususta ebeveynin mesâ’îsi kabil-i inkâr değildir. Hilkaten mağrur oldukları için vatanlarının dâimâ terakki etdiğini, ordularının satvet-i cihângîrânesini her milletin tasdik eylediğini görmek isterler. Japonlar’da Meknûz olan hiss-i gururun menşe-i, ma’bûdlar neslinden geldiklerine olan i’tikaddır. Garibi şu ki; ulûm ve ma’ârifin bu derece terakkisine, efkâr-ı medeniyyenin bu merteye ta’ammüm ve intişârına rağmen bu i’tikadda hâlâ musırdırlar. Yalnız şu fark var; ammâ-yı gurur Japonlar’ı görmekten men’ etmiyor ve bunlar o gurûr-ı millinin verdiği tâze kuvvet ile –daha ziyâde mağrûr olmak için çalışıyorlar, çalışıyorlar.²⁸⁹

Süreyya Bey, Japonların doğuştan milli bilince sahip olduğunu, bunun anne-babalar tarafından aşılandığını ve bundan kaynaklanan bir gurura sahip olduklarını söyler. Bu milli gururun kaynağı olarak soyun tanrılara dayandığına duyulan inancı gösterir. Bu bizim atalar kültü dediğimiz anlayıştır. Süreyya Bey bunu görmekle de kalmaz söz konusu milli gururun “Japonlar’ı görmekten men’” etmediğini de söyler. Ayrıca bu gurur onlara güç vermiş ve daha da gururlu olmak için onları teşvik etmiştir. Bu, Japonların Çin ve Batı örneğindeki gibi söz konusu devletleri barbar olarak nitelendirip bunların medeniyetine kendini kapatmamasını sağlayan üstünlük anlayışıdır.

O, Japonların Avrupalılar ile temasta büyük tehlikeler gördüğünü bundan dolayı ayaklandıklarını söyler, bu durumu Batı medeniyetinin içeriğini ve faydalarını anlayamamalarına bağlar. Ancak içine düştükleri zor durumun onları “deveyi gütmeye” yönelttiğini ve bunu “cidden âkılâne ve hâkimâne” bir biçimde yaptıklarını belirtir. Alınan kararın hiçbir sekteye uğramayacak bir biçimde gerçekleştirildiğini, “Kâhinler ve rû’esâ-yı rûhâniyye bile yeni medeniyeti alkışlıyorlar, memleketlerinin fevz u felâhını gördükçe ahâlîyi teşvîk bile ediyorlardı.” diyerek herhangi bir taassup gösterilmediğini bildirir. Görüldüğü gibi Japonlar varlıklarını korumak yolunda hızlı karar almış, bunu düzenli ve sistemli bir biçimde yerine getirmiş, sekteye uğramaması için çabalamıştır. Süreyya Bey, Japonların Batı’nın her şeyini olduğu gibi almadıklarını söyler. O, bunu İngiltere ve Amerika’nın önemli üniversitelerinde okuyan Japon öğrenciler üzerinden örnekendirir. Bu öğrencilerin on yıl buralarda okuyup oranın yaşamına alıştıktan sonra memleketlerine döndüklerinde Avrupalı giysileri atıp milli giysilerini giydiğini ve bundan büyük bir sevinç duyduğunu söyler.

Ne şâyân-ı gıpta hâlet-i rûhiyyedir; bir Japon Avrupa’dan memleketine avdet etdiği zaman dâimâ büyük bir nefes alır. Memleketine, kendi âdâtına kavuştuğundan dolayı memnun ve mübtehdîr. O, fikren daha incelmış, zihnen büyük büyük feyzlere ermiştir. Terbiye-i fikriyyesi bittabi’ tekemmül etmiş, ma’lûmâtı artmış ve zenginleşmiştir. Gittiği yerde temessül değil temsil etmiş, milliyetinin kendisine âid olan kısmını muhafaza eylemiştir. Hiçbir zaman Avrupalılaşımağı hâtır u hayâlîne getirmemiş, beyhude şeylerle uğraşmamıştır. Onun yegâne gayesi, yegâne emeli kendisini ilmen, fennen teçhiz etmek ve avdetinde memleketini müstefid kılmaktır. Frenkleşmek dâ’iyyesinde bulunan tek bir Japon yoktur ve olamaz... Vatanından uzak memleketlerde Japon, tahsiline devâm ederken garb medeniyetinin ruhunu anlamağa uğraşır. Kendisini ve vatanını

²⁸⁹ Sâmizâde Süreyyâ, a.g.e., s. 51, 52.

müstefid edecek noktalara a'zamî bir dikkat sarf eyler. Medeniyyet-i mezkûrenin âlâyîş ve zevahirine kat'iyen ihâle-i naar eylemez, bunları şâyân-ı i'timâd ve ehemmiyet görmez, bu seiyyeler bir milleti nasıl büyütmez?...²⁹⁰

Süreyya Bey'in Japonların yenileşmeleri kılık kıyafet gibi yüzeysel olarak algılamadığını, Batı medeniyetinin esaslarını anlamaya çalıştıklarını ve şayan-ı gıpta ettiği ruh hali ile Japonların seçici davrandığını anlatır. “Japonya’da Vahdet-i Âmâl” adlı bölümde Profesör Chibuzawa, Japonların modernleşmede kaydettiği başarının nedenlerini Süreyya Bey’e açıklar. Onun ortaya koyduğu nedenler Japonların kültür değişmelerinde izlediği yolu gözler önüne serer. Süreyya Bey, Chibuzawa ile yaptığı söyleşiden şunları aktarır:

Ba’zı milletler bilirim ki,... Bunlarda ittihâd-ı âmâl ve ef’âl olmadığı gibi mu’ayyen bir gaye-i emel de yoktur. Nereye gidiyorlar ve niçin gidiyorlar? Terakki etmek dâ’iyyesindedirler. Milletin hâbîde-i a’sâr olan rûh-ı hassasını tekrar uyandırmak, memleketde yeni ve medenî bir hayat husûle getirmek için o milletlerin münevverânı arasında mahsus bir hareket-i fikriyye vardır. Onlar çalışmak isterler, fakat iyi bir sûrette çalışmanın yolunu bilmezler! Bir şeyler vücuda getirmek azmindedirler. Lâkin bunları kuvveden fi’le çıkarmak için hangi târikatın ihtiyâr olunması lâzım geldiğini kat’iyyetle kesdiremezler. Mu’ayyen ve muntazam bir programları yoktur.²⁹¹

Chibuzawa, emel ve iş birliğinden, nereye ve niçin gidildiği bilincinden bahseder ve milletin uyuyan ruhunu yeniden uyandırıp ülkede medenî bir hayat yaratmak için nasıl çalışılacağına bilinmesi, bunun için belirli ve düzenli bir programın olması gerektiğini söyler. O, Japonların her yönden ilerleyişini “vahdet-i âmâl”e bağlar. Terakki yolunda attıkları her adımın düşünülerek atıldığını, hamalından en yüksek makamdakilere varıncaya kadar herkesin istisnasız bir biçimde nereye ve niçin gidildiğinin bilincinde olduğunu ifade eder. Profesörün anlattığına göre Japonya’da her hareket bir program dâhilindedir, bunu da imparator ve danışmanları oluşturur ve uygulanmasına tüm milleti görevli kılar. Japonya’da ırk ve din ayrılığı yoktur, taassup nedir bilmezler. Belirledikleri yolda karşılaştıkları engelleri az bir gayretle yok etmek onlar için önemsiz şeylerdir. Buda veya Konfüçyüs’ün kanunlarına aykırıdır diye Batı düşüncesinin “nûr feyyâz terakkisinden mahrum kalmayı” hiçbir zaman akıllarına getirmezler. Düzenleme ve ıslah yoluyla Avrupa’dan bir milleti “sa’âdet-i hakikiyyeye” ulaştıracak “vesâit-i ilm ü irfânını, kenz-i lâ-yüfnâ-yı fûnûnu” ödünç alırlar. En büyük başarıları da bunları kendilerine mâl etmeleridir. Yazılarının akıllara durgunluk verecek güçlüğüne rağmen okuma-yazma milletin en aşağı tabakalarına kadar yayılmıştır.²⁹²

“Bizim mu’ayyen bir gayemiz vardı. Her Japon o gayeye doğru koşar, ona vusûl için çalışır, çabalardı. Biz, ne istiyorduk? Şübhesiz bir sa’âdet, bir sa’âdet-i umûmiyye. Bu, nasıl te’mîn edilecekti?” sorusuna yine kendisi cevap verir. Buna göre bu saadetin gelişmesi, bireylerden oluşan toplumun tek bir amaç etrafında bir millet hâlinde büyüüp gelişmesi, belirli gayeleri hedef edinip

²⁹⁰ A.g.e. s. 56-57.

²⁹¹ A.g.e., s. 151-152.

²⁹² A.g.e., s.152-153.

amaç birliğine saygılı olarak iş bölümü teorisine artan bir önem atfetmesiyle mümkün olacaktır. Bununla birlikte dışarıya karşı içeriği savunmak, daima güçlü olmak, milletin dışarıdaki itibarını arttırmak, büyük bilim adamları yetiştirmek, Japon sanayi ve ticaretine dünyanın her yerinde yol bulup itibar ve rağbet kazandırmak gerektiğini söyler ve ekler:

Dimâğlarımızda bu hakikatler mündemiç, fikirlerimizde kavî bir azim mütehallî olduğu halde bütün bir millet el ele vererek reh-i mes'ûd-ı terakkiye düzıldük. Gayeye ne derecelerde yaklaştığımızı tâbî'î gelip gördünüz. Fakat başka milletlerde böyle mi ya? Geçen sene vâkı' olan seyâhatim esnâsında öyle milletlere tesâdüf etdim ki, bunlarda ihtilâf-ı âmâl beyne'l- halk hiss olunacak bir derecede hüküm sürüyor. Sunûf-ı rûhâniyyenin tarz-ı tefekkürüyle gençlerin düşünceleri arasında külliyetli fark vardır. Başlıca bu iki firkadan mâ'adâ Türkiye'de daha bir çok tabakata ayrılmış olan halkın hep emelleri, düşünceleri, hedefleri, maksadları yekdiğerine nâkıs... Tutulacak yol hakkında tesânüd-i efkâr mefkud. Biz yaşamak istiyorduk ve şübhesiz her millet de o azimdedir. Fakat bizim yaşamak azminde olduğumuzu en câhil bir köylümüz bile müdrikdi ve o câhil köylü yaşamak için ne yapılması lâzım geldiğini bir dârü'l-fünûn müdâvimî kadar bilirdi. Asıl mes'elenin ehemmiyetli, can alacak noktası burasıdır. Çünkü emellerimiz artık kökleşmiş, birer akide şekline girmiştir.²⁹³

Görüldüğü gibi Chibuzawa, Japonların ilerlemelerini tepeden tırnağa toplumu oluşturan her bireyin amaç birliği yaparak bu uğurda herhangi bir taassuba yer vermeden çalışmasına, amaç birliğinin fikir birliğine bunun da kökleşmiş birer akideye dönüşmesine bağlar ve aynı noktalar üzerinden Osmanlı'yı değerlendirir.

İki ülkenin kültür değişimleri bakımından durumlarını, sergiledikleri tavrı bizden çok daha önce Satı' Bey, Japonlarla ilgili verdiği konferansta irdelemiştir. Uzun bir dönemden beri Avrupalıların maddi ve manevi başarılar kaydettiğini, bunun onlara sanattan ticarete güçten medeniyete pek çok alanda nüfuz ve hâkimiyetin -ister Avrupa'da ister Avrupa dışında olsun- Avrupalıların eline geçtiğini söyler. “ ‘Avrupalı’ ailesi haricinde kalan eski millet ve devletler, Avrupalılarla temas ve müsademe ettikçe zayıflamış, küçülmüş, ezilmiştir...” der ve bundan kurtulan tek milletin Japonlar olduğunu söyler.²⁹⁴ Satı Bey, kendi ülkesi gibi terakkide geri kalan memleketler için Japonya'nın araştırılmasının önemli olduğunu ve bu konuyu onun için ele aldığını belirtir. Japonların ırksal özelliklerinden bahseden yazar, bunların dünyanın en eski milletlerinden olduğunu, memleketlerinde yüzyıllardan beri yerleşik olup bu zaman zarfında kanlarının başka milletlerle karışmadığını yazar. Bunun yanı sıra coğrafyanın insan yaşayışı ve bir milletin ruh haliyle doğrudan ilgili olduğunu söyler. Bu ilginin “eski yerli” diye tabir ettiği, “çoktan beri yerleşmiş ve başka milletlerle ihtilattan masun kalmış bulunan” milletlerde daha sıkı olacağını söyler ve şu yorumda bulunur:

Japonlar, uzun a'sırlardan beri “vatan ve kan” değiştirmemiş – muhaceret ve ihtilat etmemiş- oldukları için, bittabi', yaşadıkları memleketin şeraitinden pek çok müteessir olmuşlardır. Onun

²⁹³ A.g.e., s. 153.

²⁹⁴ Satı-Faik Sabri, a.g.e., s.3.

için "Japon Milleti" ile "Japon Memleketi" arasında –"Japonlar" ile "Japonya" arasında pek şiddetli bir irtibat ve tevafuk görülmektedir.²⁹⁵

Görüldüğü gibi Satı Bey, Japonya'ya ruhunu veren atalar kültünün dinamiklerini ortaya koyar. O yalnız bununla da kalmaz Japonya'nın coğrafi özelliklerinden hareketle şunları söyler:

Japon adaları ile Asya sahilleri arasındaki deniz, büyük istila ordularının geçmesine mani' olacak derecede geniş ise de, "fikri ve ticari ahz ve i'ta" ya hail olacak derecede su'bû'l-mürur değildir: onun için Japonlar, adalarında Asyalıların istilasından masun kalmakla beraber medeniyetten bihaber kalmamışlar, Çin'den ve Kore'den sana't ve medeniyet almışlardır; Çinlilerin bütün hüner ve sana'tlarını öğrenmişler, onların yazılarını, almışlar, dinlerinden ve ahlaklarından bile istifade etmişlerdir...²⁹⁶

Japonların coğrafi olarak teması olmasa da bu kapalılığın fikir alış-verişini engellemediğini, onların medeniyete karşı kayıtsız kalmadıklarını anlatan yazar bu yönüyle diğer kaynaklardan ayrılır. Avrupalıların, Batı'dan bazı unsurları iktibas etme sürecini yanlış değerlendirdiğini ve onları taklitçi bir maymuna benzettiklerini ve onları söz konusu unsurları özümseyip yeniden üretme ve icat etmede yetersiz gördüklerini anlatır. O, bu yargıların hepten asılsız olmadığını, Japonların başlarda bu konuda yanlışlıklar yaptığını ancak sonra Avrupa medeniyetini hakiki bir biçimde temsile yani özümsemeye çalıştığını ve sonunda bunu başararak medeni ve çağdaş bir medeniyet haline geldiğini söyler.²⁹⁷ Devamında Japonların terakki yolunda izlediği yönteme, Batı'yı hangi yönü ile iktibas ettiğine değinerek Osmanlı ile Japonları Batı'dan iktibasları konusunda pek çok yönden karşılaştırmıştır.

Japon tarihinin hudut-ı umumiyesi hakkında verdiğimiz bu izahat gösteriyor ki, Japonların terakki için takip ettiği "hatt-ı hareket" gayet açık ve düzdür: Japonlar terakki için Avrupalılar ile Amerikalıları taklit ettiler; Avrupa ve Amerika'nın nazarı ve a'meli ulum ve ma'rifini, idari ve hukuki nizam ve kuvvatinini iktibas ettiler; bu taklit ve iktibas hususunda büyük bir faaliyet ve şedid bir fikir takip gösterdiler, bilhassa i'marane ve irfane ta'lik eden iktibasat ve tecdidata büyük bir ehemmiyet verdiler.²⁹⁸

Satı Bey'e göre, Japonları otuz sene içinde bir "ortaçağ milleti" halinden çıkarıp tam bir "çağdaş millet" haline getiren hareket, Osmanlı için pek değerli bir "ders-i ibrettir". Osmanlı da Japonlar gibi asırlarca Avrupa medeniyetine yabancı kalmış ve Japonya gibi o medeniyeti "iktibas ve temsil ihtiyacını" idrak etmeye Avrupalılardan çok uzaklaştıktan sonra başlamıştır.

Filvaki' biz, –Japonlar gibi- Avrupa'dan uzak ve Avrupalılara kapalı bir memlekette yaşamıyorduk, bilakis Avrupa'nın yanı başında bulunuyorduk; asırlardan beri Avrupalılarla çarpışıyor, asırlardan beri ticaret limanlarımızda birçok ecnebler görüyorduk. Bununla beraber o kadar yakınımızda hatta içimizde duran Avrupa ve Avrupalılar ile aramızda, sanki manevi bir

²⁹⁵ A.g.e., s. 4-6.

²⁹⁶ A.g.e., s. 9.

²⁹⁷ A.g.e., s. 33-34.

²⁹⁸ A.g.e., s. 34.

Sedd-i Çin veya okyanus-u kebir varmış gibi –asırlarca müddet alem-i medeniyette vukua’ gelen fikri, sınavi, siyasi ictimai terakkiyat-ı inkilabattan bi haber ve bi nasip olarak vakit geçirdik...

Biz bu manevi tecerrütten çıkmaya, Avrupa’nın terakkiyatından hisse almaya Japonlardan otuz sene evvel karar verdik: Mikadonun yeminli beyannamesinden otuz sene evvel tanzimat-ı hayriye fermanını neşr ettik. Böyle olduğu halde elan Japonlar gibi terakki edemedik, halâ kendimizi alem-i medeniyete “muasır bir millet” olarak tanıtamadık. Çünkü terakki ve teceddüd hususunda – Avrupa medeniyetini iktibas ve temsil yolunda- faaliyetle ve fikr-i takip ile hareket etmedik; bahusus her şeyden ziyade siyasi ve idari işlerle meşgul olarak ümran ve irfanı ihmal ettik... tabib-i mudaviyesini ve usul-ı tedavisini sık sık değiştiren, fazla olarak buhran ve nöbet gelmedikçe hiçbir tedbir ve tedaviye ihtimam etmeyen bir hasta gibi hareket ettik... Halbuki Avrupa ile maddeten çok temas ve ihtilat ettiğimiz için bu adem-i sebat ve faaliyetten çok zarar gördük; medeniyet selleri arasında yürümeye veya yüzmeye çalışan bir insana değil, bu seylabeller içinde hareketsiz durmak isterken akıntıların keyfine tabia’n sürüklenip giden bir kazazedeye benzedik; kendi ihtiyarımızla asrın icabatına uymak istemediğimiz için vakayi’in cebr ve tazyiki altında tahavvülata uğradık. Terakkide edemedik...²⁹⁹

Görüldüğü gibi Satı Bey, Osmanlı’nın coğrafi temasına rağmen “manevi bir tecerrüdde (soyutlanmada) olduğunu ve medeniyet âleminde gerçekleşen gelişmeleri yakalayamadığını anlatır. Modernleşmeye Japonlardan çok daha önce karar verseler de bunu onların aksine başaramadıklarını nedenleriyle birlikte açıklar. Onun gösterdiği nedenler arasında iktibaslarda belirli bir hareket tarzının takip edilmemesi vardır. O, bu durumu “faaliyetle ve fikr-i takip ile hareket edilmediğinden” sözleriyle ifade eder. Yine yeniliklerin acil ihtiyaçlara yönelik olup devletin içine düştüğü asıl sorunlara çözüm üretmekten uzak olduğunu söyler. Batılılaşmanın yegâne ve hakiki aracı eğitimidir.³⁰⁰ O, bu konudaki eksikliği siyasi ve idari işlerle uğraşıp eğitim ve bayındırlığı ihmal etmekle özetler. Ayrıca batılılaşma yolunda atılan adımların sürekli ve sistemli yapılmadığını tedaviye özenen bir hastanın nöbet gelmedikçe çareye başvurmamasına benzeterek eleştirir. Devletin medeniyet dünyasına karşı bu atıl tavrını akıntıda sürüklenen bir kazazedeye benzettir ve kendi seçimiyle çağın gereklerine uymak istemediği için zorlama ve baskı altında değişmeye mecbur kaldığını ve terakki edemediğini ifade eder.

Satı Bey, modernleşme konusunda bundan sonra izlenecek yol hakkında da görüşlerini bildirir:

Şimdiden sonra, “hakikaten terakki” için, nasıl bir hatt-ı hareket takip etmekliğimiz lazım olduğunu, bize “Japon terakkiyatı tarihi” büyük bir vusuh ile gösteriyor: Avrupa medeniyetini iktibas ve temsile çalışmak, ümran ve irfana müteallik icraat ve ıslahata büyük bir ehemmiyet vermek ve bu hususlarda fikr-i takip ve faaliyet göstermek... “Japon terakkiyatı tarihi”nin bize vereceği kanaatlerin en ehemmiyetlisi işte bu olmalıdır. Bu tarih, bize bundan başka, pek ehemmiyetli bir kanaat daha vermeli: bir milletin terakki hususunda ne kadar geri kalmış olursa olsun, kâfi derecede bir faaliyet gösterebilirse, kaybettiği zamanı telafi edebileceğine iman ettirmelidir. Bu tarihin hudut-ı u’ mumiyesine dikkat ettikten sonra, artık şüphe bile etmemeliyiz ki: terakki ve temeddün hususunda kaybettiğimiz vakit, ne kadar çok ve kıymetli olursa olsun, gayrikabl telafi değildir. Bunun için bize lazım olan şey: çalışmaktan ibarettir. Çalışmak; azim ile

²⁹⁹ A.g.e. s. 35.

³⁰⁰ Turhan, a.g.e., s. 133.

faaliyetle çalışmak; maddeten ma'nen, yorulmadan, ümit kesmeden, çalışmak. İşte hayat ve necatımızın yegane çaresi...³⁰¹

Satı Bey, Japonya'yı Japonya yapanın onun coğrafyası ve Japonların bu yer üzerinde "vatan ve kan" değiştirmeden yaşayışlarının onlara kattığı ruh olduğunu söyler. Bu bizim anlatmaya çalıştığımız atalar kültüründen kaynaklanan ruh ile aynı kapıya çıkar. Söz konusu ruhun her adımda Japonlar tarafından korunduğunu söylemiştik. Bu Batılılarla ilişkilerde Hristiyanlığa karşı atalar kültürünün muhafazası biçiminde gerçekleşmiştir. Misyoner Katolik mezhepleri yasaklanıp üyeleri ülkeden kovulurken misyonerlik yapmayan Protestan Hollandalılara, zor ve sınırlı şartlarda da olsa ülkede kalma hakkı tanınmıştır. Ancak 19. yüzyılda Batılıların son raddeyi bulan baskıları ülkeyi dışa açmış ve hiç olmadığı kadar Batılı, daha önce hiç sahip olmadığı hak ve serbestlikle ülkeye girmiştir. Bu durumdan kurtulmanın tek çaresi de Batı'nın geçtiği yoldan geçmek olunca milli özü oluşturan atalar kültürü iyice tehlikeye girmiştir. Japonlar bu özü korumak için İslamiyet'e başvurma ihtiyacı duymuştur.

Süreyya Bey'in de dediği gibi Japonlar pratik bir millettir.³⁰² Osmanlı gibi Japonya'da Rusya özelinde Batı tehlikesiyle karşı karşıya kalınca "İttihad-ı İslam, İttihad-ı Şark" siyasetine yönelmiştir. Bu konuda Abdürreşid İbrahim'in faaliyetleri dikkat çeker.³⁰³ O, diğer kaynaklar gibi Japonların modernleşmedeki başarısının nedenlerini anlamaya çalışır. Modernleşme yolunda alınan unsurları, bunların özümseme ve yeniden üretim biçimlerini seyahatinden görüp tanık olduklarıyla bize aktarır. Ancak bu konuda tarafsız değildir. Başta Rusya'dakiler olmak üzere Asya'daki Müslümanları Batı'nın baskısından kurtarıp birleştirmeyi bunun için de Japonların desteğini almayı amaçlamıştır. Bunu sağlamak için de Japonya'da İslamiyet'i yaymaya çalışmıştır. Bu yönüyle Pan-İslamist bir görüntü çizen Abdürreşid, Alem-i İslam'ı bu çerçevede yazmıştır. Bununla birlikte, Rusya'daki soydaşlarını özgür kılmaya çalışmasıyla da Türkçü olarak nitelendirilir. Japonya ise özellikle Rusya'ya karşı Müslümanlardan faydalanmak ve yayılmacı politikalarını etkinleştirmek için İslamiyet'i bir araç olarak kullanmak istemiş, bunun için de "İslam dünyasının kurtarıcısı" imgesini oluşturmaya çalışmıştır.³⁰⁴

Abdürreşid politik meselelerini seyahat izlenimlerinin, günlük hayatın, örf ve âdetin aktarımı arasına ustaca serpiştirmiştir. Verdiği örnekleri amacını destekleyecek unsurlar arasından seçmiştir. Örneğin yeni kelimeleri kendi dillerinde adlandırdıklarını söylese de Avrupa kökenli kelimelerden bahsetmez. Ayrıca Meiji döneminde Batılı tarzda açılan ve eğitim veren okullar yerine yeni açılan kız okullarına gitmiştir. Onun çizdiği Japonya imgesi Batılı eserlerde geçtiği üzere egzotik ve

³⁰¹ Satı-Faik Sabri, a.g.e., s. 36-37.

³⁰² Samizâde Süreyya, a.g.e., s. 55.

³⁰³ Ulsan, a.g.e., s. 166-167.

³⁰⁴ Esenbel, a.g.e., s. 321, 334-335.

kendine özgü yapıdan uzak, modern bir Doğu toplumu, Doğu memleketi biçimindedir. Üstelik Japonya'yı anti-emperyalist olarak aktarır.³⁰⁵

Amacının, “Japonya’da İslamiyet’in esasının kurulacağını düşünmekle beraber, bu esasın istikbalde Hilafet Makamı’na bağlı olması” olduğunu belirten Abdürreşid, birkaç Japon’un Müslüman olmasının kendisi için o derece önemli olmadığını, asıl önemli olanın kendi menfaatleri olduğunu, bunu da Japonlara İslamiyet’ten büyük bir siyasi menfaat göstererek yapabileceğini söyler. O, kendi menfaatlerini Japonlara karşı birden ileri süremeyeceğini belirterek daha kendisinin söylemeden Japonların bunu talep etmesini ister. Bu konunun girizgâhını “Japonların İslamiyet’e İstidatları” başlığında oluşturur. Japonya’da İslamiyet’in yaygın olmadığından dem vuran İbrahim, İslamiyet adını Japonlara duyurmanın önemli olduğunu ifade eder. O, Japonların dine rağbet etmediğini, onlarda din konusunun ikinci planda kaldığını ve herkesin kendi vicdanıyla bağlı olduğunu söyler. Buna göre vicdan özgürlüğü tam anlamıyla geçerli olmakla birlikte en alt tabakadan en üste her Japon’un siyaset ve iktisatla ilgilendiğini, dinin bunların yanında ikinci planda kaldığını belirtir. Japonya’nın ticari durumuna değinen yazar, Japon malları için tek pazarın Çin pazarı olduğunu, Mançurya, Moğolistan ve Tibet’e kadar bu malların sevk edilebileceğini ancak Çin ve Japonya arasında doğal bir nefretin olduğunu, bunun da Japonların Çin’de tutunmasını zorlaştırdığını bildirir. Japonlar bu durumun düzelmesi için çabalamalarına rağmen başarılı olamamıştır. Çin’deki misyonerler söz konusu nefreti körüklemeye çalışmış, Hristiyanlarla Japonların arası açılmıştır. Abdürreşid buraya dikkat çekerek Japonların Çin’de tutunmasının yolunun İslamiyet’ten geçtiğini söyler. Ona göre Japonya “Çin Müslümanlarıyla samimi bir temas” sağlarsa burada tutunabilir. Bu iktisadi çıkarlar Japonları İslamiyet’e yöneltecek ve bu gerçekleştiğinde Çin’in üçte birini savaştan ele geçirmiş olacak, iktisadi ve siyasi bir zafer elde edecektir. Hatta Cava adalarına giden yolun da Japon ticaretine açılabilmesi gibi Japonların Şark âleminde ayrı bir yer elde edebileceğini anlatır. Ona göre İslam ulemaları ancak bu yolla Japonları ikna edebilir aksi takdirde cennet vaat ederek bu iş olmaz.³⁰⁶

Eserinde, Japonların adeta İslamiyet üzerine yaşıyormuşçasına bir görüntü çizen Abdürreşid, bunun yalnızca bir yabancının gözlemlerinden ibaret olmadığı, Japonların da İslamiyet’e muhabbetleri olduğu izlenimi yaratır. Örneğin 31 Mart Vak’ası ile II. Abdülhamid’in tahttan indirilip hapsedilmesine Japonların üzüldüğünü söyler. Buna göre kendisiyle görüşen iki kişi “Bu Peygamber halifesi olan adam niçin bu kadar tahkir olunuyor. Bunun zulmü haddi aşmış ise de, makamına ihtiram lazım...” demiştir. Gayet kederli olduklarının yüzlerinden belli olduğunu söyleyen Abdürreşid, onları teskin ettiği halde “Hilafet makamı büyük makam. Bu makama her hal ve durumda ihtiram lazım...” diye üzüldüklerini hatta kendisinden küçük bir ışık görmeleri hâlinde

³⁰⁵ A.g.e., s. 327, 329.

³⁰⁶ Abdurreşid İbrâhîm, a.g.e., s. 460-463, 536.

içlerinde mitingler düzenleyip Meclis-i Mebusan'a telgraflar çekmeyi düşünenlerin olduğunu anlatır. "Zannederim bu derece hissiyat, İslam'a olan muhabbetlerine açıkça delalet eder." der ve İslamiyet'ten hiç haberleri olmadığı hâlde bu derece bir muhabbet beslemelerini hayret verici bulur.³⁰⁷

Görüldüğü gibi İslamiyet her iki tarafın da çıkarlarının sağlanmasında bir araç olarak ele alınmıştır. Bunun için içeride bir zemin hazırlanmalıdır. Hristiyanlığın onca maddi kaynağa rağmen asırlarca başarısız oluşu misyonerlere bir örnektir. Onun en temel sorunu atalar kültü ile barışamamış olmasıdır. İşte bu konuda Abdürreşid'in oldukça temkinli ve kurnazca diye tabir olunabilecek bir yaklaşım benimsediği görülür. O, fırsatını bulduğu her yerde ilk olarak misyonerlik yapmak için gelmediğini belirtir ve sonra Japonların zaten İslam ahlakına uygun yaşadığını ifade ederek İslamiyet'i atalar kültüne aykırı olmadığı izlenimini verecek biçimde anlatır. Hatta Japonya'nın sahip olduğu her şeyi atalar kültüne borçlu olduğunu bilen Abdürreşid İbrahim, Hristiyanlığın onu yok etme tehlikesine karşı en iyi kalkanın yine İslamiyet olduğunu her fırsatta ima edecek, üstelik bunu Japon kadını üzerinden yapacaktır.

Abdürreşid'in Kont Okoma ile yaptığı görüşme yukarıda anlatılanlara tam bir örnektir. Japonların çıkarları ve buna Avrupa'nın tutumu, Amerika'ya karşı konumları ve din konusunda yenilik yapıp yapmayacaklarını sormuştur. Okoma'nın din konusu ile başlamak istemesi üzerine hemen söz alarak Japonya'ya İslam dinini yaymaya gelen bir misyoner olmadığını belirtmiştir. Hakikati aramakla görevli insanların, hakikatin kendisi olan İslam'ı kendisinin arayıp bulacağını söyler.³⁰⁸

Bunun üzerine Okoma, Abdürreşid'den önce üç Müslüman gördüğünü söyler. Bunlardan ilki İstanbul'dan gelmiş ve çok eşliliği teklif etmiştir. Okoma, bunun anayasaya aykırı olduğunu ve hiçbir Japon'a teklif edilmeyeceğini, eğer İslam dini çok eşlilikten ibaretse Japonların buna ihtiyaçlarının olmadığını söyler. Diğer ikisinin de başarılı olamadığını buna ekler. Ona göre Japonlar din meselesine çok önem vermez. "Japonların mezhepleri (dînleri) gayet mukaddes ve itikadları gayet metindir. Onlar yalnız birşey tanır: Japonluk. Bir Japon hangi dini kabul ederse etsin onun esas dîni yine Japonluktur. Her şeyden ziyade Japonluğu takdis ederler." der ve Japonya'da din özgürlüğü olduğunu ve herkesin istediği dini seçip propagandasını yapabileceğini buna ekler. Abdürreşid, istediği cevabı alamadığını kendisinin başkaları açısından değil Japon menfaatleri bakımından soru

³⁰⁷ A.g.e., s. 465-466. Halbuki kendisinin eserinde övgüyle bahsettiği Mısırlı Ahmed Fazlı Bey, II. Meşrutiyet'in ilan edildiği günlerde İstanbul'a gelmiş ve burada basına her iki ülkenin parlamenter sistemi hakkında karşılaştırmalı bilgiler vermiştir. Ahmed Fazlı Bey, Japonların Meşrutiyet'i padişahın kendi isteğiyle ilan ettiğini zannettiklerini, kendisinin "Japan Times" da çıkan bir makalesinde aslında hürriyetin Osmanlı milleti ve ordusunun bir eseri olup padişaha rağmen gerçekleştirildiğini yazdığını ve bunun üzerine Japonların padişaha duyduğu "hüsni-zannın" değiştiğini anlatır. Bkz. Uluhan, a.g.e., s. 168-169.

³⁰⁸ A.g.e., s. 302-303.

sorduğunu belirtir. Bunun üzerine Okoma, “Japonların menfaatleri millî ahlaklarını muhafaza etmektedir. Millî ahlaklarını zâyi ettikleri an Japonlukları da zâyi olacaktır.” cevabını verir.

Abdürreşid, bu düşünceye katıldığını ancak asıl değinmek istediği noktanın, Kont Okoma’yı, Amiral Togo’yu, Prens İto’yu yetiştiren annelerin Hristiyanlık istilasını ile kalmayacağı konusu olduğunu belirtir. Zira “millî hamîyet”in ancak soy ile ayakta durabileceğini, aksi takdirde toplumların geleceğinden şüphe duyulacağını söyleyip bu konu hakkında fikirlerini sorar. Bunun düşünmeye değdiğini söyleyen Okoma, bu konuda Konfüçyüsçülüğü yenileme fikrinde olanların varlığından bahseder. Abdürreşid bu konuşmadan Japon millî ahlakının Hristiyanlık ile muhafaza olunamayacağını anlamış ve bundan böyle milletin geleceği için millî ahlakın muhafazasının gerekliliğini savunmuştur. Dediğine göre bu onun çok işine yaramıştır. Görüşme diğer soruların cevaplanmasıyla devam etmiştir. Okoma, Çin ile birleşme konusunda kendi açtığı okulda her iki kesimden öğrencileri eğiterek bu fikre hizmet etmiştir. Yine Kont’un açtığı kız okulu vardır ve Kont bu iki okulu birleştirmek istediğini söyler. Onun açılmasında öncülük ettiği bir diğer okul da Vaside Üniversitesi’dir. Abdürreşid tüm bu adımları atan eski Dışişleri Bakanı’nın samuray kökenli olduğundan bahseder. Bu değişimleri sevk ve idarede devlet adamlarının kendi kökenini ve Batı’yı tanımaları gerektiğine de bir örnektir.³⁰⁹

Japonlarının dininin Japonluk olduğunu bunun da millî ahlaka denk geldiğini ve bunun yok olmasıyla Japonluğun yok olacağını birinci ağızdan dinleyen Abdürreşid, sonraki her hareketinde bunu temel alacaktır. Milletin geleceğinin millî ahlakın muhafazasından geçmesinin çok işine yaradığını kendisi de söylemiştir. Onun bundan sonraki adımları İslamiyet’in atalar kültü ile uyumlu olduğu ve Japonların zaten İslam’a uygun yaşadığı izlenimini yaratmaktır. Bu da aşama aşama gerçekleşecektir. Abdürreşid, Japonların dayanağının millî ahlak olduğunu her fırsatta yineleyecek; Japonların bekasını millî ahlakın korunmasına; millî ahlakın korunmasını kadınlara; kadınların korunmasını İslam ahlakına bağlayacaktır.

Kont Okoma ile ikinci görüşmesinde artan nüfustan ve bunun Kore’den Hint Okyanusu’na kadar yayılmacı hareketleri tetikleyeceğinden konuşulur. Konular arasında Osmanlı’nın vaziyeti de vardır. Abdürreşid Türkiye hükümetinin bir zamanlar çok güçlü olduğunu ancak Avrupalı diplomatların bunu aşama aşama engellediğini ve sonunda 150 yıl içinde “bugünkü haline” getirdiklerini söyler. “Türkler için akıllarını başlarına toplamak pek güçtür, çünkü Avrupalılar bunların ruhlarına tasallut etmiştir ve ahlâklarını ifsat etmişlerdir, ruhsuz bir ceset haline getirmişlerdir;” der ve Japonlara da aynısını yapıp yapmayacaklarını sorar. Okoma buna karşılaştırmalı bir cevap verir. Ona göre Avrupalılar aynı şeyi Japonlar için de düşünecektir ancak bu konuda Japonya Türkiye ile kıyas olunamayacak özelliklere sahiptir. Öncelikle Japonlar tek bir millet olup 50 milyon halk bir fikre hizmet eder. Gerekğinde 5 milyon asker silah kuşanıp istediği

³⁰⁹ A.g.e., s. 302-309.

yöne yürüyebilir, çünkü Japonlar için can vatan uğruna feda edilebilecek küçük bir teferruattır. Kadın-erkek her Japon bu konuda ileri atılır. O, Türklerin uyumasının başlıca sebebinin vakti zamanında onların düşmanlarının da uyuması olduğunu hâlbuki son zamanlarda Japonların düşmanlarının hiç uyumadığını hep tetikte olduğunu söyler.³¹⁰

Abdürreşid bu görüşmenin ardından Honci adlı ilkokula ziyarete gitmiştir. Açılalı 25 sene olan bu okulun millete hizmetlerini över ve çok sayıda öğrenci yetiştiren bu ilkokulun ne yaptığının malum olduğunu söyler ve Osmanlı eğitim kurumlarını bunun ile karşılaştırır. “Zannederim ki bizim rüştiyelerimizle (orta okullarımızla) idadiyye/(lise)lerimizin ne gibi hizmet ettiği malum değildir. Herkes okumuş gitmiş hesabını Allah bilir.” diyerek Osmanlı eğitim kurumlarını eleştirir. Burada yaptığı konuşmada bilim ve eğitimin, hizmet ve kuvvetlerin en büyüğü olduğunu ancak bunların tek başına yetmediğini, milli ahlak ve mili hamîyyetin muhafaza edilmesi gerektiğini söyler ve büyük samimiyet beslediği Japonlara eğitim için olduğu kadar milli ahlakın korunması için de çabalamalarını tavsiye eder. “Millî hamîyyeti olmayan bir milletin bekası mümkün değildir. Japonların Rus muharebesini kazanmaları da milli hamîyyetleri sayesinde.” diyerek bu konuya yine değinir. Eğitim ve milli ahlakın korunması arasında bir bağ kurar.³¹¹

Görüldüğü gibi Kont Okoma, modernleşme bakımından iki ülke arasındaki en temel farklılıklara değinmiştir. Bunlardan ilki Japonların homojen yapısı ikincisi ise bu yapıyı oluşturan 50 milyon insanın tek bir fikre bağlı olduğudur. Abdürreşid ise Osmanlı’nın durumunu Avrupalı diplomatların faaliyetlerine bağlar. Avrupalılar Türklerin ahlakını bozmuş ve ruhuna saldırmış, onu “ruhsuz bir ceset haline” getirmiştir. Hâlbuki Japonya’ya ruhunu veren şeyin milli ahlak olduğunu ve bunun eğitim ile desteklenip hatta korunduğunun farkındadır. O da diğer kaynaklar gibi Osmanlı’nın din ve ahlakının milli olup olmadığını sorgulamaz. Eğitim ve milli ahlakın Japon ilerlemesindeki önemini her fırsatta dile getirir hatta bu onun varmak istediği yer için kullandığı bir basamaktır ancak Osmanlı eğitim kurumlarının durumunu bilmesine rağmen onun Batı karşısındaki durumunu milli eğitime ve milli ahlaka değil Avrupalı diplomatlara bağlar.

Abdürreşid ekâbir ile görüşmelere devam eder. Sıradaki isim Prens İto’dur. İto ile yaptığı ikinci görüşme, yine onun isteğiyle teklifsiz bir sohbet havasında geçmiştir. Yaşlı bir adamın böyle uzak bir memlekete getirecek şeyin büyük bir amaç olacağını belirterek bunu Abdürreşid’den soran İto, bu yaşlı gezginin Tatarların “hastalığına” çare aradığını öğrenince Doğu milletlerinde ırk etkisiyle hastalıkların birleşebileceğini söylemiş ve konu hakkında daha detaylı bilgi istemiştir. Abdürreşid, Doğu meselesinin ırk meselesi hâlini alacağından ve iki ırkın hastalığının birleşeceğinden söz ederek Batı’nın dinden korktuğunu ama onların siyasetinde top ve tüfekten daha fazla olarak dinin kullanıldığını ve İslamiyet’i tüm kamuoyuna kötülediklerini söyler. İto siyaset sahasında İslamiyet’in

³¹⁰ A.g.e., s. 356-357.

³¹¹ A.g.e., s. 358-359.

bulunmaz bir silah olduğunu ve Türklerin bunu kullanamadığını söyleyerek zamanında İslamiyet'in Japonya'ya girmemiş olmasından esefle bahsetmiştir. Bunun üzerine Abdürreşid, "Japonya'ya İslâmiyet girmemiş, fakat İslâmiyet'in talimatı kâmilan Japonlara tabiat olmuş, İslâmiyet'te ne varsa hepsi Japonlarda var." cevabını verir. Şaşırın İto nelerin var olduğunu sorar. Abdürreşid, "Evvela, temizlik İslâm'ın rükünlerindendir, sadâkat, emniyet, yere oturmak, sonra kadınların erkeklere karşı vaziyetleri... daha pek çok şeyler vardır ki Japonlarda âdet olmuş, bizde ise dîndir." cevabını verir.

İto'nun İslamiyet hakkında Japonların pek fazla bilgi sahibi olmadığından, Maçurya Müslümanlarıyla komşu oldukları halde Japonların Müslüman olmamasından yine esefle bahsettiği görülür. Hristiyanlığın bir vakitler ülkeye geldiğini ama siyasi emeller güttüğü için yayılamadığını söyler. Çoğunlukla Doğu milletlerinde yayılan İslamiyet'in Japonlar arasında daha kolay yayılabileceğini düşünür. Ancak bu konuda çok eşliliğin sorun olabileceğini ve Japonya'da çok eşliliğin ender olduğunu belirtir. Abdürreşid, İslamiyet'in çok eşlilikten ibaret olmadığını hatta bunun İslamiyet'le arasında hiçbir ilginin bulunmadığını ifade eder. Bunun nedeni, bu uygulama dinin gereklerinden biri olmamasıdır. İslamiyet son derece sade bir din olup en basit ifadeyle tevhit -Allah'tan başka ilah olmadığına inanmak- ile güzel ahlaktan ibarettir. Bu açıklamaların ardından İto İslamiyet ile ilgili daha fazla bilgi ister. Bunun üzerine Abdürreşid kâinatın bir yaratıcısı, "müessiri" olması gerektiğini nitekim de olduğunu, zira doğanın etkisinin yetmeyeceğini; beşer aklının üstünde olduğu için insanların bu "müessirin kühnünü bi-hakkın idrakten" aciz olduğunu söyler. Bundan dolayı öğretmenlere ihtiyaç duyulduğunu bunların da peygamberler olduğunu güzel ahlak ve umumi emniyeti sağlayan ilahi kanunları öğrettiğini, tüm bunların özünün *lâ ilâhe illallah muhammedun resûllullah* ifadesinde var olduğunu anlatmıştır.

İto bu kelimeleri ağır ağır tekrarlar ve Abdürreşid, "İşte şu kelimelerin manasını tasdik ederseniz size Müslüman deniliyor, siz o andan itibaren Müslüman oluyorsunuz, bütün Müslümanlık bundan ibarettir." der. İto, bunda onaylanmayacak bir şey olmadığını söyler ve bu ifadeyi çok hoş bulur. Söylediğine göre o hep bu üslûbu takip etmiştir. Abdürreşid bu aşamadan sonra İto'dan bunun tersine laf işitmediğini de anlatısına ekler.³¹²

Yine İslamiyet'in dünya siyasetindeki yerinden bahisle başlayan görüşmede Japonya'nın en önemli yenilikçilerinden olan İto'nun İslamiyet'e muhabbeti göz önüne serilmiştir. Japon anayasasının mimarı olan bu prens İslamiyet'in vakti zamanında Japonya'ya girmemesine hayıflanırken görülür. Bunun teskini de gecikmez ve Japonların "fıtraten" Müslüman oldukları söylenir. Buna verilen örnekler aslında Abdürreşid'in kitabının Japonya ile ilgili bölümünde baştan sona örneklendirdiği özelliklerdir. Örneğin o, eğer fevkalâde temizliği olmasaydı Yokohama'yı aşına olduğu Doğu şehirlerinden ayırt edemeyeceğini söyler. Yine o, çaycı kadının çok küçük bir miktar olan para üstünü vermek için kendisini akşama adar beklemesi, bir gencin kendisine verilen eşyaları

³¹² A.g.e., s. 401-405, 409-410.

daha çok ihtiyacı var diye arkadaşına vermesi ile Japan ahlakına hayran kalmıştır. Kadınların erkeklere karşı durumlarını, karı-koca arasında olan muamelenin tamamıyla İslâm talimatına ve terbiyesine uyduğunu söyleyen Abdürreşid bu konuya ayrı başlık açmakla birlikte bundan çok daha önce satır aralarına bu izlenimi verecek örnekler yerleştirmiştir. Kadınlar misafiri yere kapanarak hoş geldiniz secdesi ile karşılar, erkekler karşısında ayakta duramaz ve dizlerinin üzerinde sürünerek hizmet eder; her konuda kocasının iznine tabidir, söylediği fikir için kocasından onay bekler.³¹³

Kafası çok eşliliğe takılan prensin bu müşkülâtı da hemen giderilir. Çok eşliliğin İslamiyet’le alakası yoktur. Bununla birlikte kadınların bu dindeki konumu Japon kadınlarının yaşayışı gibidir. Bilindiği gibi atalar kültürünün en temel birimi ailedir ve burada itaat sırasının en altında kadınlar bulunur. İslamiyet’in Japonlara bu derece yakın ve tanıdık olduğu izleniminde, her şeyin temelini oluşturan atalar kültürünün de temelinde olan kadın unsurunu kullanması çok doğaldır. Bununla da kalmaz, İslamiyet’in fitratlarına bu kadar uygun olduğunu gören, tabiri caizse adeta Müslüman olduğundan haberi olmayan İto, bu din hakkında daha fazla bilgi ister. Abdürreşid’in din tarifi yine Japon atalar kültürüne sorun çıkarmayacak biçimdedir. Bu düşünce Japon modernleşmesinde son derece önemli bir isim olan İto’nun kelime-i tevhit hakkındaki sözleriyle tescillenir: “Ben her zaman bu üslûbu takip etmişimdir.”³¹⁴

Japonya’da ıslahat sürecinden bahseden İto, bu konuda din adamlarının çok yarar gösterdiğini, köy köy dolaşarak insanlara vatanın tehlikede olduğu, herkesin memleketin geleceği için çalışması gerektiğini ve meşrutiyet idaresinin ne olduğunu anlattığını söyler. Ayrıca Kutay (Mikado) tüm memleketin hayatı buna bağlıdır dediği anayasa yapımını kendisine vermiş, bunun Avrupa taklidi değil milletin doğasına ve ahlakına uygun olacak biçimde yapılmasını emretmiştir. Bu konuda çok çalışıldığını ve en büyük sıkıntının yetişmiş eleman eksikliği olduğunu bunun çözümü için yurtdışına öğrenci gönderildiğini; Türkiye’nin bu konuda şanslı olduğunu zira asırlarca Avrupa’nın ortasında bulunduğunu söyler.³¹⁵

Görüldüğü gibi din adamları başta olmak üzere her kesimin fikri birlik içinde çalıştığını, halkın her konuda bilinçlendirildiğini, alınan unsurlarda seçici davranıldığı buradan da takip edilebilir.

Abdürreşid, Profesör Tomidcu ile görüşür. Profesör, Japonya’nın uzaktan bakanlara parlak göründüğünü, aslında onu yakın zamanda çok büyük tehlikelerin beklediğini anlatır. Çin’in misyonerler aracılığıyla dörde bölündüğünü, bunların her birinin Avrupalı devletlerden himaye umacağını ve böylece koca Çin’in parçalanacağını söyler. Bu ona göre, fakir Japonya için tam da ihtiyaç duyduğu sırada zayıf Çin yerine ta yanı başına Almanların yerleşme tehlikesi dolayısıyla

³¹³ A.g.e., s. 291, 332, 382, 395, 412-414, 416, 540, 649.

³¹⁴ A.g.e., s. 410.

³¹⁵ A.g.e., s. 407-408

adeta bir kıyamettir. Ayrıca yine profesörün ifade ettiğine göre meşrutiyet idaresine rağmen tam hürriyet yoktur. Abdürreşid bunun üzerine Müslümanlar aracılığıyla Çin ile birleşme fikrini ortaya atar ve profesör, bu konuda Abdürreşid'in bir çare bulacağını ve Çin-Japon birleşmesi fikrine katılacak siyasetçilerin çıkacağını belirtir.³¹⁶ Görüldüğü gibi Abdürreşid'in çabaları sonuç vermeye ve işler benzerlik söylemlerinden daha somut adımlar halini almaya başlamıştır.

Sonraki görüşme Kont Maçora ile. Hilafet makamı hakkında bilgi alan Maçora, İslam dininde sırlar olup olmadığını sorar. Abdürreşid herhangi bir sırrın olmadığını, cahil ile âlimin bilmesi gereken şeylerin aynı olduğunu ve her şeyin akıl ile idrak olduğunu söyler. Buna hayret eden Maçora, Hristiyanlıkta böyle sırların olduğunu, onun hakikatine vakıf olabilmek için Hristiyan olmak gerektiğini aksinin mümkün olmadığını söyler ve İslamiyet'e böyle bir şart yoksa bir Budist olarak İslam'ın hakikatlerine vakıf olup olamayacağını sorar. Esprili bir dille hangi dinden olursa olsun İslam'ın hakikatlerine vakıf olabileceği cevabını alır. Ayrıca Abdürreşid, İslamiyet'te herkesin milliyetinde özgür bırakıldığını söyler. Maçora İslam'ın Japonya'ya gelmeme nedeni bulamaz. İslam misyonerleri gelirse rağbet bulabileceklerini söyler. Bu dinin Şark milletinin doğasına uygun ve ona daha yakın olduğunu bu yönüyle Şark milleti içinde büyük ve güçlü bir bağın kurulabileceğini düşünür. Üstelik bunun yaklaşmakta olan Doğu-Batı savaşında işe yarayacağını o günleri bugünden düşünmeli diyerek ifade eder. Irk meselesine dönüşeceği konuşulan Doğu meselesinin Müslüman hristiyan meselesi halini aldığı konuşulur.³¹⁷

İslamiyet'in atalar kültü ile çakışmadığı bir kez daha, ama bu sefer Hristiyanlıkla doğrudan karşılaştırılarak ifade edilmiştir. İslamiyet atalar kültürünü aşamayan Hristiyanlık'tan çok farklıdır. O, Japonların Budistliğine dokunmadan da inanılabilen misyoner bir dindir. Bunu duyan her Japon gibi Kont Maçora'da İslamiyet'in nasıl olup da daha önceden Japonya'ya girmediğinden hayıflanmıştır. Dikkat çeken bir başka nokta Japonların halifelik makamı ile ilgilenmesidir. Bu ilgi İslamiyet'le ilgili konuların siyasetçiler arasına taşınması ile eş zamanlıdır.

Profesör Tomidcu Abdürreşid'in şerefine bir ziyafet verir. Bu toplantıda devletler hukuku uzmanı Profesör Ariga, Çin dili öğretmeni Profesör Hottori ve bunlar gibi pek çok itibarlı kişiler vardır. Üç saat süren toplantıda Tatarların durumundan söz açılmış, konu hakkında bilgi veren Abdürreşid, "Şark âleminde hayat-ı milliye umumi bir rabıtaya bağlıdır. Umumiyetle Şark'ın hayatı, Şarklıların birleşmesindedir." diyerek Hottori'ye Çin ve Japonya'nın birleşmesi hakkındaki fikirlerini sormuştur. Çinlilerin beklenmedik bir biçimde çalışmalarının kendisini şaşkınlığa uğrattığını söyleyen profesör, birleşme konusunun uzak ve ağır bir ihtimal olduğunu söyler. Abdürreşid'in, 10.000 Çinli öğrenciye ders verildiğini birleşme için bundan daha büyük bir vesile olmayacağını söylemesi üzerine bir başkası Japonların yabancı milletlere ruh verebilme

³¹⁶ A.g.e., s. 434-438.

³¹⁷ A.g.e., s. 445-448, 449.

yeteneklerinin olmadığını ifade eder. Tomidcu söz alıp “Terakki ettik, bilmem ne yaptık diye mağrur olmayalım. Zira ihtiyacımız pek çoktur.” diyerek gerekiyorsa Avrupalıların, yerine koyacakları başka hiçbir olumlu özellikleri olmadığı için düşünme yoluyla meydana getirdikleri bu ruh verme işini kendilerinin de yapacağını, buna mecbur olduklarını söyler.³¹⁸

Ziyafeti veren Tomidcu, Abdürreşid’e işi siyasi boyuta taşımada cesaret veren profesördür. O bu konuda Abdürreşid ile hemfikir olacak birtakım insanlar bulacağını söylemiş ve görüldüğü üzere dediğini yapmıştır. Ruh vermede Japonların başarısızlık nedeni dinlerinin misyonerlik yapmaya elverişli olmamasıdır. Ancak bunun için gerekenin yapılacağı kesin bir dille ifade edilmiştir. Ardından Japonya’daki hristiyan misyonerlerin faaliyetlerinden çevirdikleri entrikalardan bahsedilir. Buna göre Japonya’da bir din kongresi toplanacaktır. Abdürreşid bunun misyonerlerin yalanlarından ibaret olduğunu, *Tercüman* gazetesi sahibi İsmail Mirza (Gaspıralı)’nın da bu yalana iştirak ettiğini buna rağmen söz konusu kongrenin yapılmadığını, Japonların bu entrikalara fırsat vermediğini yazar.³¹⁹ Hâlbuki bu kongre gerçekleşmiştir.³²⁰ Bundan sonra Müslüman misyonerliğinin Japonya’da izlemesi gereken yolu anlatır. Onları, siyasi çıkarlarına hitap ederek Müslüman yapabileceklerini, zaten bu insanların Müslümanlığa büyük bir muhabbet beslediklerini söyler. Kont Okoma’nın asiller kulübünde Türkiye ile ilgili konferans vermiş, Profesör Tomidcu’da böyle bir konferansta “Şark’ın ruhu Türkiye hükümetidir.” diyerek bu muhabbeti göstermiştir. Hatta bu muhabbet o kadar derindir ki II. Abdülhamid’in tahttan indirilişi üzerine halife olan bu adama üzülen Japonlar çıkmıştır.³²¹

İslamiyet’in Japon çıkarlarına yaradığını, onların özüne uyduğunu ve bu dine muhabbet beslediklerini adım adım işleyen Abdürreşid sonraki adımda “milli ahlak/milli ruh-atalar kültür-kadın” ilgisi üzerine yönelmiştir. İlkokul ve lise seviyesinde eğitim veren Sicoğa Kako Kızlar Mektebi’ne gider. Hükümetin değil milletin açtığı bir okul olduğundan “Millî Kızlar Mektebi” olarak anılır. Mektep müdürü Miyato, eğitimde izlenecek yol hakkında bilgi verirken, çoğu mektepte milli ahlakın ihmal edildiğini, bu mektepte milli ahlakın tamamıyla muhafaza edildiğini ve bu ahlakın esasını Cengiz Han talimatının oluşturduğunu söyler. Abdürreşid’in bu konuyu anlamaması üzerine devam eder:

³¹⁸ A.g.e., s.451-456.

³¹⁹ A.g.e., s. 457-459.

³²⁰ Ulsan, a.g.e., s. 193-204. Üstelik onun gerçekleşmesini sağlayan “Hakiki Dinleri İnceleme” komisyonu bizzat Mikado’nun emri ile kurulmuştur. “Taharri-i Hakayık-ı Mezhebiyye Cemiyeti”nin davetiyle Katolik, Protestan ve Müslüman misyonerler Japonya’ya akın etmiştir. Bu durum tüm dünya kamuoyunda Japonların İslamiyet’e yönelmesi olarak yorumlanmış, başta Hintli Müslümanlar olmak üzere farklı bölgelerden pek çok âlim Japonya’nın yolunu tutmuştur. 1 Haziran 1906’da başlayan Tedkik-i Edyan Kongresi’ne II. Abdülhamid değerli kitaplar yollamıştır. Görüldüğü gibi Japonlar İslamiyet’i ilk kez Abdürreşid’den tanımaz. Üstelik Japonların İslam üzerine yaşadıkları imgesi aynı özellikler üzerinden basında da işlenmektedir. Hatta Abdürreşid’de Japonlar halifeliği yeni öğreniyormuş gibi bir hava yaratılırken basında Mikado’nun halife, Tokyo’nun hilafet merkezi olması konuşulmaktadır. Hatta Abdürreşid’in Japonların misyonerleri susturmakla övdüğü tavrı, Avrupalı misyonerlerin Japonların Türk ve Müslümanlara bunca yaklaşması üzerine ortaya çıkan “Yeni Sarı Tehlike”nin sömürgelerinde Pan-İslamizm havası yaratmasından duydukları endişenin yersizliğine dair sergilenmiştir.

³²¹ Abdürreşid İbrahim, a.g.e., s. 461-466. Ahmed Fazlı’nın bu konuda söylediklerini yeniden hatırlatmak isteriz.

Bizim eski ahlakımız Âl-i Cengiz'dendir. Cengiz Çin'e geldiği zaman bizim Japonlardan hususi memurlar gitmişler, hoşgeldiniz merasimini ifa ettikten sonra terbiyeye, ahlâka dair ayrıca talimat ve telakki etmişler (almışlar/Kabul etmişler), bu sebeptendir ki bizim yaşantımızda pek çok sade ve teklifsiz ahvale tesadüf edeceksiniz. Eskiden bizim yaşantımız gayet sade ve iktisada uygun bir tarzda idi ve hâlâ o yaşantımız gayet bâkidir, fakat bu son üç-beş sene zarfında bazı gençlerimiz Avrupa terbiyesiyle zehirlenmeye başlanmıştır, özellikle Batı misyonerleri bu fikre hizmet edecekler, biz de şimdiden bunların önüne çıkmazsak, ihtimal ki gençliğimizi iğfal ederler, bu sebepten ötürü şimdiden tedbirde kusur etmeyelim, anne olacak kızlarımızı o yola uygun surette (eğitip) terbiye edelim fikrindeyiz... Ve daha pek çok ahvalı, millet için muzır gördüğümüz şeyleri şimdiden, anne olacak (kız)lara gösterecek olursak, milletimizin millî ahlâkın muhafaza etmeye muvaffak olabiliriz ümidindeyim. Mektebimizin bütün emeli budur.

Bunu dinleyen Abdürreşid, bu fikre hizmet eden başka mektepler olup olmadığını ve hükümetin bunlara bakışını sormuştur. Müdür Miyato, bu tarz mekteplerin olduğunu ve aynı yolun takip edileceğini ümit ettiğini; hükümetin mekteple ilgisinin oldukça az olduğunu söyler ve “O, kendi memurlarını yetiştirsin, milletimizin ahlâkını yine millete bıraksın, biz pek memnunuz.” diye ekler. Abdürreşid, “Cengiz talimi”nin neden ibaret olduğunu tam anlayamadığını belirterek müdürden yeniden açıklamasını ister. Bunun üzerine müdür şu açıklamayı yapar:

Bizim Japonlar-dediğim gibi- iktisada riayet etmeye alışmış (bir) millettir, bütün milliyetin esası bundan ibaretdir, Cengiz Han, “Memleket silahla fetholunur, iktisatla da muhafaza olunur” demiş. Bizim Japonlar bu akideyi bir anayasa yerinde kabul etmişlerdir. Maksat Batı'nın israfına kapılmamaktır. Bununla beraber bizde eskiden beri böyle millî terbiyeye ‘Cengiz terbiyesi’ demek şâyi olmuştur...

Bu açıklamanın ardından müdür Abdürreşid'den güzel ahlaka dair bir konuşma yapmasını istemiş, Abdürreşid'de mektebin salonunda toplanan kızlara İslam adabına dair bir konuşma yapmıştır. Konu ile ilgili anlatımını bitirirken öğrendikleri ile ilgili düşüncelerine yer veren Abdürreşid, Japonlarda millî ahlakının muhafazasının genellikle iyi ve güzel olan şeylerin korunmasından ibaret olduğunu, iktisadî bir düzene sokmak ve milleti sefahatin her çeşidinden uzak tutmak olduğunu, eski müstehcen adetlerin korunması demek olmadığını söyler. Akıl sahibi olan kimsenin bunun muhafaza edilmesine taraftar olmadığını söyleyen Abdürreşid'e göre bu adet zaten şehirde yasak olup yalnızca köylerde sürmekte, buralarda da kaldırılması için çalışılmaktadır.³²²

Millî ahlakı oluşturan öz Japonların atalar kültürüdür. Bunun çekirdeğini aile oluşturur ve ailedeki itaat zincirinin en altında kadınlar ve kız çocukları yer alır. Bu bakımdan millî ahlak kadın üzerinden muhafaza edilmeye çalışılmıştır. Dolayısıyla başka tarzı benimseyen okullar olsa da millî ahlakı korumayı amaç edinen okulun bir kız mektebi olması şaşırtıcı değildir. Âl-i Cengiz'den öğrenilen bu ahlaktan kasıt sade, teklifsiz ve en önemlisi iktisada uygun yaşamaktır. Bu bizi başka bir noktaya götürür. Giritli'nin de belirttiği gibi Japonya, kalkınmasını tutumluluğa, bu tutumluluğu da Japon kadınına borçludur. Görüldüğü gibi bu yol da kadına çıkar. Tıpkı millî ahlakın muhafazası gibi Batı'nın tüketim kültüründen korunmak işi de kadın üzerine yüklenmiştir. İslamiyet'in millî

³²² A.g.e. ,s. 466-469.

ahlakın korunmasında benimsenmesine yönelik bir adım da burada atılmıştır. Müdürün teklifi üzerine Abdürreşid kızlara İslam adabına dair bir konuşma yapar. Zaten Abdürreşid İslam’la ilgili hiçbir konuşmasını kendisi başlatmaz hep Japonlar merak eder, sorar, ondan konuşma yapmasını ister, hatta bu konuda ısrar eder ve o da konuşur. Çünkü o, misyonerlik yapmaya gelmemiştir! Diğer bir yön de milli ahlakın muhafazasından müstehcen adetlerin kast edilmediği, bunların yakında kaldırılacağı konusudur. Bu zamana kadar hep İslam’ın Japonlara uygunluğu üzerinden yürüten fikir şimdi Japonların İslam’a uygun bir hâl alması ile desteklenir.

Bunu kız ve erkek öğrencilere mahsus mekteplerin imtihanları ve mezuniyet törenleri izler. İlk olarak Profesör Tanaka’nın “millî gayreti galeyana gelerek” açtığı kız okulu Kotoga Kugu’nun ilk mezuniyet törenine katılır. Bunun da diğer mektebe benzediğini söyleyen Abdürreşid, burada ayakta selam ile karşılanmıştır. Parlamento üyesi hatip Sasaki burada kızlara nasihatte bulunmuş ve şunları söylemiştir:

...bunların 7 senedir barındıkları mektep, burada vatan evladının ileride anne olacak masumeleri terbiye olunuyor ve bunlardan ikisi birinci senenin meyveleri olarak yetişti, ama bunlar yalnız kendileri için yetişmediler, vatana vatan evladı yetiştirmek için yetiştiler, bundan sonra da gelecek sene yetişeceklerini Tanaka kardeşimiz bu günden ibaren büyük bir güvenle beklemektedirler...

Konuşmasına devam eden Sasaki, Tanaka’nın hizmetlerinin iyice takdir edilmesi için Moğolistan’da karşılaştığı misyonerlerden örnekler verir. Buna göre onca sene maddi manevi çabaya rağmen ancak iki kişiyi Hristiyan yapabilmiş, bunu da övünerek anlatmıştır. Tanaka’nın yaptıklarının bununla karşılaştırılmayacak olduğunu söyleyen Sasaki onun vatanın geleceği için çabaladığını, sadece insaniyete değil vatana ve millete hizmet ettiğini belirtir ve “kendi milletinin hayatı için, yine kendi milletinden binlerce adamın ahlâkını ıslah edecek anneler yetiştirecektir.” der.

Ardından söz alan avukat Sakuraki, Nihon milletinin bilim ve eğitim bakımından hiçbir milletten aşağı olmadığını, Batılı milletlere on yıl sonra hiç ihtiyaç duymayacaklarını belirtir. Bu aşamaya kadar kendi milliyet ve kavmiyetlerini koruduklarını bundan sonra da milliyetlerini ve eski adetlerini değiştirmeyeceklerini söyler. “Açlığa tahammül edemeyip alçaklığı kabul ederek kendilerini misyonerlerin kucağına atmış bazı kimselere umûmen nefretimizi gösteririz.” diye ekler ve kadın meselesine değinir.

Bugün mektepte olan kızlarımız yarın millet anaları olacaklar, bunların birinci vazifeleri, millet evladını ecnebi ruhundan korumaktır. Değil yalnız insanın yaratılışı, bütün mahlukatın yaratılışı erkek ve dişilik ile muttasıf olup bunlardan her birinin vazifesini yine tabiat tayin etmiştir. Tab’an hiçbir kadının erkek vazifesi yüklenemeyeceği gibi, hiçbir erkeğin de kadın vazifesini iltizam edemeyeceği muhakkak ve şüphesiz iken, Avrupa’da bazı ahlâk ve tabiat düşmanlarının kadınları eşitlik ile mağrur etmeleri âdeti bir cinayettir. Ben bir Japonyalıyım, fitraten benim birçok hususiyetlerim vardır ki, ben onları Avrupalıların hatırı için değiştirecek olursam, milletime ve milliyetime karşı cinayet işlemiş olacağım şüphesizdir... İbrâhîm pederimizden bir şey rica edeceğim: Biz Japonlar Şark milletindeniz, İslâm dîni de Şark’ta fevkalâde bir muvaffakiyet ile

yayılmıştır, her ne kadar bizim Japonya'ya şimdiye kadar gelmemişse de, ihtimal ki bundan sonra millî ahlakımızı muhafaza etmek için İslâm dîni bize rehber olabilir.

Bunları söyledikten sonra Abdürreşid'den İslam hakkında kendilerine bilgi vermelerini, kühnünü anarlarsa İslamiyet'i kabul edebileceklerini belirtir. Ardından Tanaka kendisine "...şu kızcağızlara İslâm'ın talimatında güzel ahlâktan her ne varsa söyleyiniz, sizin nasihatleriniz onlar için unutulmaz bir ders olacaktır." der. Her ne kadar özür dilese de ısrarlara dayanamayan Abdürreşid, yine her şeyden önce misyonerlik yapmaya gelmediğini bildirerek söze başlar. İslamiyet'in talimatlarının güzel ahlaktan ibaret olduğunu, Hz. Muhammed'in güzel ahlakı tamamlamak üzere gönderildiğini ve bu övgüye layık terbiyeyi kişilerin kendisinin seçtiğini söyler ve şunları ekler:

Japonların ahlâk ve terbiyesini İslâmiyet'e tamamıyla uygun buluyorum. Eğer şu asnam (putlar) da olmasaydı, ben "Japonlar fıtraten Müslümandır." diyecektim, böyle olmakla beraber yine diyeceğim (ki): Japonlar gibi mütefekkir bir millet içinde asnam (putlar) bâki olamaz ve bilahare cihanın aklını hayrete düşür eden Japonların aklı, yine bu kendi elleriyle yapmış oldukları ağaç parçalarını hâlık (yaratıcı) ve mabud olarak kabul edemez, şu halde Japonya'nın (teslim) olacağı dîn yine İslâm dînidir. Bunu Japonlar kendileri daha ziyade takdir ederler ümidindeyim...

Bunun ardından söz alan Tanaka, zamanında üç yılını milletin hâlini araştırmakla geçirdiğini ve bunun sonucunda milletinden bazılarının Avrupa ahlâkına meylettiğini gördüğünü söyler. Ona göre Japon kadınları ahlak fesadına daha yatkın olduğundan Avrupalı turistlerin Japon kadınlarına hücumlarının daha fazla olduğuna kanaat getirmiş ve Japon kadınlarının millî ahlaklarını muhafaza etme gereği hissetmiş ve fakr u zaruretine rağmen bu görevi hükûmete hizmet etmeye tercih etmiştir. Abdürreşid, Japonların Avrupalı turistlerin kadınlara hücumuna çok üzüldüklerini, bunu defalarca hissettiğini, burada açıkça belirtilmesinin ardından eğer konu ile ilgili bir şey sorarlarsa artık kendisinin de daha serbest ve cesurca konuşmaya karar verdiğini belirtir. Hemen ardından Sakuraki kendisine gelip hiçbir aklın böyle bir dini kabul etmeyeceğini, eğer bir teşvik eden aracılığıyla İslamiyet'in hakikatlerini kavrarlarsa kendisi ve kendisi gibi pek çoklarının İslamiyet'i seçmekte tereddüt etmeyeceğini söyler.³²³

Yine millî hislerle açılmış bir kız mektebi ve burada anne olma yetenekleri nedeniyle "vatana vatan evladı" yetiştirerek millî ahlakı muhafaza edecek kızların durumları söz konusudur. Tanaka'nın yoklukla kurduğu bu okul ve verdiği hizmetleri daha iyi anlaşılabilsin diye Moğolistan'daki misyonerlerin başarısız faaliyetleriyle karşılaştırılır. Hâlbuki Tanaka misyoner değildir ve misyonerlik faaliyetlerinde bulunmaz. Bu bir sonraki adım için temeldir. Çünkü orada millî ahlakın muhafazası için bir başka dinin, İslamiyet'in kabulü önerilecektir. Buna giden yol yine kadın ve onun doğası üzerinden döşenir. Sakuraki'nin sözleri dikkat çekicidir. Yarının millet anaları olacak bu kızların en temel vazifelerinin millet evladını ecnebi ruhundan korumak olduğunu söyler. İnsan doğası başta olmak üzere var olan her şeyin erkek ve dişi olarak yaratıldığı ve bunların

³²³ A.g.e., s. 482-488.

görevlerinin belli olduğunu belirtir. Hâl böyleyken Avrupa’da bazı ahlak ve tabiat düşmanlarının kadınlara eşitlik verme ile adeta bir cinayete teşebbüs ettiğini, kendisinin de milleti ve milliyetine karşı cinayet işlemeyeceğini söyler. Yaratılıştaki kastedilen fark atalar kültürünün temel felsefelerinden birini oluşturan Yin-Yang anlayışına dayanır. Bu çerçevede örgütlenen beş manevi ilişkide kadının yeri zaten bellidir. Atalar kültürünün hiyerarşik yapısı da zaten bu öğretilerden beslenir. Bu ast üst ilişkisi yerine eşitlik ilkesi Japon toplumunun temelden sarsılması demektir. Bundan dolayı annelerin görevi milletin evladını bu ecnebi ruhundan korumaktır. Peki, anneleri, Avrupa’nın Japon ahlakını cinayet derecesinde tehdit eden bu kadınlara eşitlik ilkesinden kim koruyacaktır? Bu konuda başvurulacak tek mercii kadınlarının konumu tıpkı Japonlardaki gibi olan İslamiyet’tir.

Hemen ardından Abdürreşid’i Japon ahlak ve terbiyesini İslamiyet’e uygun bulduğunu hatta putları olmasa Japonların fitraten Müslüman olduğunu söylerken buluruz. Hatta daha da ileri giderek Japonların heykellerine put der. Önceleri İslamiyet’i daha ılımlı anlatırken onun tavrını biraz daha keskinleştirdiğini görürüz. Her ne kadar atalar kültürüne uyduğu izlenimi yaratılmaya çalışılsa da semavi din semavi dindir. Ancak Sakuraki, hiçbir aklın öyle ilahları kabul etmeyeceğini söylemesi ile bu durumun sorun yaratmadığı görülür.

Aynı konuyu köy bayramında ele alan Abdürreşid, Doğu’nun birleşmesinden bahisle Japonya’nın yeni doğmuş bir güneş olduğu ve tüm Doğu âleminin onun ışığından faydalanmasını temenni etmiştir. Ayrıca Japonya’yı yeni çiçek açmış bir meyve ağacına benzetir ve tüm Müslümanların bu meyveden yemeyi beklediğini söyler. Din adamları milletin bahçıvanları olarak bu çiçeği muhafaza etmeye çalışmalıdır. Aksi takdirde bu millet ricalinin tüm Doğu âlemine karşı mesul olacağını, bundan dolayı milli ahlaklarını Frenk illetinden korumaları gerektiğini söylemiştir.³²⁴ Abdürreşid, Japon şemsiyesi altında birleşmiş bir Doğu imasında bulunmuştur. Önceleri Japon çıkarları gereği yalnız başta Çin olmak üzere onun yayılma alanları kast edilirken artık tüm Doğu’nun Japonya’ya muhabbet duyduğu konuşulmaya başlanmıştır. Batı tehlikesi ve milli ahlakın korunması konuşulmuş, bu sefer bu görev bahçıvan benzetmesiyle din adamlarına verilmiş ve bunun becerilememesi ile tüm Doğu’ya karşı mesul olunacağını söylenmesiyle Frenklere karşı Japonlara bir sorumluluk yüklenmiştir. Daha önceleri hep Japonlar tarafından değinilen bu konuların Abdürreşid tarafından ele alındığı görülür. Zaten o, bir önceki toplantının sonunda daha serbestçe ve cesurca hareket edeceğini söylemiştir. Onun Miyata Kızlar Mektebi’nde yaptığı konuşması buna güzel bir örnektir. Sakuraki’nin anlattıklarına benzer bir konuşma yaptıktan sonra Japon kadınlarının o günkü ahlaklarının İslam talimatları ile karşılaştırmıştır.³²⁵ Genel olarak bakıldığında Japonya’da gelenek kadın üzerinden muhafaza edilmeye çalışılmıştır. İslamiyet’in siyasi çıkarlar doğrultusunda bu topraklarda bir yer edinmesi gerekmiş, Abdürreşid’de bunun temelini söz konusu durum üzerine oturtmaya çalışmıştır.

³²⁴ A.g.e., s. 501.

³²⁵ A.g.e., s. 549-551.

SONUÇ ve ÖNERİLER

Tek bir coğrafya üstünde, tek bir devlet ve hanedan altında erken devirlerden bugüne kadar gelen Japonya bu özellikleri bakımından pek çok konuda bir bütünlük arz etmektedir. Tarihinin ilk devirlerinden beri Çin etkisine açık olan Japonya’da, buradan gelen göçmen aileler, bunların getirdiği yeni üretim teknikleri, tohum, yazı, din gibi unsurlarla üretim, ekonomi ve toplum yapısı değişmiştir. Bu unsurlarla tarımda yaşanan verim artışıyla zenginlik artmış, ona sahip olmak isteyen klanlar birbirleriyle mücadeleye tutuşmuştur. Hanedana kız vermeyle tahtta etkili olan ve gücü ele geçiren klanlar mevkilerini sağlamlaştırmak kendi idari ve mali sistemlerini oluşturmuştur. Merkezileşme ile paralellik gösteren bu çabalarda en çok Budizm ve Konfüçyüsçülük kullanılmıştır. Budizm daha çok klanların, yönetime giden yolda hanedana karşı kullandıkları bir araç olurken Konfüçyüsçülükten akrabalık yoluyla hanedana karışan klanlardan çıkan naip ve imparatorlar tarafından imparator merkezli bir sistem kurmak için yararlanılmıştır. Bu arada Çin’de dönem dönem emperyal hedefler güden hanedanlar başa geçmiş ve bunların faaliyetleri nedeniyle Japonya’nın güvenliği tehlikeye girmiştir. Bu durum merkezileşmeyi tetiklemiş ve Yamato liderleri çareyi en az düşman kadar güçlü olmakta bulmuştur. Bu dönemlerde Çin’den öğrenme süreci başlamış ve bu Japonlara has bir seçicilikle yürütülmüştür.

Diğer taraftan yeni üretim teknikleri, kaliteli tohum üretimde iyileşmeyi sağlasa da üretim biçimi aynı kalmıştır. Dolayısıyla insan-doğa ilişkileri tamamen değişmemiş yalnızca gelişmiştir. Ayrıca coğrafi yapının ada oluşu dışarıdan gelen tehlikeleri belli ölçüde önlemiştir. Bu nedenle güçlü bir ordu ihtiyacı pek hissedilmemiştir. Mevcut tehlike klanların ekonomik anlamda, zayıf bir bağ ile imparatora bağlanmasına neden olmuş, klanlar siyasi yetkilerini ve askeri güçlerini devretme gereği görmemiştir. Bu durum imparatorluğun güçlü bir ordusunun olmayışına dolayısıyla da çeşitli hiziplerce güç mücadelesinin yaşanmasına ve en nihayetinde de merkezi otoritenin yokluğuna neden olmuştur. Bu durum Tokugawa Bakufu’ya kadar sürmekle birlikte Tokugawalar zamanında da iktidar yine bir klanda kalmış hanedana devredilmemiştir. İmparatorlar yaşayan bir tanrı olarak öbür tarafla ilgili görülmüştür. Ancak halk siyasi ve askeri iktidarı bünyesinde birleştirebilecek imparatorlara da kapalı değildir. İmparator Tenmu bunun en güzel örneğidir.

Bu arada Çin güdümünde bir ekonomiden çıkmak isteyen Japonya dönem dönem bunu farklı politikalarla denese de başarıya ulaşmaya kalmamış 1543’ten beri Japonya’ya ayak basan Batılılar zaman içinde bu bölgede varlığını Çin ve Japonya aleyhinde genişletmeye başlamıştır. 19. yüzyıla gelindiğinde bu durum Japonya için bir tehlike hâlini almıştır. Bu öyle Çin’den gelen yeni birkaç unsuru özümseyip toplumu atalar kültüyle örtüşen, yine Doğulu ve kaynağı insan olan dini öğretilerle

düzenleyip sorunun altından kalkmaya benzemez. Bir kere Batılıların bilim anlayışı değişmiştir. Ampirik bilgiden bilimsel bilgiye dayanan medeniyete geçiş yaşanmış bu teknolojiye ve üretim tekniklerinde, dolayısıyla üretim biçimleri ve insan-doğa ve insan-insan ilişkileri değişmiştir. Yaşadığı bu değişimin getirdiği zenginlik ve teknolojiyle güçlü bir donanma sağlayan Batı, Japonların kapısına dayanmış hatta bu davetsiz misafir kapitülasyonlarla içeri bile girmiştir. Japonları bir zamanlar diplerindeki Çin'den koruyan “ada ülkesi” konumunun konforlu güvenlik ortamı dünyanın öbür ucundaki Batılıların donanmaları karşısında tarihe karışmıştır. Bu durum beyliklerin yalnızca ekonomik anlamda tabiyet altına alınmasından öte bunların siyasi yetkileri ve ordularını devretmelerini de gerektirmiştir. Böylece siyasi egemenlik ve düzenli ordu asırlar sonra yeniden ve öncekinin aksine tabandan gelen bir hareketle İmparatorluk altında birleşmiştir. Tabi ki bu süreç kolay olmamış, şogunlar sorun çıkarmış ya da sonucu kendi lehine kullanmak istemiştir. Ancak Batı ile teması çok eskilere dayanan, ticaret ve Batılı bilgi ve tekniklerle bakufudan farklı olarak gelişen batılı hanlar Meiji ile el ele vermiş ve her türlü feodal idare ve unvana son verilmiş ve devlet eliyle modernleşme süreci başlamıştır.

Japon modernleşmesi, ulusal boyutta bir güvenlik tehlikesi karşısında varlığın korunabilmesi için düşmanı güçlü kılan özelliklerin alınarak içeride oluşturulan kurum ve yapılarla devleti ve toplumu düzenleme biçiminde gelişmiştir. İlk çağlarda Çin karşısında yapılan tam da budur. Görülmektedir ki söz konusu durum Japonya'nın karakteristik bir özelliğidir. Yalnızca bu da değil, modernleşme sırasında düşmanı güçlü kılan özellikler devşirilirken seçici davranmak, oluşturulan kurum ve yapılarla bir müddet sonra kendine özgü ürünler vermek de bu karakteristik özelliğin bir parçasıdır. Bunu sağlayan en temel etmen ise atalar kültürüdür. Devlet dini hâline getirilen atalar kültürü Japon toplumunun ihtiyaçlarından çıkmış, yine bu milletin düşün yapısının bir ürünüdür. Tarihsel süreç içinde farklı dinlerden, felsefelerden etkilenilse de Ieyasu'nun da ifade ettiği gibi bu konuda hep seçici davranılmış, bundan kaynaklanan öz hep korunmuştur. Aile-klan-ulusal zincirini izleyen kült en tepede İmparatorun varlığı altında birleşmiştir. Bunu ilk başaran imparator Tenmu olmuştur. Ondan başka siyasi yetkeyi kimsenin desteği olmadan ele geçirebilen Japon imparatoru olmamıştır. Veraset kavgaları eşliğinde tahta çıkan Tenmu kendinden önce bu tür kavgaları önleyebilecek herhangi bir kanunun olmayışının sıkıntısını ilk elden çekmiş, klanların hanedan üzerindeki etkisini de kırmak istemiş ve bu doğrultuda birtakım adımlar atmıştır. Bunlardan en önemlisi hanedanın meşruluğunu ve yönetimin onun hakkı olduğuna dair bir söylem yaratma çabasıdır. Bu çabanın sonucunda *Kojiki* adlı Japon tarihini yazdırmıştır. Tenmu'nun temelini attığı veraset sistemi, oluşturduğu meşruiyet söylemi ve özellikle *Kojiki* yazdırdığı tarih modern dönemde Japon milliyetçiliğinin ve başta Meiji dönemi olmak üzere yakın döneme kadar pek çok konuda başvurulan kaynaklar olmuştur.

Osmanlı da Batı karşısında Japonya ile aynı durumdadır. Hatta onunki coğrafi teması, uzun bir sürece yayılan ilişkileriyle çok daha derin bir arka plana sahiptir. Ancak Osmanlı'nın yaşadığı modernleşme süreci Japonlardan oldukça farklıdır. Batı karşısındaki yükselişle Osmanlı

çevrelerinin dikkatini çeken Japonya ile ilişkiler II. Abdülhamid döneminde başlamıştır. Ertuğrul Faciası bu ilişkilerde bir dönüm noktasıdır. Ölmüşlerini kutsayan, askeri iktidarın görev duygusuyla perçinlenen ve görev ve sorumluluğu her şeyden üstün tutan Japon milli ruhu, Ertuğrul mürettebatının hayatı pahasına görevini ifa etmesi ile bu yabancı millette bir yansıma bulmuştur. Ayrıca facianın yaralarının sarılmasında halkın katkısı ikili ilişkileri siyasi mecralardan halk tabanına yaymıştır. Japon halkının bu çabaları Osmanlı halkında derin yankılar uyandırmıştır. Yaralıları getiren Japon gemileri ve mürettebatı geçtiği her yerde büyük bir ilgiyle karşılanmış ve halk Japonları görüp Ertuğrul için yaptıklarına teşekkür etmek ve minnetlerini göstermek adına sokaklara, kayıklara akın etmiştir.

Japon adının Osmanlı camiasında yeni yeni duyulduğu sıralarda Japonya'ya bir merak konusu olarak Batılı kaynaklar aracılığıyla yaklaşılan Osmanlı aydınları ilişkilerin yoğunlaşması ile Japonya'yı daha yakından öğrenme ihtiyacı duymuş ve sonuçta telif eserlerin yanı sıra çeşitli seyahat eserleri ortaya çıkmıştır. Bu eserlerden çoğunda iki ülke arasındaki modernleşme sürecini kıyaslanmış, Osmanlı'nın bu konuda başarıya ulaşamamasının nedenleri irdelenmiş ve bu konuda Japonya'dan örnek alınması gerektiğine inanılan belli başlı öneriler sunulmuş, diğer taraftan Japon sosyal hayatına çeşitli yönlerden ışık tutulmuştur. Bu aşamada Japon kadını dikkat çeker. Osmanlı aydınları tarafından Çin, Kore, Osmanlı ve Avrupa'daki hemcinsleriyle kıyaslanan Japon kadınının Asya'daki hemcinslerine göre daha rahat bir hayat sürdüğü, Avrupalılar kadar serbest olmasa da Osmanlı'dakiler kadar da kapalı olmadığı ifade edilmiştir. Erkeklerin yanında ikinci planda da kalsa kocasının neşe kaynağı olarak görülen kadının en başat sorumluluk alanı evi, eşi ve çocuklarıdır. Her konuda etrafındaki erkeklere ve yaşlılara itaat ile yükümlü olan Japon kadını erkekle birlikte gerek tarlada gerek fabrikada çalışmış, aile ve ülke ekonomisinin temeli, milli ruhun ve milli ahlakın koruyucusu olarak görülmüştür. Özellikle anne olarak gelecek nesilleri yetiştirme potansiyeli onu bu sorumlulukların sahibi yapmış, hatta bu konu dönemin siyasetine malzeme olmuştur.

KAYNAKÇA

- Abdurreşîd İbrâhîm, (2012), **Âlem-i İslâm ve Japonya’da İslamiyet’in Yayılması**, haz. Ertuğrul Özalp, c. 1, İşaret Yayınları, İstanbul.
- Akkemik, K. Ali, (2019), **Japonya’nın İktisadi ve Sosyal Tarihi**, c.1, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul.
- Azertürk, Semine İmge ve Akman, Tuğçe, (2018), “Konfüçyüs’ün Kadın Görüşü Üzerine”, **Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilgiler Dergisi**, c. 19, (1), 19-37.
- Atatürk, Mustafa Kemal, (2020), **Zabit ve Kumandan ile Hasbihal**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul.
- Bayrakdar, Mehmet, (2007), **Japonlar ve Türkler-Kökenler ve Benzerlikler**, Minima Yayıncılık, Ankara.
- Benedict, Ruth, (2019), **Krizantem ve Kılıç**, çev. Türkân Turgut, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul.
- Buluş, Abdülkadir, (2002), “Japon Kapitalizminin Kökenleri ve Osmanlı Devleti ile Bir Karşılaştırma”, **Dîvân İlmî Araştırmalar**, S. 13 (2), 135-195.
- Dhwty, çev. Büşra Erturan (23 Eylül 2017), “Tomoe Gozen-12. Yüzyılın Korkulan Japon Kadın Savaşçısı”, **Gorgon Dergisi**, <https://gorgondergisi.com/tomoe-gozen/>, (5.4.2022).
- Eberhard, Wolfram, (2019), **En Eski Devirlerden Günümüze Kadar Uzak Doğu Tarihi**, TTK, Ankara.
- Ercan, Fuat, (2018), **Toplumlar ve Ekonomiler**, Bağlam Yayınları, İstanbul.
- Esenbel, Selçuk, (2019), **Japon Modernleşmesi ve Osmanlı-Japonya’nın Türk Dünyası ve İslam Politikaları**, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Giritli, İsmet, (1986), “Japonya’nın Modernleşmesi ve Atatürkçü Modernleşme”, **Atatürk Araştırma Merkezi**, c. 2, (5), 361-378.
- Güç, Ahmet, (2002), “Konfüçyüsçülük”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, c. 26, TDV Yayınları, 167-170.
- Güvenç, Bozkurt, (2010), **Japon Kültürü Nihon Bunka**, Boyut Yayıncılık, İstanbul.
- Hearn, Lafcadio, (2016), **Japonya**, çev. Oğuz Adanır, Doğubatı Yayınları, Ankara.

- Holcombe, Charles, (2019), **Doğu Asya Tarihi Çin Japonya Kore Medeniyetin Köklerinden 21. Yüzyıla Kadar**, çev. Muhammed Murtaza Özeren, Dergâh Yayınları, İstanbul.
- Huffman, James, (2020), **Japonya Tarihi**, çev. Cengiz Yücel, İnkılâp Kitabevi, İstanbul.
- Kadri, (1896/1897 [1312]), **Kore Çin ve Japonya’da Kadınlar**, Dersaadet.
- Kaya, Murat, (2021), “Budizm’in Misyon Anlayışının Temelleri”, **IBAD Sosyal Bilimler Dergisi**, S. 10, 24-44.
- Matsui, Yoshikazu, (2015), **Japon Kültür Tarihinin Satır Başları**, çev. Ali Volkan Erdemir, JİKAD, İzmir.
- Mehmed Tevfik, (1906/1907 [1322]), **Aksâ-yı Şark Hükümetleri ve Japonya Kore Mançurya Ahvali Techîzât-ı Askeriyeye Terk Olunmuştur**, Matbaa-i Kütüphaneye-i Cihan, İstanbul.
- Mehmed Zeki, (1892-1893 [1308]), **Japonya’nın Mazisi, Hali, İstikbali**, Mahmud Bey Matbaası, Dersaadet.
- Meriç, Ümit, “Japonya’da Sosyoloji”, **İnsan Açısından Felsefe ve Sosyal İlimler Kongresi**, 5-7 Ekim 1983, Erzurum.
- Naumann, Nelly, (2005), **Japon Mitolojisi**, çev. Akın Kanat, İlya İzmir Yayınevi, İzmir.
- Nitobe, Inazo, (2016), **Buşido-Japon Savaş Sanatı**, çev. Doruk Akyüz, Dergâh Yayınları, İstanbul.
- Pierre Loti, (1893/1894 [1309]), **Japonya Seyahatnamesi**, çev. M. Saffet, İstanbul.
- Sâmîzâde Süreyyâ, (2001), **Day Nippon-Büyük Japonya**, haz. Ali Ergun Çınar, Kitabevi, İstanbul.
- Satı-Faik Sabri, (1913/1914 [1329]), **Büyük Milletlerden Japonlar, Almanlar**, Kader Matbaası, İstanbul.
- Shigemitsu, Mie, (2004), “Modern Japonya’da Konfüçyen Felsefî Değerler”, çev. Kasım Aksoy, **Değerler Eğitimi Dergisi**, c. 2, (6), 97-113.
- Şahin, F. Şayan Ulusan, (2001), **Türk-Japon İlişkileri (1876-1908)**, T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara.
- Togan, Zeki Velidi, (2021), **Asya Tarihi 1968-1969 Yılları Dersleri**, haz. İsenbike Togan, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul.
- Turhan, Mümtaz, (2016), **Kültür Değişimleri- Sosyal Psikoloji Bakımından Bir Tetkik**, Altınordu Yayınları, Ankara.
- Tümer, Günay, (1992), “Budizm”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, c. 6, İstanbul: TDV Yayınları, 352-360.
- Yusuf Osman, (1910/1911 [1326]), **Japonya Ahval-i Hazıra ve Suret-i Tekâmülü**, Zaman Matbaası, Selanik.

Ziya Şakir, (2010), **Sultan II. Abdülhamid ve İmparator Mikado**, Akıl-Fikir Yayınları.

ÖZGEÇMİŞ

Nebahat KILIÇLIOĞLU, İlk ve orta öğrenimini Atatürk İlkokulu'nda, lise eğitimini Zeynep Gülin Öngör Mesleki ve Teknik Anadolu Lisesi'nde tamamladı. 2018 yılında Karadeniz Teknik Üniversitesi – Edebiyat Fakültesi, Tarih Anabilim Dalı'nda yüksek lisans programına başladı.

